

ગુજરાતી સાક્ષર
ખડેનો અને ભાવિયોના
ઉદાર
મનોમંદિરના પવિત્ર દ્વારે

સમર્પિત

ભારત-સ્વાતન્ત્ર્ય-દિવસ
તા. ૨૬-૧-૧૯૬૯ ઈ.

નમ્ર નિવેદન

ગુર્જર-સાક્ષર-માનનીય બંધુવો,

ઈશ્વરીય પ્રેરણાથી જ આ ગુર્જરશાસ્ત્રાનુશાસન લખાયું છે. મારો વિચાર કેવળ ધાતુસંગ્રહ કરવાનો હતો અને તેની સાથે જ તેનાથી બનતા કૃદત શબ્દો પણ લખી દેવાનો વિચાર હતો. પણ છેલ્લો વિચાર મજી દયી પ્રથમ વિચારને જ અનુસરવામાં મને ઠીક લાગ્યું. આ ધાતુસંગ્રહમાં બૂલથી કે પ્રમાદથી થોડા પ્રેરણાર્થક ધાતુવો પણ સંગૃહીત થયા ગયા છે, તેને માટે મને થોડું દુઃખ થાય છે.

આટલી ગુદર અને મધુર ભાષાનું વ્યાકરણ અપૂર્ણ રહે, આ મને ગમ્યું નહિ, તેથી ધાતુસંગ્રહ માટે મારો નમ્ર પ્રયત્ન. ધાતુકોષમાં પ્રત્યેક ધાતુવોની સાથે તેનાથી બનતાં પ્રેરણાર્થક રૂપો લખવા હતાં, તે પણ મુકાયાં. દ્રવ્યભારથી દબાવી જથીશ આ લખથી જ મારી ઇચ્છાવો સમેટી લેવાયી.

અવ્યયપાઠ પણ મને કોયી ગુર્જરવ્યાકરણમાં જેવા મળ્યો નહિ. તેથી તેનામાટે મારા મનમાં લોભ થયો અને તે આ ગ્રંથમાં સંગૃહીત થયા ગયા.

ગુજરાતી ભાષામાં એક અદ્વિતીયતા આ છે કે આમાં કેટલાક શબ્દો આવા છે જે બહુવચનમાં જ વપરાય છે, કેટલાક શબ્દો આવા છે જે નર જાતિમાં અથવા નાન્યતર જાતિમાં જ વપરાય છે. તેવા શબ્દોનો સંગ્રહ પણ મને કોયી વ્યાકરણ પુસ્તકમાં જડ્યો નહિ. તેથી મેં તેમનો પણ સંગ્રહ કર્યો છે.

ગુજરાતી ભાષામાં સંધિનો ઉપયોગ થતો નથી પણ આ

ભાષામાં સંસ્કૃતશબ્દો કૃતસંધિ થયીને વપરાય છે, તેને લીધે મેં થોડું સંધિપ્રકરણ પણ આલેખ્યું છે.

આજ સ્થિતિ સમાસ માટે પણ છે. છતાં થોડા સામાસિક શબ્દો તે તે સમાસ પ્રકરણમાં મેં લખ્યા છે.

તદ્વિતાન્ત શબ્દોની પણ એક સૂચી મેં અહીં મૂકી છે, જેથી વિદ્વાનોને અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થાય.

નામ, સર્વનામ આદિના રૂપોની માળા ગૂંથવામાં મેં આલસ્ય ક્યું નથી. પણ નામોની રૂપમાળા અદ્ય જ કહેવાય.

સંખ્યાશબ્દોનાની પદ્ધતિ મેં શ્રીમાન્ પંડિત કે. ઠા. શાસ્ત્રીજીના વ્યાકરણ ગ્રન્થમાંથી શુદ્ધ ઉચ્ચારણની દૃષ્ટિએ ઉદ્કૃત કરી છે. તેના માટે હું તેમનો ઉપકાર માનું છું.

શ્રીગુજરાત-વિદ્યાપીઠના જોડણીકોષનો મેં છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે પણ તે સંસ્થાના અધિષ્ઠાતા મહોદયની આસા પ્રાપ્ત કરી નથી, આશા છે તેઓ અને ક્ષમા કરશે.

વ્યાકરણગ્રંથમાં કાવ્યનો સ્પર્શ ન થાય તો કોયી ત્રુટિ થતી નથી, પણ પ્રાયઃ બધાવ ગુજરાતી-વ્યાકરણગ્રંથોમાં કવિતાનું પ્રકરણ લેવામાં આવ્યું છે. તેનો મેં સ્પર્શ કર્યો છે. તેના ગુણ-દોષના વિચારમાં પણ એટલે શુદ્ધાશુદ્ધ-પ્રયોગ વિચારમાં પણ, જનદોષ-વિચારમાં પણ મેં પ્રવેશ કર્યો છે. મેં કોયી કવિમહોદયના છિદ્રાન્વેષણની દૃષ્ટિ રાખી નથી. કેવલ શુદ્ધતા સાચવવા માટે જ કશું લખાયું છે. મારે સ્પષ્ટ સ્વીકાર કરવો જોઈએ કે ગુજરાતીભાષાનું માધુર્ય, તેની રસિકતા, તેની મૃદુતા, અને તેની હૃદયગ્રાહકતા અવશ્ય પ્રશંસનીય છે પણ મને લાગે છે કે અહીં કવિતા માટે આટલી બધી છૂટ છે કે ગમે તે વ્યક્તિ કાવ્યની જોડણી માટે લલચાય છે. અને ગુજરાતી કવિતાની ગર્યાદાને સશકિત કરી દે છે.

ગુજરાતી ભાષાની કવિતા, મને લાગે છે કે પોતાના પ્રસવદાગ-
થી જ દુસ્વ, દીર્ઘના અવિચારથી, શબ્દોને અશુદ્ધતાની આદ્યથી લાગી
દેવાની પરિપાટીથી દેવાયેલી છે અને કવિનાના કામચ દાયને ભૂષિત કરવા
અથવા દૂષિત કરવાથી ઉત્પન્ન થતા ગુણ-દોષના વિચારથી અલિપ્ત
છે. ગુજરાતીભાષાનો સુધીર્ગ પણ તે વિષયમાં મૌન એવતો ગણી છે.
તેથી કાવ્યકથા અપ્રતિષ્ઠિત થયેલી અને કવિતામાં મહેતો અલાભિષ્ઠ
રસ વિગ્રસ થઈ ગયો. સમ્પ્રતભાષામાં જો તુ ના રચાને નૂ લખાયા
જન્ય કે તુ ના રચાને તૂ લખાયા જન્ય તો પણ બિદ્ગણ્ય તે પ્રયોગને
દુષ્ટ અને દ્વિષ્ટ માન્યા વિના રહેતા નથી. પણ ગુજરાતી ભાષાની
કવિતા માટે આવી ભાવના ઉત્પન્ન થઈ જ નથી. આમથી રપ વર્ષ
પૂર્વે પણ જે શબ્દદોષો હતા તે આજે પણ હટપુટ છે અને
જીવિત છે.

કેવળ કવિમહાતુભાવોનું ધ્યાન તે દિશામાં દોઢવા માટે મેં આ
ગ્રન્થમાં થોડી કાવ્યવિવેચના કરી છે. પણ આમ કરવામાં જો મારું
અનૌચિત્ય જણાતું હશે તો હું બધા કવિયોની આગળ નમ્રતાપૂર્વક
ક્ષમાપ્રાર્થના કરીશ જો મારો જ અવિવેક હશે તો અવશ્ય જ હું
ક્ષમાપાત્ર બન્યો જ રહીશ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના જોડણીકોષનો સ્પર્ગ આ ગ્રન્થમાં થયેલ
જ છે. મને લાગે છે કે તેમાં કોપી અપગવ માગથી થતો નથી.
માર્ગનિર્દેશન કર્યું છે અને તેના માટે મને સતોર અને આનંદ
દાય છે. જગન્માન્ય મહાત્મા ગાંધીજીના આશીર્વાદ સાથે અવતરેલો
કોપ ભવિષ્યમાં પણ વિશદ, સ્વચ્છ, સુરેખ અને સુવેખ વસ્ત્ર અને
આભૂષણથી સજ્જ થઈને લોકો માટે મનોહર, શાલ્ય અને આસ્વાદ્ય
બન્યો રહેશે.

ગુજરાતી કવિ મહાતુભાવો પાસે ફરીથી હું પ્રાર્થના કરું છું
કે તેવો ધ્યાનમાં રાખે કે કવિતા કેવળ ગાવામાટે જ નથી હોતી.

તેમાંથી આચાર, વિચાર, જ્ઞાન, સમ્યક્તા આદિ ખીજી પણ કેટલીક વસ્તુઓનું જ્ઞાન મેળવવા માટે પણ તે હોય છે. શુદ્ધશબ્દ, શુદ્ધચન્દ્ર, શુદ્ધવિચારથી પરિપૂર્ણ કાવ્ય જ શુભરાતની કવિતાકામિનીને ગૌરવ આપી અને અપાવી શકે છે. કવિતા મદતી તપસ્યાનું ફલ હોય છે. શબ્દને ભ્રષ્ટ કરીને કવિનાના નિર્માણ માટે પ્રયાસ હાસ્યાર્પક છે. કવિતા ગેય હોય છે. કોઈકકંઠમાંથી નિકળેલી કોયી પણ કવિતા પ્રિય તો લાગવાની જ છે. માટે જ તે કહેવાય છે કે—

વિગુણોપિ કાવ્યવન્ધઃ સાધૂનામાનનં ગતઃ સ્વદતે ।
ફૂત્કારોપિ સુવંશૈરનૂચમાનઃ શ્રુતિ દરતિ ॥

પણ—

વિદ્વત્કવયઃ કવયઃ કેવલકવયસ્તુ કેવલં કવયઃ ।
કુલજા યા સા જાયા કેવલજાયા તુ કેવલં માયા ॥

આવું પણ કહેવાયું છે. માટે કેવલ કથાપ્રિયતાની ઓર ધ્યાન ન રાખી હૃદયપ્રિયતા અને વિદ્વત્પ્રિયતા માટે પણ પ્રયત્નશીલ બનવા જોઈએ. આ મારો ઉપદેશ નથી, મારી પ્રાર્થના છે અને તે પણ નમ્ર. એક ખીજી પ્રાર્થના. આ ગ્રંથમાં જે ક્યાંક પુનરુક્તિ થયેલી હોય, અથવા અન્ય પ્રકરણની વસ્તુ અન્ય પ્રકરણમાં લખાઈ ગયેલી હોય તો ક્ષમા કરી સુધારી લેવા કૃપા કરશે. અંતમાં કહું કે—

આપરિતોષાદ્વિદુષાં ન સાધુ મન્યે પ્રયોગવિજ્ઞાનમ્ ।
ચલવદપિ શિક્ષિતાનામાત્મન્યપ્રત્યયં ચેતઃ ॥

રાજનગર સોસાઈટી,
અમદાવાદ-૭.
ભારત સ્વાતન્ત્ર્ય દિવસ
તા. ૨૬-૧-૧૯૬૯

સ્વામી લગવદ્યચાર્ય

આભાર

ગુજરાતી - ભાષા-વ્યાકરણ લખવાની મારી ઇંગ્લેન્ડ જાગરિત થયી આમાં કદાચ વધારે ગૌરવની કોઈ વાત નથી. પણ આ ઇંગ્લેન્ડને સાકાર બનાવનાર શ્રીચમનભાઈ ઠક્કર B. S. C. અને તેમના ભાગિયો વસ્તુતઃ પ્રશંસાપાત્ર છે. માંઝ્યા વિના જ તેમણે ધનવ્યય કરીને આ ગ્રન્થનું પ્રકાશન કર્યું છે. જો ગુજરાતી સાક્ષર બંધુઓને થોડો પણ હર્ષ, અને થોડો પણ લાભ ગુજરાતી ભાષાના છાત્રોને આ ગ્રન્થથી થશે તો લેખક, ધનદાતા અને પ્રકાશક ત્રણેય કૃતાર્થ થશે. અંતે હું પુનઃ ઉચ્ચારણ કરું છું કે—

ગુજરાતી ભાષા મારી માતૃભાષા નથી, તેથી અસહ્ય અને અશ્વમ્ય ભૂલ કે ભૂલો માટે મારી સહાયતા કરવા કરુણાહસ્ત લંગાવશે, આવી સાક્ષર વિદ્વાન્ બંધુઓને મારી પ્રાર્થના છે.

રાજનગર સોસાયટી,
અમદાવાદ-૭.
ભારત સ્વાતન્ત્ર્ય દિવસ
તા. ૨૬-૧-૧૯૬૬

સ્વામી લગવદાયાર્થ

આ ગુજર્ શબ્દાનુશાસન મળવાનું ઠેકાણું—

શ્રી ગિરિધરલાલ ભાઈલાલ ઠક્કર
મહાલક્ષ્મી સ્ટોર્સ, મહાલક્ષ્મી સોસાયટીના નાકે, અમદાવાદ-૭.

પ્રસ્તાવના

પૂર્વ પૂર્વ રચાયેલ વ્યાકરણશાસ્ત્રને જોઈને, શબ્દના ગુણુદોષને જાણનારા વિદ્વાનો, પ્રકૃતિ-પ્રત્યય આદિના વિવેચનપૂર્વક શબ્દોની સાધુતાની રક્ષા માટે જે ગ્રંથ રચે છે, તેને વ્યાકરણ કહે છે.

અર્થાત્ વ્યાકરણ શબ્દશુદ્ધિનું રક્ષક હોય છે. કયા શબ્દને કઈ રીતે લખવો અને બોલવો, આનું વિધાન કરનાર વ્યાકરણશાસ્ત્ર છે.

એટલે શબ્દશુદ્ધિનું સાધન વ્યાકરણશાસ્ત્ર છે. સાધનને સર્વથા શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ રાખવાની આવશ્યકતાનો સ્વીકાર પ્રત્યેક વિદ્વાન કરે આ સ્વાભાવિક છે.

સાધન-શુદ્ધિ માટે જ આ ગ્રંથ છે, આ પ્રયાસ છે. આ મહાવનમાં, આ દુર્ગમ પ્રદેશમાં પ્રવિષ્ટ થયેલી મારી છુદ્ધિ ખોવાયી જાય તો છુદ્ધિશાલી પાંખુઓ તેના ઉદ્ધારની દિશામાં પોતાનો કૃપાલુ હાથ લંબાવશે આવી આશા છે.

ગુજરાતી ભાષા પશુ ભારતીય કેટલીક ભાષાઓની જેમ સંસ્કૃત-ભાષા-કુટુંબની ભાષા છે. ભલે આનો સાક્ષાત્ સંબંધ માગધી કે અર્ધમાગધી કે શૌરસેની આદિ ભાષાઓની સાથે જ હોય.

(૧) સંસ્કૃત ભાષામાં ઝ અક્ષરનું ઉચ્ચારણ-સ્થાન તાંબુ છે. ગુજરાતી ભાષામાં આનું ઉચ્ચારણ બે રીતે થાય છે. ઢિંઢીના જ ની પેઠે પણ અને ઢારસીના જ ની પેઠે પણ. જો આને જ ની પેઠે ઉચ્ચારિયે તો તેનું ઉચ્ચારણ સ્થાન તાંબુ સ્થિર રહે છે. પણ જો જ ની પેઠે ઉચ્ચારિયે તો આનું સ્થાન બદલાય છે. તે ઇષ્ટ નથી. કેમકે ત્યારે તેને પોતાના વર્ગમાંથી એટલે સ્વર્ગમાંથી બહાર નીકળવું પડે છે. એમ ન થાય, તેથી ઉચિત આ જ છે કે તેને તેના વર્ગમાં જ રહેવા દઈએ, અને તેના ઉચ્ચારણની પદ્ધતિ સુધારિયે. આમ કરવામાં યોગ્યતા, છુદ્ધિમત્તા અને સંસ્કારિતા રહેલી છે. જ ને કે

જ ને જ ની પેઠે ઉચ્ચારવામા બલાત્કાર મિવાય ખીજી દાઈ કારણ લાસતુ નથી.

(૨) હ (૩) આ અક્ષર ૮ વર્ગનો છે. આનું સ્થાન મૂર્ધા છે, શુજરાતી લાપામા અમુક સ્થલે આનું ઉચ્ચારણ ઉર્દૂ કે ફારસીના હ ની પેઠે થાય છે. કેટલીક વાર હ ની પેઠે પણ આંગલમાં જો આ શબ્દ બોલવાનો હોય છે સારે સર્વદા હ જ બોલાય છે. જેમકે ડર, ડોલ, ડાળડી, ડીવ, ઇત્યાદિ પણ અંતમા જો આ અક્ષર આવે તો ધણી ભાગે હ બોલાય છે. જેમકે, વાગે, ઘડિવાલ, પડાપડી, ઘોડો, દોડો, ઇત્યાદિ પ્રથમ ઉચ્ચારણ શુદ્ધ છે. દ્વિતીય ઉચ્ચારણ અશુદ્ધ છે. પણ લાપા મુખ્ય વસ્તુ છે લિપિ પાળળની વસ્તુ છે. સુવિધા-અસુવિધાની વસ્તુ છે. તેથી આ વિષે શુદ્ધાશુદ્ધનો વિચાર ખડુ સુક્ષ્મ ન કહેવાય. એક જ અક્ષર બે રીતે બોલાય, તે સારું તો ન જ કહેવાય, પણ અદ્વિતી આગળ વિવશતા સ્વીકારવી જ રહી.

(૩) હ (૬) ને માટે પણ આ જ કથા છે દેગડા, દીવ, ટોલ આદિમા હ બોલાય છે પણ જો આ અક્ષર આદિમા ન હોય અને મધ્યમા કે અંતમા હોય તો તે હ બોલાય છે. એટલે ફારસીના રૂ અને હે મળીને જો ઉચ્ચારણ થાય છે તે રીતે જ આનું ઉચ્ચારણ કરવું પડે છે જેમકે મઢી, ગઢી, લોઢું, સીઢી, બઢતી, ઇત્યાદિ

(૪) કૃતસ્વં આ શબ્દ પ્રતિદિન આમ જ બોલાય છે, પણ જોડણીકાવ-પ્રમાણે આ લખાય છે કૃતસ્વં. મૂર્ખ અને પંડિત બધાય કૃતસ્વં આમ જ બોલે છે બોલવા અને લખવાની ભિન્નતા ભારતીય-લાપાઓમા નથી. અંગ્રેજી લાપામા છે. શુજરાતી લાપામા આ સુધારી શકાય તો સારું.

(૫) ઇજનેર શબ્દ અંગ્રેજી લાપાના ઈન્જિનિયર શબ્દનો અપભ્રંશ છે. શુજરાતની સામાન્ય પ્રજા આ અપભ્રંશને સ્વીકારે આ અલગ વસ્તુ છે. પણ કોપમાં આ શબ્દનો સંગ્રહ દાઈ રીતે ઉચિત

જણાતો નથી. જે દિવસે ગુજરાતની સમસ્ત પ્રજા સાક્ષરતાની સીમામાં વિહાર કરતી થયી જશે તે દિવસે તેને કોષમાં સંગૃહીત આ શબ્દને જોયીને અવશ્ય લખજનો અનુભવ થશે. માટે ઇન્ટરનિયર, માસ્ટર, ડોક્ટર, સ્ટેશન, હોસ્પિટલ ઇત્યાદિ અંગ્રેજી શબ્દોને જેમ છે, તેમજ રહેવા દેવામાં છુદ્ધિમત્તા અને આદર્શવાદિતા રહેલી છે.

(૬) આ વાત બહુ જ સ્પષ્ટ છે અને સર્વ વિદ્વાનોને અવગત છે કે ફારસી શબ્દો ગુજરાતીભાષાના પ્રાણ છે. સેંકડો શબ્દ ફારસી અને અરબીના પણ આ ભાષાના આવશ્યક અંગ થયીને રહ્યા છે, ભલે રહો, પણ વિદ્વતા અને સભ્યતાની મર્યાદા બચાવવા માટે જે તેમનું ઉચ્ચારણ શુદ્ધ જ રખાય તો ઘણું સારું. આમાં ગુજરાતી વિદ્વત્સમાજની સભ્યતાનો પ્રશ્ન સમાયેલો છે. જે ભાષા બોલવી હોય અથવા જે ભાષાના શબ્દો બોલવા હોય તો તે ભાષા-ભાષિયોની રીતે જ બોલવા જોઈએ.

બુક ને બદલે બૂક, ડૉક્ટર ને બદલે દાક્ટર, ડિગ્રી ને બદલે દિગ્રી, ડૉગ ને બદલે દાગ જેમ બોલી શકાય નહિ તેમજ બીજા શબ્દો પણ બીજી રીતે બોલી શકાય નહિ. અન્ય ભાષાઓની સાથે સ્વેચ્છાચારિતા ઘાઈ પણ રીતિયે યુક્ત ગણાય નહિ.

સંસ્કૃત ભાષાના પણ કેટલાક શબ્દો ગુજરાતી લેખક બંધુ-આએ બગાડ્યા છે, જેમકે નિયંત્રિત ને નિયંત્રીત, વિદ્યાર્થિની ને વિદ્યાર્થીની, જ્યોતિ ને જ્યોત, વિરાટ ને વિરાટ, વિદ્વાન ને વિદ્વાન વિપિન ને બિપિન.

આવી અશુદ્ધતાના પ્રવાહમાં તણાતા અનેક શબ્દોની રક્ષા આવશ્યક છે. જે શબ્દોને શુદ્ધ લખવા માટે પ્રેસ-સાધન ન હોય તો તે ભેગાં કરવા જોઈએ. બ્યાંસુધી તે સાધન ન મળે ત્યાંસુધી તે શબ્દોને બદલે બીજા શબ્દોનો પ્રયોગ થવો જોઈએ કે કરવો જોઈએ.

મુકરર ને બદલે મુકરર નહિ, નિયત, જરૂરત ને બદલે જરૂરત નહિ, આવશ્યકતા, ચૌફ ને બદલે બોફ નહિ ભય, જાહિર ને બદલે

નકેર નાંદ, પ્રકટ, સ્પષ્ટ, ગૂઝર ને જાહેર ખખર નહિ, સમાચાર, અર્થ ને જાહેર અરજી નહિ, પ્રાર્થના, મુશ્કિલ ને જાહેર મુશ્કેલ નહિ, દર્શન, શાગિર્દ ને જાહેર સાગરીત નહિ, શિષ્ય, મુઆદ્દિક ને જાહેર માફક નહિ, અનુકૂળ, ઈલાદિ બોલવા અને લખવામાં કોઈ અપમાન જણાવું જોઈયે નાંદ.

(૭) “એક વિદ્વાન મહાતુલાવે મને કહ્યું કે તંત્રવાર્તિકમાં મહાપંડિત કુમારિલ ભદ્રે કહ્યું છે કે “અનાયોના શબ્દોને આર્યો પોતાના હિચારણની રીતે બોલે છે. અનાયોના હિચારણની રીતે બોલતા નથી.” હું પણ આમ જ કહું છું. આર્યો અનાય શબ્દો ન બોલે અને પોતાની રીતે આર્યશબ્દ જ બોલે આનો આગ્રહ રાખવો જ જોઈયે. અનાયો જે ખેમકૃસલ બોલતા હોય તો આર્યોએ ક્ષેમ-કુશળ બોલવું જોઈયે. પણ આ તો વિવેક અને સંસ્કારની વાત છે. વિચારવાનું આટલું જ છે કે શબ્દોને સંસ્કાર આપી બોલવા જોઈયે કે કદ્રૂપ અને અસંસ્કૃત બનાવીને.

અને એમ કહેવું કે “જેમની માતૃભાષાના જે શબ્દો હોય તે શબ્દોને અશુદ્ધ રીતિયે તે લખે અને બોલે તો અશુદ્ધ ક્યાનો દોષ અવશ્ય તેના માથે આવે. પણ જેઓની તે માતૃભાષા નથી તેઓ આ દ્વારસીના કે અરબીના શબ્દોને પોતાની રીતિયે લખે અને બોલે તો ગુજરાતી ભાષાને અશુદ્ધ ક્યાનો દોષ શી રીતે આવે ?” મને લાગે છે કે આ તર્ક પણ શુદ્ધ નથી. આજે ભારત અંગ્રેજીમય થયી ગયું છે તો પણ અંગ્રેજી શબ્દોને બગાડીને બોલવાની વિદ્વાતા અવશ્ય દુઃખદ છે, માગધી કે અર્ધમાગધી ઇત્યાદિ ભાષાઓ આગ્ય-ભાષાઓ હતી. સર્વસામાન્ય પ્રજા જે ભાષા બોલતી હતી તે જ લિપિબદ્ધ થયી ગયી.

કોઈ પારકી ભાષાને પોતાની ભાષા બનાવવી આનો અર્થ આ ન હોઈ શકે કે તેને નજીકથી કરીને વાપરવી, અંગ્રેજીનો બુદ્ધ

શબ્દ ગુજરાતી ભાષામાં લઈ શકાય છે પણ તેને બૂક કે 'બૂક આવી' રૂપ આપવાની કોઈ આવશ્યકતા છે ખરી ? સ્પષ્ટ અને સાચી વાત આ છે કે ગ્રામીણ અને અપકૃત લોકો ઇંગ્લેન્ડના બોલતા હતા તેથી તે અશુદ્ધ શબ્દનો પણ ગુજરાતી ભાષાના શબ્દ રીતે સંગ્રહ થયો ગયો. પણ ઇંગ્લેન્ડના શબ્દ ઈન્જિનિયરનો અપભ્રંશ છે, આમાં વિવાદ હોવો જોઈએ નહિ.

કઠિન શબ્દો જ બગડ્યા છે. જે શબ્દો જીભને કાઠન નથી લાગ્યા તે પોતાના વાસ્તવિક રૂપમાં જ રહ્યા છે. છુકવું બોલે થયું નથી. ઈન્કવું ઈનક થયું નથી, કેમકે આવું ઉચ્ચારણ સુગમ છે.

સૌ કરતાં સારું આ છે કે કોઈ પણ ભાષાના શબ્દને જેમને તેમ રહેવા દેવા અને તેમના નિયત ઉચ્ચારણપ્રમાણે જ તેમનું ઉચ્ચારણ કરવું. જેની જીભ કામ નહિ કરતી હોય અને તત્ત્વ ને ટદ્ બોલે, કે નાથ ને નાઠ બોલે, અષ્ટ ને અઠ બોલે તો તે અનુકરણીય નથી. શબ્દને અસબ્ય બનાવીને જ વાપરવાની ઇચ્છા હોય તો તેની આગળ તેના મૂલ કુર્કુબનું નામ લખવું જોઈએ નહિ. જે મકદૂર બોલતાં ન આવડે તો મગદૂર બોલી કે લખીને તેની આગળ “દારસીના આ શબ્દ છે” આમ લખી પોતાની હાંસી દરાવવી જોઈએ નહિ. પ્રસન્નને બદલે પરસન, સ્પર્શને બદલે પરસ, પ્રલવને બદલે પરલવ, પરિહરવુંને બદલે પરહરવું, પરિલવવુંને બદલે પરલવવું, મંજૂપાને બદલે મંજૂસ કે મંજૂસા, મંજૂરને બદલે મંજૂર આવા આવા શબ્દો લખીને શબ્દકોષની પ્રતિષ્ઠા હલકી કરવાની આવશ્યકતા નથી જ. જે આવશ્યકતા જણાતી હોય તો ગ્રામ્ય શબ્દનો દોષ પૃથક્ બનવો કે બનાવવો જોઈએ. બગાડેલા શબ્દોને શુદ્ધરૂપે જ કોષમાં સ્થાન આપવું જોઈએ. જે આમ ન કરાય તો પરિણામ આ આવશે કે બાલકો કદીપણ શબ્દકોષને અનુસરીને ગ્રામાણિક વિદ્વાન કે લેખક બની શકશે નહિ. નૈવેદ્યને બદલે નૈવેદ જ લખવું હોય તો

(૮) એક બીજને પ્રાસંગિક વિચાર એક સમય હતો કે બ્યારે
 ઝડારી ને ત્હારી, ઝડારા ને ત્હારો આવા શબ્દપ્રયોગો ગુજરાતી
 ભાષામાં થતા હતા તે યુગની આજે સમાપ્ત થયી છે, ત્ અને મ્ ની
 આગળ હચ્ચુતિનો કશો અર્થ ન હતો હિન્દીભાષામાં એક પ્રયોગ
 તિહાઁની થાય છે જેમકે અરજી હમારી આજે મરજી તિહાઁની
 હૈ તિહારીશબ્દ પ્રાચીન-હિન્દી-ભાષામાં વપરાયેલો છે આજનો
 કોઈ પ્રતિષ્ઠિત મ્વિ આનો પ્રયોગ કરતો નથી ત્હારી અને ઝડારી,
 ત્હારા અને ઝડાગ આવા શબ્દોના અસ્તિત્વ માટે કે પી વૈજ્ઞાનિક
 હેતુ પણ દર્શાવી શકાયો નથી આના ઉચ્ચારણમાં કોયી સૌન્દર્ય
 પણ નથી કોયી લાલિત્ય પણ નથી માટે આવા શબ્દો અને શબ્દ
 પ્રયોગોનો સર્વથા ત્યાગ જ ઇષ્ટ છે આવા શબ્દપ્રયોગોનો અત્યન્તા
 ભાવ થયો તે તો શ્રીગાંધીયુગના અમોઘ અને સુદર પ્રભાવને લીધે જ
 ગુજરાતી ભાષાની સ્વપ્રમા, ગૌરવ, મુક્તતા, મનોહરતા, નૃત્રાવ્યતા,
 આદિ ગણેશ આગમન તો નિસ્સદેહ મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધીના
 આફ્રિમથી ગુજરાતમાં પદાર્પણ અને તે દિશામાં સેમનો દક્ષિણાત
 જ મુખ્ય કારણો છે આ કથનની સત્યતા માટે જો સાક્ષી અને
 સાક્ષ્યની આવશ્યકતા હોય તો મહાત્માજી દક્ષિણ આફ્રિમથી ભારતમાં
 એટલે ગુજરાતમાં આવ્યા તે સમયના પુસ્તક, અને સાપ્તાહિક પત્રોનું
 અવલોખન કરી લેવું જોઈયે

(૯) બીજું હું અને તું આ બન્ને શબ્દો સર્વનામ છે
 પહેલા પુરુષ અને બીજા પુરુષના એમ્બવચન કર્તા તરીકે લખાય છે
 હું મારું છું કે બન્ને શબ્દોમાં રહેલો ધ્વસ્વ ઉકાર વૈકલ્પિક દીર્ઘ
 થાય તો ગુજરાતી કવિયોને માટે આશીર્વાદરૂપ થાય ઈવળ તું ને
 તું ની વાત નથી કરતો હું બહિ છું, મારે જવું છે, હું લખું છું
 આવા બધા પ્રયોગો માટે પણ મારો આ જ આગ્રહ છે મારું-મારૂં,
 તારું-તારૂં, તેનું-તેનું, જેનું-જેનું, આનું-આનું, કોનું-કોનું અને
 આવા બધા શબ્દોના પણ અતમા આવેલ ધ્વસ્વ ઉકારને વૈકલ્પિક

દીર્ઘ માની લેવો જોઈએ. આનું પરિણામ આંધરે કે “નમ્” છું વંદું છું” આ પવિત્ર કવિતાને પ્રાણ મળશે. અને ગુજરાતી સાક્ષર-ગતની પ્રતિષ્ઠા વધશે. ઉપર લખેલી કવિતા બહુ જ પ્રખ્યાત છે. ધણીય વિદ્યાશાલાઓમાં આ કવિતા વર્ગના પ્રારંભે ગવાય છે. આ કવિતામાં જે રસ છે, જે ભાવ છે, જે નમ્રતા છે, જે આનંદ છે, તે બધાય નમ્” છું વંદું છું ખોલતાની સાથે સમાપ્ત થયી જાય છે. જ્યારે ખીજા, ત્રીજા પાંચમાં અને છઠ્ઠા અક્ષરને દીર્ઘ કરીને ગાયિયે ઢિયે ત્યારે શિખરિણી જન્દનો આત્મા રડે છે. તેનો આહ્વાદક રાગ વાધુમંડળને લક્ષ્મીબય બનાવી દે છે. પણ કોઈ પ્રતિષ્ઠિત વૈયાકરણના હૃદયમાં જે શક્ય કે ત્રિચલ ભોંકાય છે તેની કલ્પના સામાન્ય લોકોને કે વિશિષ્ટ ગુજરાતી વિદ્વાનોને પણ હોઈ શકે જ નહિ. હસ્વને દીર્ઘ અને દીર્ઘને હસ્વ ખોલવું પડે તો વૈયાકરણને મૂર્છા આવે છે. મહાભાષ્યકાર શ્રીપતંજલિ મુનિયે કહ્યું છે કે—

“स्तेच्छो ह वा एष यदपशब्दः । स्तेच्छो मा भूमेत्यच्चेयं व्याकरणम् ।”

અર્થાત્ દુષ્ટ શબ્દ એટલે અશુદ્ધ શબ્દ ન ખોલાયી જાય તેને માટે જ વ્યાકરણ શીખવું જોઈયે. એટલે શુદ્ધ શબ્દલેખન અને શુદ્ધ શબ્દવાચન વ્યાકરણનાં કેટલાય પ્રયોજનોમાંથી એક પ્રયોજન છે. અસ્તુ. આપણે વર્તમાન વિચાર ઉપર આવિયે, જે નિયમની સૂચના મેં ઉપર કરી છે તે પ્રમાણે નમ્” છું વંદું છું આમ લખવું અને ખોલવું બંને શુદ્ધ છે. લખવું અને ખોલવું આ શબ્દોને પણ, અને આના જેવા ખીજા શબ્દોને પણ આ નિયમ લાગુ પાડવો જોઈયે. અને તેથી લખવું, ખોલવું હંસવું, જવું, રડવું ઇત્યાદિને પણ શુદ્ધ જ માનવા જોઈયે.

(૧૦) ગુજરાતી શબ્દકોષમાં તમને એક ધાતુ મળશે ઊઠવું. આમાં આરંભનો ઊકાર દીર્ઘ છે. આવા ઊકારને ક્રિયાપદના આરંભમાં વૈકલ્પિક હસ્વ માની લેવો જોઈયે. તેથી ઊઠા જાગા મિત્રો ને

બદલે ઉઠેા જાગેા મિત્રો આમ લખારો અને બોલાવો. તો હરે-
લગ્નનો દોષ રહી શકે નહિ માટે આટલું ધ્યાનમાં રહે કે ઉઠેામાં
દીર્ઘ ઊંકાર આ કવિતામાં બોલાવો નથી.

(૧૧) ગુજરાતી કાવ્યો માટે એક બે ચિહ્નો ધ્વસ્વ તથા દીર્ઘ
માટે નિયમ કરવામાં આવ્યા છે તે ચિહ્નો જેના માધે મુકાય તે બે
દીર્ઘ સ્વર હોય તો ધ્વસ્વ થયા જાય અને ધ્વસ્વસ્વર હોય તો દીર્ઘ
થયા જાય એટલે તે રીતે બોલાય આ નિયમ તદ્દન અસ્વાભાવિક
અને અનુચિત છે. આમ કરવાથી ગાવાની સુલભતા તો થઈ શકે
પણ શબ્દ અને પદની અશુદ્ધતાનો તો પાર જ નહિ રહેશે કાવ્ય
દેવળ ગાવા માટે નથી હોતું, રસ માટે પણ હોય છે. વાક્ય રમાત્મક
કાવ્યમ્, રસ કાવ્યનો આત્મા છે અશુદ્ધ શબ્દ રસનો નાશ કરે છે.
અશુદ્ધ શબ્દ ચ્યુતસસ્કારક હોય છે તેથી ત્યાં ચ્યુતસસ્કારક નામનો
દોષ ઉભો થાય છે

(૧૨) શ્રી વિશ્વનાથે તો આટલું જ કહ્યું છે કે રસાત્મક વાક્ય
કાવ્ય કહેવાય છે. પણ એક વાક્યથી કોઈને રસનિષ્પત્તિ થાય છે અને
કોઈ બીજાને નથી થતી, આવું પણ જોવામાં આવે છે કે નમુ છું
વંદું છું આ સાંભળતાની સાથે જ સંસ્કૃત ભાષાના પંડિતોને ગ્યાનિ
થયા વગર રહેતી નથી, જ્યારે તે જ શબ્દો સાહિત્ય અને વ્યાકરણ
શાસ્ત્રના અનિષ્ણુઓને પરમ આનંદ પમાડે છે. તેથી કાવ્યપ્રકાશમાં
એક સર્વવ્યાપક નિયમનિર્માણની આવશ્યકતા જણાયા અને તેણે કહ્યું
તદ્દોષો શબ્દાર્થો સગુણો કાવ્યમાં આવા શબ્દોનો પ્રયોગ થવો જોઈએ
જે અદોષ એટલે નિર્દોષ હોય. ચ્યુતસસ્કારક શબ્દ અદોષ કહી
શકાય જ નહિ

(૧૩) પૂર્વે હું કહી આવ્યો છું કે “નમુ” છું વંદું છું”
આ કાવ્ય અશુદ્ધિથી ભરપૂર છે તેને શુદ્ધ કરવા ગુજરાતી સાક્ષરો
શ્રમ લેતા નથી, તેમ જ કોઈ ઉપાય શોધતા નથી

(૧૪) ગુજરાતી કવિયોના હૃદયમાં કવિતા કરવાનો ઉલ્લાસ તો છે પણ તેના માટે આદરણીય અને ગ્રેમ નથી. કાવ્ય કેવળ મનો-રંજનનું સાધન નથી પણ આચારવિચારની પવિત્રતા શોધવાનું અને અને સાચવવાનું પણ પવિત્ર સાધન છે. સંસ્કૃતભાષામાં કાવ્યો લખવાનો આરંભ ત્યારે થયો જ્યારે ગુજરાતીભાષા ગર્ભમાં પણ આવી ન હતી, એટલે ગુજરાતી ભાષાનું કાવ્ય પણ હિંદી કાવ્યોની પેઠે સંસ્કૃત ભાષાનો જ પ્રસવ છે. મહાભાષ્યકારે કહ્યું છે કે મ્લેચ્છો હ વા એવ ચદપશ્વદ્વઃ । મ્લેચ્છો મા મૂમેત્વપ્યેયં વ્યાકરણમ્ । મ્લેચ્છ એટલે અપશબ્દ. અપશબ્દ બોલવા કે લખવાથી બોલનાર કે લખનાર મ્લેચ્છ બને છે. આ સંસ્કૃતભાષાની વિચારધારાથી ગુજરાતી બંધુઓ પરિચિત નહિ હોય એમ કહેવાની ધૃષ્ટતા હું ન જ કરી શકું. પણ આટલું કહેતાં તનિક પણ સંક્રામ્ય થતો નથી કે પવિત્ર નિયમો અને આદેશો તરફ દુર્લક્ષ સેવવામાં અવશ્ય આવ્યું છે. સંસ્કૃત ભાષાની દીકરી અથવા દીકરીની દીકરી ગુજરાતીભાષા અશુદ્ધિથી ભરપૂર રહે અને સાક્ષરો તેને સહન કરે, આટલું જ નહિ, તેમાં વૃદ્ધિ કરે આ તો અસંભવ પીડા છે.

ગુજરાતી ભાષાના પંડિતો પાસે એક જાદૂની લાકડી છે. તેને આમ તેમ ફેરવી દેવાથી અશુદ્ધ શબ્દ શુદ્ધ બને છે અને શુદ્ધ શબ્દ અશુદ્ધ બને છે, જુવો એક ઉદાહરણ—

“જે મારગ કેસરી ગયો”

આ દોહામાં કેસરીનો જ્યાં દીર્ઘ રી છે ત્યાં દીર્ઘ નહિ, ડ્રસ્વ માત્રા હોવી જોઈએ. ડ્રસ્વ બનાવવા માટે કેસરીના માથે એક ટોપલી મૂકી દેવામાં આવે છે. જાદૂની લાકડી ફરી ગયી અને તરત જ દીર્ઘ ઈકાર ડ્રસ્વ બની ગયો. પછી શબ્દ અશુદ્ધ બને છે કે શુદ્ધ, તેનો વિચાર ગુજરાતી કવિયો કરતા જ નથી.

ખીજા ઉદાહરણ—

“જાગો દીકરીઓના બાપ”

અહીં દીકરીમા રી દીર્ઘ છે. અને તે જ શુદ્ધ છે. પણ આ શુદ્ધ દીર્ઘ કવિતાને અશુદ્ધ બનાવે છે. કેમકે ન્યા રી મા દીર્ઘસ્વર છે ત્યા કવિતાની દષ્ટિએ ડ્વસ્વસ્વર એટલે ડ્વસ્વધકાર જોઈએ. પણ તે ટાકરી માથે મૂકેલી હોવાથી તે દીર્ઘ તત્ત ડ્વસ્વ બની જાય છે, એમ ગુજરાતી વિદ્વાનો માને છે. હું આગળ ચાલીને કહેવાનો છું કે દીકરીઆ નહિ “દીકરિયો” લખવું જોઈએ.

ખીન્દુ ઉદાહરણ—

“દમયન્તી નામે મુંદરી”

આ હરિગીતિનું ઉદાહરણ છે. અહીં ચોથો અક્ષર ડ્વસ્વ જોઈએ. જો દમયન્તિ એમ ડ્વસ્વ લખીએ તો શબ્દ અશુદ્ધ બને છે. શુદ્ધ શબ્દ લખીએ તો જન્દ અશુદ્ધ બને છે તેથી ન્તી ના માથે ટાપલી મુકાથી જને તો તે ડ્વસ્વ બની જશે. ડ્વસ્વ બનરો ગાવા માટે, રાગ તાણવા માટે, પણ તેને આ રીતે ડ્વસ્વ બનાવતા વેંત જ વિદ્વાનોનું હૃદય ઢાલી ઉઠશે. દમયન્તિ શબ્દ નથી દમયન્તી છે. ડ્વસ્વ લખો તો શબ્દ અશુદ્ધ બને છે. દીર્ઘ લખો તો કવિતા ભ્રષ્ટ થાય છે.

“કૃતારથ હું થયો”

આ હરિગીતિકા જન્દમા હું ડ્વસ્વ સ્વર છે પણ ત્યાં જોઈએ દીર્ઘ. હું ના માથે વ્રાઈસર્વું વ્રસ મૂકી દીધેલ, બસ, તે મંત્ર કે મહામંત્રના પ્રતાપે તે ડ્વસ્વ હું દીર્ઘ થઈ ગયેલ પણ તે દીર્ઘ અશુદ્ધ છે. હું મા ડ્વસ્વ ઉકાર છે, દીર્ઘ બીકાર નથી. ગુજરાતી સાક્ષરો કેમ વિચારતા નહિ હોય કે સામાન્ય અભાવનો ભાવ થઈ શકે છે પણ અત્યંતાભાવનો અભાવ થતો નથી. ગુજરાતી વૈયાકરણો કે કવિયો અત્યંતાભાવનો પણ અભાવ કરવા લાગ્યા છે, હવે સસલાને પણ સિમકું યરો.

એક સર્વમાન્ય પત્રિકામાંથી હું એક બે કાવ્ય અહિં ઉદ્ધૃત કરું.
હું. તેની સ્થિતિ પણ દયાજનક છે.

તૂટેલ પેલી છત છિદ્રમાંથી,
ડોકાય રાત્રિ મરકત ચંદ્રમા,
તે બહાર લાં પ્રાંગણમાં અમસ્તો,
હસ્યા કરે નીમ ધુણાવતો શિર.

અહીં રાત્રિમાં ડસવને બદલે કવિતાની દૃષ્ટિએ દીર્ઘ નેઈયે.
બહાર શબ્દ નથી, બહાર શબ્દ છે. આ રીતે આ કવિતા પણ અશુદ્ધ
છે. મરકત શબ્દની સિદ્ધિ કેમ થાય છે. તે હું જાણતો નથી. આ
કવિતાની ત્રીજી પંક્તિમાં “તે બહાર” આ બે પદો છે. બહાર
શબ્દ મને કોઈ પણ કોષમાં જડ્યો નથી. નોડણીકોષમાં બહાર
શબ્દ છે, બહાર નહિ. જો આ ચરણમાં બહાર આ અશુદ્ધ શબ્દને
બદલે બહાર જ લખેલ હોત તો બે લાભો થાત. એક તો આ કે
બહારને બદલે બહાર આ અશુદ્ધ અને અવાચ્ય પ્રયોગ કરવો પડત
નહિ. બીજો લાભ આ કે બહાર લખવાથી ખૂટતી માત્રા માટે
નિરર્થક તે લખ્યું પડત નહિ. આ ઇન્દ્રવજ્ર છંદ છે, પણ બહાર
ત્યાં પ્રાંગણમાં અમસ્તો આ ઉપેન્દ્રવજ્ર બની જાય છે. હસ્યા
કરે આ પંક્તિ પણ ઉપેન્દ્રવજ્રની જ છે, માટે આ આખો છંદ
ઉપજાતિ બની જાય છે. તેથી કવિતાને બીજી રીતે ઠેસ લાગતી નથી.

તે જ માસિક પત્રિકામાંથી હું એક બીજી કવિતા અહીં
ઉદ્ધૃત કરું.

ભેંડાર શો તિમિર ખીણ મહો પ્રસુપ્ત,
શી સ્થિતતા ચરકતી પથરાય મંદ.
જો રહેજ ક્યાંક તરણું તુટતું જણાય
તો એહ નોંધે પડવો પડી જાય ક્યાંક.

આ કવિતામાં રહેજ શબ્દ જોડણીની દૃષ્ટિએ સર્વથા અશુદ્ધ છે. મહાજ શબ્દ શુદ્ધ છે, પણ તે કોઈ ગુજરાતીભાષામાં નથી તૃણવાચક તરણ શબ્દ શુદ્ધ છે પણ અહીં શુદ્ધ ઉચ્ચારણ પ્રતા કવિતા બગડે છે “તરણ” છે ત્યાં તત્પૂર્ણ સખિયે તો શુદ્ધ વસતિલક્ષ હદ બની શકે છે પણ શબ્દ અશુદ્ધ બની જાય છે અશુદ્ધ શબ્દ ન બોલી શકાય, ન સખી શબ્દ તૂટતું આ શબ્દ આમ જ શુદ્ધ છે પણ કવિતાને શુદ્ધ સ્થિતિમાં રાખવા માટે તુટતું આમ લખવું પડે આ છે હમયત શાશરજુ ।

ત્યાંથી જ એક ખીજ કવિતા બુલો—

“ગીચ ગલીમાં બૂલી પડેલી હવા ફેરે રડખડતી”

આ પંક્તિમાં બૂલીમાં લી દીર્ઘ છે, તે હ્રસ્વ સ્થાને કવિતાને શુદ્ધ મનાવે છે પણ શબ્દ અશુદ્ધ બની જાય છે. અશુદ્ધ શબ્દોની જોડણીથી બનેલી કવિતા પણ અશુદ્ધ જ હોય.

ત્યાં જ આ એક ખીજ કવિતા બુલો. આ શિખરિણી હદમાં છે શિખરિણી હદનું બધારણ આ પ્રભાવે છે

છએ કદે છેદી યમનસખલાગે શિખરિણી

આ લક્ષણ ગુજરાતી ભાષાના સ્વરૂપિગણનું છે

આ કવિતાનું મથાળું છે “લઈ છું સંકેલી” આ ૧૪ પંક્તિઓમાં લખાયેલી છે તેમાંથી ૧૦ પંક્તિઓ અશુદ્ધ છે આ બધી વિગતો દિદા-વેપણ માટે નથી, કે કોઈ કવિની બીનતા બતાવવા માટે પણ નથી પણ ગુજરાતી ભાષાના માધુર્યને કવિઓની ન્યૂનતાવો નષ્ટ કરી દે નહિ, તેના માટે જ આ નમ્ર નિવેદન છે. ગુજરાતના મટાખંડિયો અને મહાવિદ્વાનોની કવિતાઓની પણ આવી જ દુર્દશા છે

અહીં છારે છારે ચલનચલન નાચી ફરી રહે,
વળી એ મન્યાના પરીક પદ માટે છલ વડે,

ફેરે વીણા તેનાં હૃદય નયનો અંગ ફરતી,

દીસે બન્ને આત્મા અલુભવી રહ્યા એકમયતા,

અહીં જ્યાં જ્યાં લીટિયો દોરાયેલી છે તે પદો અને શબ્દો તદ્દન અશુદ્ધ છે.

એક બીજી કવિતા—

શાંતિ શાંતિ ઝરમર ઝરી ગૈ વળા વાદળા આ,

અંધારીનીરવપદ ગિરી શૃંગથી જો ઉડી જા.

આ બન્ને લીટિયોમાં એક કવિતા છે કે બન્ને, અલગ અલગ છે એ જ સમજાતું નથી. પછી અર્થ તો ક્યાંથી સમજાય ! શબ્દ અને અર્થના અભાવમાં રહે છે શું ?-તે તો કવિ જ જાણે. છતાં લખનારા ભાષ્યે આને દ્વેષભાવોક્તિ અલંકાર કહ્યો છે. અલંકારથી શરીર શોભાય છે, શોભા બગડતી નથી. અહીં તો કાવ્યના શરીરમાં ગલિત કુદ્ધ થયા ગયું છે, અલંકાર કઈ રીતે તેને શોભાવશે ? આ કવિતાને બંધારણ પ્રમાણે વાંચ્યું હોય તો આ પ્રમાણે વંચાય—

અંધારીની રવપદ ગિરી શૃંગથી જો ઉડી જા,

સારે આ કવિતામાંથી તેના પ્રાણ પણ ઉડી જાય છે અને કોઈ અર્થ નીકળતો નથી.

એક દોહરો તપાસિયે—

“જોગી કહે જન સૌ મને, એવી ધરી હર આશ.

જટા વધારી તેથી શું, વડે કર્યો વનવાસ.”

અહીં જે શબ્દો રેખાંકિત છે તે તદ્દન અશુદ્ધ છે. આમાં અલંકારની શોધ કરવી ગગનમાં કુસુમ શોધવા જેવી વાત છે. આવી જ રીતે—

“હરી કરી પે બેસીને”

આ પણ તદ્દન અશુદ્ધ કાવ્ય છે. હરી નહિ, હરિ જોઈયે.

પે નંદિ, “પર” નેષ્યે. બેસીને આ શુદ્ધ છે પણ કવિતાની દૃષ્ટિએ સી માં ધ્રુવ ઈકાર નેષ્યે. તેમ કરાય તો પદ અશુદ્ધ બને છે.

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ એક મહાકવિની એક કવિતા નેષ્યે—
બ્રહ્મા ને સર્વ્યું સ્થેત્સું વિધિવત હવિનો વહ્નિ ને, જેહ હેાતી,
રાત્રીદીના વિધાતા અવલુગ્ધુરુપે ને રહે વિશ્વવ્યાપી,
નેને હૃદ્દે બીજ સૌતુ પ્રકૃતિ કરી જ, ને ગ્રાણીમાં ગ્રાણ અર્પે,
એવાં પ્રત્યક્ષ આઠે સ્વરુપધર સદા રક્ષાને ઈશ તદમને.

આ કવિતામાં ૧૧ બૂલો છે. આ ૧૧ માં વ્યાકરણની પણ બૂલો છે અને પિંગલશાસ્ત્ર પ્રમાણે પણ બૂલો છે. એક બીજી કવિતા બુલો—

ડોહા વાળ્યે રૂપાણે કદિ કદિ નજરે નાંખતો રથ ધપતે,
આઠેરી ગ્રોઈ જાણે શરપતન ભલે પીઠ તો પૂર્વકાચે;
ધાકે ફાટયાં મુખેથી પડ્યું અધચરવ્યું દર્ભ વેરી જ માર્જે,
ને ને ઉછળી ઇલાંજે બહુ કરી નભમાં કાંક પૃથ્વી પળે તે.

આ ૨૧ અક્ષરોનો છન્દ છે. સગ્ધરા તેનું નામ છે. આ તો થયા શાસ્ત્રીય વાત. આ કવિની આ કવિતા તપાસિયે. અહીં પ્રથમ ચરણમાં ૨૨ બીજા અને ત્રીજામાં ૨૧, ૨૧ અને ચોથામાં ૨૨ અક્ષરો છે. આ તો છન્દની બૂલો છે. પ્રથમ ચરણમાં રૂ દીર્ઘ છે તે કવિતાની દૃષ્ટિએ અશુદ્ધ છે. સાં ધ્રુવ નેષ્યે. રથ અહીં બે લઘુમાત્રાઓ છે. ત્યાં એક જ શુરુ માત્રા નેષ્યે ગ્રોઈ આ પૂર્વકાલિક ક્રિયા બતાવનાર કૃદંત છે. ત્યાં ઈ દીર્ઘ નેષ્યે. ઉછળી ને ઉછળી વાંચ્યા વગર છૂટકો નધા. ઉછળી વાંચિયે તો શબ્દ અશુદ્ધ બને છે. ઉછળી વાંચિયે તો છન્દ અશુદ્ધ બને છે.

ત્યાંથી જ બીજી એક કવિતા—

તણાયો સહસા તહારા મનોહર ગીતરાગથી,
ધાવન્તા મૃગના વેગે જેમ દુષ્યન્તરાજ આ.

આ નાના શ્લોકની શુદ્ધિ પણ નથી સચવાયી. ખીજા ચરણમાં
૮ ને બદલે ૯ અક્ષરો છે.

કાળિયારે નાંખું દણિ, ને ધનુષસજ્જ આપશું,
મૃગ પૂંઠે પડ્યા બાણે, પેખું સાક્ષાત્ પિનાકીને.

અહીં પણ પ્રથમ પાદ અશુદ્ધ છે. પાંચમો અક્ષર ત્યાં લઘુ
નોંધયે પણ છે ગુરુ. ચોથા ચરણમાં ૭ મો અક્ષર લઘુ નોંધયે, પણ
છે દીર્ઘ. તેથી આ કાવ્ય પણ અશુદ્ધ છે.

ઝીણું ઝાંખું ત્રણાં તો વડું બની જતું તે હું સદસા,
વિચ્છેદ્યું પેખું તે થઈ જતું જ સન્ધામલ સમું.
સ્વભાવે વાંકું યે દ્વીસતું કંઈ સીધા સમ સહુ,
ન મ્હારે રથ વેઠા-ક્ષણ્ય કંઈ અવિ નવ કને,
રાગને અશુદ્ધ બનાવવો હોય તો ઝીણું નહિ ઝિણૂં લખવું
નોંધયે. ચોથો અક્ષર ખૂં દીર્ઘ નોંધયે. ઝાખું પણ અશુદ્ધ. ખીજા
પદમાં પહેલો અક્ષર ડ્રસ્વ નોંધયે તે દીર્ઘ થયા ગયો છે. પાંચમો
અક્ષર દીર્ઘ નોંધયે પણ ત્યાં ડ્રસ્વ છે. થઈ નો ઈકાર ડ્રસ્વ છે.
તે અશુદ્ધ છે. દીર્ઘ ઈકાર નોંધયે, ત્રીજા પદમાં દ્વીસતું નો દ્વી
અશુદ્ધ છે. ચોથા ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરુ નોંધયે પણ ત્યાં ડ્રસ્વ
છે, ઇત્યાદિ અનેક અશુદ્ધિયો આ પદમાં છે.

આ અશુદ્ધ ગ્રંથમાંથી એક કવિતા ખીજી લઈને આ પ્રકરણ
બાંધ કરું છું.

શું શીતળાં કમલપાન તણે જ પંખે,
કંઈ ચાક હારક લીના મૃદુ વાણુ છોળું ?

કે એક લેઈ સુતતું ! સુખ થાય તેમ,

પંખાળું તુ જ ચરણે સખિ પદ્મરાતાં,

આ કવિતામાં બધાં લીટિયો દોરેલી છે તે સર્વ પદો અશુદ્ધ જ
છે. પાંકોઠા મને ક્ષમા કરશે. કવિની અવગણના કરવાના હેતુથી

બધું લખતો નથી. પ્રકરણ મને આ બધું લખવા માટે વિવશ કરે છે. જ્યાંથી મેં કવિતાઓ લીધી છે તે ગ્રંથમાં ભાગ્યે જ કાઈ કાવ્ય શુદ્ધ છે.

બી

(૧૮) આ એક બેડોલ અક્ષર ગુજરાતી અક્ષરોમાં લરાયી ગયો છે. જ્યાં ગુજરાતી વર્ણમાલા લખાય છે ત્યાં સાતિથી બહિષ્કૃતની પેઠે છેલ્લે આ અક્ષર પણ લખાય છે. ગુજરાતી અક્ષરોમાં કે ભાષામાં આનો પ્રવેશ ક્યાથી અને કેમ થયો ગયો તે કહેવું મારા વિચારશક્તિથી બહારની વાત છે. મહારાષ્ટ્ર ભાષામાં આ અક્ષરનો ઘણો ઉપયોગ છે. મને લાગે છે કે ગુજરાતી વર્ણમાલાએ પાડોશીધર્મ અથવા પાડોશી-સંસ્કાર નભાવવા માટે આ અક્ષરનો સ્વીકાર કર્યો હશે. સંસ્કૃત ભાષામાં આનો ઉપયોગ નથી, માત્ર ધી કે અર્ધમાત્રધીમાં પણ આનો ઉપયોગ અદૃષ્ટ જ છે. ઋગ્વેદમાં જ આનો ઉપયોગ થયો છે. બ્રહ્મવૃત્ત લોકોએ આના ઉપયોગનો આરંભ કર્યો છે.

अजमध्यस्थलकारस्य लकारो बहुवृत्त्या जगुः ।

अजमध्यस्थ टकारस्य लटकारो वै यथाक्रमम् ॥

બ્રહ્મવૃત્તલોકો સ્વરના મધ્યમાં રહેલા ડકારના સ્થાને બકાર લખતા અથવા બોલતા હતા. અને સ્વરના મધ્યમાં રહેલા ટકારને તેઓ બ્રહ્મકાર બોલતા હતા. વૈદિક સાહિત્યમાં અન્યત્ર આનો ઉપયોગ જોવામાં આવતો નથી. ગુજરાતી વિદ્વાનો આ અક્ષરનો ઉપયોગ ઘણાં લાગે લા અક્ષરના સ્થાને કરે છે. જેમકે બાળક, શાળા, બાળા બાલક, શાલા અને બાલાના બદલે લખાય છે અને બોલાય છે પણ આશ્ચર્ય તો આ છે કે સંસ્કૃત વર્ણમાલા સાથે આનો કોયો સંબંધ ન હોવા છતાં ગુજરાતી ભાષાભાષિયો સંસ્કૃત શબ્દો માટે જ આ અક્ષરનો ઉપયોગ કરે છે. ગુજરાતી શબ્દો તો બહુ જ થોડા જેની સાથે આ અક્ષરનો સંબંધ હોય છે. જેમ કે—

આગળ, કાગળ, બાવળ, કાળા, જાળા, નળા, દાળ ઇત્યાદિ. બીજું ભારે દુઃખ તો આ છે કે ક્યાં જી લખાય, ક્યાં લ લખાય. આના માટે આજસુધી કોઈ ગુજરાતી-વૈયાકરણે નિયમ બનાવ્યો કે બતાવ્યો નથી. જે દેદાય તે નિયમનું અસ્તિત્વ હોય પણ તો મારા જ્ઞાનથી તે બહાર જ છે.

જે આ નિયમ બને કે ત્રણ સ્વરવાળા અક્ષરની વચમાં આવેલ લ ના સ્થાને જી લખો તો બાળકમાં તો આ નિયમ લાગુ પડી શકે પણ આગળ, કાગળ, બાવળ ઇત્યાદિમાં આ નિયમની પ્રવૃત્તિ ન જ હોવી શકે.

જે આ નિયમ બને કે અંતિમ લ ને બદલે જી લખવો જોઈએ તો આગળ, કાગળ, બાવળ ઇત્યાદિમાં તો આ નિયમ પ્રવૃત્ત થવી શકે છે પણ મધ્યસ્થ લકારવાળા બાલક આદિ શબ્દોને સ્પર્શ કરી શકે નહિ. અક્ષગ અક્ષગ શબ્દો માટે અક્ષગ અલગ અનાવસ્થક નિયમ બનાવવાના ઝંઝટમાં વ્યાકરણશાસ્ત્રને શ્રમ આપવો જોઈએ નહિ. પણ આ અક્ષર ગુજરાતી વર્ણમાત્રામાં, ગુજરાતી લખાણમાં, ગુજરાતી ભાષા બોલવામાં ધર કરી બેઠું છે. આને કાઢવા માટે કોયી સુગમ ઉપાય હોવી શકે નહિ. આ પોતાના સ્થાને રહે આમાં પણ કોયી વિશિષ્ટ આપત્તિ નથી. પણ આના ઉપયોગનું સ્થાન નિશ્ચિત હોવું જોઈએ. માટે આ નિયમ બનાવી શકાય કે “સંસ્કૃત શબ્દોના ઉપાન્ત્યમાં કે મધ્યમાં આવેલા લ ના સ્થાને વિકલ્પે જી લખાય.” આ નિયમ પ્રમાણે બાળક-બાલક, બાળા-બાલા, શાળા-શાલા, ઇત્યાદિ બન્ને રીતે લખી શકાય. પણ સાચોસાચ આ વિચારવાનું રહેશે કે સંસ્કૃત શબ્દોને વિકૃત કરવા માટે ગુજરાતીભાષાને અથવા ગુજરાતી-ભાષાભાષિયોને કોઈ અબાધિત અધિકાર હોઈ શકે ખરો ? માટે સૌ કરતાં શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ આ છે કે જે ભાષાનો જે શબ્દ જે રીતે લખાતો અને બોલાતો હોય તે રીતને તનિક પણ ધક્કો લાગવો જોઈએ નહિ.

શુભ્રાતી ભાગમાં કે શુભ્રાતી અક્ષરગણિમાં એક ખીન્ને પશુ દોષ રહેતો છે હુ જાણ છું કે કેટલાંક સચુક્તાદાયક માટે શુભ્રાતી ટાઇપ અનુકૂળ નથી જા તો શુદ્ધલેખન વ્યવહારમાં આવે તો તેના ટાઇપોનો જન્મ થના વાગ લાગશે નહિ ત્યાં ત્રદા છે, જ્યાં પ્રેમ છે, જ્યાં આવશ્યકતા છે, ત્યાં માર્ગ છે ન મહત્ત્વ, શુદ્ધિ, શુદ્ધિ આમ લખામ તેમજ પદ્ય, જ્યોત્સના, અથૂ આદિને આમ ન લખીને જો પત્ર, જત્રો, અથૂ આમ લખામ તો વધારે સાર

૧૦મા વાચ્યખડમાં દહેવામાં આ પુ છે તેને જો અહીં વિસ્તારથી કહિએ તો, ડ, ડુ, ડુ, મારી અમારી માર, અમાર, તાર, તારી, તમારી કાડુ, આનુ, એમનુ, જેનુ, જેમનુ, તેમનુ ઇત્યાદિ અનેક શબ્દોને આ અને દીર્ઘ બંને બનાવવા જોઈએ, અને બંને શુદ્ધ માત્રી બનાવે તેથી શુભ્રાતી કમિયોને અનુગત મારો. લેખકોનો માર્ગ પ્રચલિત બનશે આવી રીતે, આવડુ જુ બહુડુ, લખનુ ઇત્યાદિ ભાવવાચક શબ્દોમાં પડુ પ્રેમનિષ્ઠ દીર્ઘત્વ મીઠાગવાની આવશ્યકતા રહેતી જ છે

(૧૬) હવે અનુસ્વારની વાત—આનુ નામ અનુસ્વાર છે = આનુ નામ અનુનામિક છે શુભ્રાતી સાહિત્યમાં અનુસ્વારનો વધારે ઉપયોગ થયેલો છે કદાચ જગત અજન મજ, અધ, અમા, આમ લખવાની શુભ્રાતી ભાગની પદ્ધતિ છે આ જ અનુસ્વાર માટે અને તાર ઉપર પશુ છે મને લાગે છે કે શુભ્રાતી અક્ષરો પર = આ અનુનામિકનો સાગે ઉપયોગ થવો જોઈએ મારુ, તારુ ઇત્યાદિ લખવાં દોષ તો મારુ, તારુ આમ ચક્રિય સાથે લખવા જોઈએ તેમજ અનુસ્વાર (-)ના વપરાશ માટે નીચે લખ્યા પ્રમાણે નિયમ હોવા જોઈએ

અનુસ્વાર પછી ૬ વર્ગ આવે તો અનુસ્વારનું ઉચ્ચારણ ૬ કરવું.

”	ચ વર્ગ	”	”	”	ગૂ ”
”	ટ વર્ગ	”	”	”	ણ ”
”	ત વર્ગ	”	”	”	૧ ”
”	પ વર્ગ	”	”	”	મ ”

આમાંથી જ સમન્તર્થ જવું જોઈએ કે કંઠજનો તો શુદ્ધ લેખ કંઠજ, ચંચળનો શુદ્ધ લેખ ચચ-ચ્ચ, કંઠનો શુદ્ધ લેખ કણ્ઠ, તંત્રનો શુદ્ધ લેખ તન્ત્ર અને શંભુ તથા શમ્ભુ બન્ને લેખ શુદ્ધ છે.

(૨૦) ગુજરાતી ભાષામાં ક્રાંતિ—ક્રાંતિ કે ઉત્ક્રાંતિ વસ્તુ-માત્ર માટે આવશ્યક તત્ત્વ છે. આ ક્રાંતિ સમયાનુસાર આવ્યા જ કરે છે. ક્રાંતિનો આ જ સ્વભાવ છે. મને લાગે છે કે ગુજરાતી લેખન માટે જે ક્રાંતિનો હું વિચાર કરું છું તે જ રીતે વિચારનારા ખીન્ન વિદ્વાનો પણ છે જ. હું વિચારનો હતો કે “અમે અનુભવીએ છીએ.” આ લેખને બદલે “અમે અનુભવિયે છિયે” આમ કેમ ન લખાય ? શ્રીમાન પંડિત કે. કા. શાસ્ત્રીજીની સૂચનાને અનુસરીને મેં તેમણે લખેલ “ગુજરાતી ભાષાશાસ્ત્ર” વાંચ્યું, શ્રી શાસ્ત્રીજીએ તે પુસ્તકમાં પ્રાયઃ સર્વત્ર “અનુભવિયે છિયે” “પિયે છે” “નિશ્ચિયે છિયે” આવી રીતે લખેલ છે, તે જ સુક્ત છે. શ્રી. કે. કા. શાસ્ત્રીજીએ શો વિચાર કરીને લખવાની આવી પદ્ધતિ અપનાવી છે, તે હું કહી શકતો નથી, પણ મેં આ પદ્ધતિનો વિચાર આ કારણે કરેલ કે આવીએ છીએ અહીં સંધિ કરીને આવ્યે છયે આ રૂપને અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ આ રૂપ ભાષાને વિકૃત બનાવે છે. માટે ઈએ પ્રત્યયની દૃષ્ટનાના રચાને ઇયે પ્રત્યયની દૃષ્ટના ઉચિત છે. તેથી આવ ધાતુ અને ઇયે પ્રત્યય, બન્ને મળીને આવિયે રૂપ બને છે અને સંધિ માટે દોઢ અવકાશ રહેતો નથી. તેમજ છીએ પ્રત્યયના આ સ્વરૂપને બદલે છિયે સ્વરૂપ સ્વીકારી લેવાય તો આવિયે છિયે આવું રૂપ બને, અને વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ સર્વથા શુદ્ધ રહે.

પણ મને એક બીજો વિચાર આવ્યો કે ગુજરાતી ભાષામાં સંધિ માટે કોઈ અવકાશ જ નથી એવું તો સંસ્કૃત ભાષાની જ વસ્તુ છે. માટે જો આવિએ છિએ આમ લખાય તો પણ કોઈ આપત્તિ નથી આવતીએ છીએ આમ દીર્ઘ ઇકાન્ત સાથેના પ્રયોગ અશુદ્ધ ગણાવેા જોઈએ, પણ મને લાગે છે કે આવતીએ છીએ નહિ લખિએ અને આવિએ છિએ આમ હ્રસ્વ લખિએ તો પણ એક સમય, લલિધ્યગા આવવાનો જ લ્યાગે આવિએ છિએ ને બદલે આવિએ છિએ આ પ્રયોગ તરફ નિદાનોત્તુ વવાગે આકર્ષણ થશે જ. માટે આવિએ છિએ આ પ્રયોગ મને પણ રુચિકર અને વિદ્વદ્-ભોગ્ય લાગ્યો.

એક બીજું કાણુ હું આ વિચારમાં પડેલો જ હતો આટનામાં મને જોએક વાનસાયરન ટેલરનું 'ગુજરાતી ભાષાનું' વ્યાકરણનામનું પુસ્તક પ્રાપ્ત થયું આ પુસ્તક ત્રીજી આવૃત્તિનું છે આમાં ટેમર મહાશયે જે શ્રમ અને વિચાર કર્યા છે, તે જોયી મને આશ્ચર્ય થયું. જે વસ્તુ માટે હું વિચાર કરતો હતો, તે વસ્તુ સાદારરૂપે તેમના વ્યાકરણ પુસ્તકમાં મેં જોયી. તેમણે કહ્યું છે, બોલિયે છિયે, ધારિયે છિયે આવા પ્રયોગો કરીને માગે માર્ગ પ્રસસ્ત બનાવી દીધો. આ પ્રયોગ જ વ્યાકરણની ગર્વાન્ત પ્રમાણે લિખિત પ્રયોગ છે.

(૨૧) એક બીજો વિચાર-વહેણું, કહેણું, રહેણું, સહેણું' ઇત્યાદિ ધાતુઓમાં એકારની શી આવશ્યતા? જેમ ભણણું ધાતુનું રૂપ ભણેછે આમ બને છે, તેમજ કહેણુંનું રૂપ કહે છે આમ બને છે. ભણે છે ઇત્યાદિ ધાતુઓ માટે એછે પ્રત્યય અનિવાર્ય છે-આવી રિચિતિમાં કહેણું ધાતુમાંથી "કહે છે" આ રૂપ બનાવવા માટે "હે"ના "એ"નો લોપ કરવો આવશ્યક થયી જાય છે. એટલે એક પ્રયાસની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી જો કહેણું, વહેણું, રહેણું આમ જ ધાતુની ઠલ્પના કરિયે તો શી હાતિ? કેવળ ભાવવાચક શબ્દ વહેણું, કહેણું, રહેણુંમાં એ રહે છે. પણ જો આને પણ એટલે ભાવવાચક

શબ્દને પણ વહુવું, કહુવું, રહુવું રાખિયે તો શી હાનિ ? બીજું આ વહુવું, કહુવું, રહુવું ના એકાર પોતાની મર્યાદાથી વિરુદ્ધ પોતાનો ઉચ્ચારણ કરાવે છે. એ સર્વદા જ દીર્ઘ અક્ષર છે. આને હ્રસ્વ કરવા માટે એક વિધાન બનાવવું પડે છે. તેમ કર્યા વિના વહુવું ઇત્યાદિનો એકાર એકમાત્રિક હ્રસ્વ હોઈ શકે જ નહિ. આ બધા ઉપદ્રવ કરવા કરતાં 'એમ જ સારું' લાગવું જોઈએ કે આ ત્રણે ધાતુઓ અથવા એના જેવા બીજા ધાતુઓ પણ એકારાંત નથી, અકારાંત જ છે. રહેણું નહિ, રહકણું બોલાય, કહેવત નહિ, કહવત બોલાય, વહુણું નહિ, વહણું બોલાય. સહેજ સામાટે બોલવો જોઈએ ? સદજ કેમ ન બોલાય ? જો આપણે ભાષાનાં અંતસ્તત્ત્વને સ્પર્શી શકિયે તો ભાષાની અશુદ્ધિનો લોપ થતાં વાર લાગશે જ નહિ.

(૨૨) એક બીજો વિચાર—કેટલાક વિદ્વાનોનો મત છે કે “આવું” ધાતુનું “આવું” એટલું જ વર્તમાનકાલ છે. એટલે

હું આવું	તું આવે	તે આવે
અમે આવિયે	તમે આવો	તેઓ આવે

વર્તમાનકાલની ક્રિયાતું આ જ સ્વરૂપ છે. “હું આવું છું” “તે આવે છે” ઇત્યાદિ હું છે સાથેના જે રૂપો છે તે મિથ્યરૂપ છે. મારા વિચારમુજબ આ વિધાન બોલું છે. વ્યાકરણનું કામ છે શબ્દવિષયક કોઈપણ સંદેહનું નિવારણ કરવું. “હું આવું” આ વર્તમાનકાલનું રૂપ હોય તો—હું આવું” આ જ આચાર્યનું પણ રૂપ છે, તો આ બન્ને કાલોમાં અંતરની પ્રતીતિ કેવી રીતે થશે ? માટે હું જાઉં, હું ભણું, હું બોલું આ બધા વર્તમાનકાલનાં રૂપો નથી, પ્રત્યુત આચાર્યરૂપો છે. જે કાલોનાં સરખાં રૂપો ચાલે, આ કોઈપણ વ્યાકરણ માટે લજ્જની વાત છે. વ્યાકરણ ભાષાસંબંધી ગૂંચને સર્વથા દૂર કરે, આમાં જ તેની શોભા છે. ગૂંચ ઊભી કરવા માટે વ્યાકરણનો અવતાર નથી જ. વર્તમાનકાલનો કેવલ ઉં પ્રત્યય નથી ઉંછું આમ પ્રત્યય છે, છું આ હોવું ધાતુ કે કોઈ છ ધાતુનું

રૂપ નથી. ત્રીજા પુરુષ જાડુવચનનો પ્રત્યય ઈયેછિયે છે—કેવલ “ઈયે” પ્રત્યય નથી. “હું જાઉં” એમ ન વળી “હું જાઉં છું” એમ લખવું જોઈએ. જાઉં અને છું આ બે પદો નથી, બે પ્રત્યયો પણ નથી. પદની ગાથે પદ જોડાતું પણ નથી. સમાસમાં બે કે વધારે પદો જોડાય છે પણ તે વિભક્તિ રહેતી નથી. અહીં તો હું જાઉં એક પદ થયું. હવે બીજું પદ “છું” ઉમેરવાનું ગમે છે. ત્યારે જાઉં છું એક પદ નથી રહી જતું. “જાઉ” એક પદ અને “છું” બીજું પદ. આવી રીતે બેપદવાળું વાક્ય બની જાય છે. બીજું, ક્રિયા સાથે ક્રિયા નથી જોડાતી, કર્તા સાથે તે જોડાય છે.

(૨૩) છું, છિયે, છે—અહીં છું, અહિયે છિયે અહીં છું, છિયે, છે આ શું છે? હોતું ધાતુના આ છે કે સ્વતંત્ર પ્રત્યયો છે, આનો વિચાર આવશ્યક છે. થોડાક વૈયાકરણો આને હોતું ધાતુનાં રૂપો માને છે. પણ આ વિધાન ઉચિત લાગતું નથી. જતું ધાતુનું જાઉં આ પણ તે વેદાદ્યજ્ઞના મત પ્રમાણે વર્તમાનકાલનું પર્ણિનિષ્ઠિત રૂપ છે. જાઉં છું આ પણ તેમના મતે તેમજ છે. કોઈ પણ પદ બનાવવા માટે ક્રિયા સાથે બે પ્રત્યયો કોઈ પણ ભાષામાં આવતા નથી. પ્રત્યયથી પ્રત્યય લાગતો નથી. તો ગુજરાતી ભાષામાં શા માટે આત્મ કરતું પડે, તે મને સમજતું નથી. હું જાઉં અહીં જોઉં પ્રત્યયથી જ વર્તમાનકાલ પદેનો પુરુષ એકવચનની પ્રતીતિ થતી જતી હોય તો, પછી છું—છે લગાડવાથી કયા નવા અર્થની પ્રતીતિ થાય છે, આ વિચારવા જેવું છે. પ્રકૃતિ આગળ પ્રત્યય આવે છે, પણ પ્રત્યયની આગળ પ્રત્યય આવતો નથી. જ્યાંયુધી જાઉં આને પ્રકૃતિ ન માની લેવાય ત્યાંયુધી આના પછી કોઈ પ્રત્યય આપી શકે જ નહિ. પ્રત્યય ધણાભાગે પ્રકૃતિથી પર આવે છે. પદ્યથી પર આવતો નથી. જો આપું આ પરિનિષ્ઠિત પદ હોય તો તેની આગળ ફરી પ્રત્યય લાવવા માટે નવું વિધાન કરવું પડે. વિધાન દરિયે તો પણ તે અનાવશ્યક જ છે. હું આપું આ પદથી વર્તમાનકાલની પ્રતીતિ

યતી જ નથી. આચાર્યની પ્રતીતિ થયી શકે છે, માટે વર્તમાનકાલની પ્રતીતિ કરાવવા માટે ઉંચું આ પ્રત્યયની આવશ્યકતા છે. તેથી ધાતુથી વર્તમાનકાલનાં રૂપો બનાવવા માટે “ઉંછું” “છ્યે છિયે” ઇત્યાદિ રૂપે જ વર્તમાન-પ્રત્યયની દર્શના યુક્ત છે.

(૨૪) પ્રત્યયોનાં સ્વરૂપનો વિચાર—હજી, મુધી જે ગુજરાતી ભાષા પ્રચારમાં છે તેના વર્તમાનકાલમાં “હું ભણું છું” “અમે ભણીયે છિયે” તું ભણે છે, તમે ભણો છો, તે ભણે છે, તેઓ ભણે છે, આ રીતે જ રૂપો બનાવાય છે અને વપરાય છે. હવે આમાં કાંતિ થયી છે.

અધ્યાપક શ્રી બેચરદાસ જીવરાજ દોશીનું ગુજરાતી ભાષાની ઉત્ક્રાંતિ પુસ્તક સન્ ૧૯૪૩માં મુંબઈ યુનિવર્સિટિયે પ્રકાશિત કરેલ છે. તેને આજ ૨૬ વર્ષો થયાં. તેમના મત પ્રમાણે છઠ્ઠે છિએ આ વર્તમાનકાલના બહુવચનના પ્રત્યય છે, તેથી અનુભવનું ધાતુનું અનુભવિએ છિએ આ રૂપ બને છે.

શ્રીમાન ડૉ. ડા. શાસ્ત્રીજીનાં ગુજરાતી ભાષાશાસ્ત્ર પુસ્તકનો ઉપર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. તે પુસ્તક પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, મહારાજ સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી વડોદરા તરફથી સન્ ૧૯૬૦ માં પ્રકાશિત થયેલ છે. શ્રીશાસ્ત્રીજીના મત પ્રમાણે અનુભવનું ધાતુનું રૂપ પહેલા પુરુષ, બહુવચનમાં અનુભવિયે છિયે આમ બને છે. પ્રચલિત રૂપ આ ધાતુનું અનુભવીએ છીએ બને છે. આ રૂપમાં આજે ત્રણ મતની પ્રસિદ્ધિ છે—અનુભવિયે છિયે, અનુભવિએ છિએ. અનુભવીએ છીએ આવી રીતે આ રૂપનું અસ્તિત્વ છે. છતાં બોલનારા અનુભવિએ છિએ આવી રીતે જ બોલે છે. બોલવાની આ પ્રથાને અનુસરીને અધ્યાપક શ્રી બેચરદાસજીએ છિએ..છિએ આમ દ્વિસ્ત્ર ઇકારયુક્ત પ્રત્યય બનાવે છે. શ્રી. ડૉ. ડા. શાસ્ત્રીજીને એમ લાગે છે કે. બોલવામાં છઠ્ઠે છિએની શ્રુતિ નથી

હોતી-ધીએ છિયેની શ્રુતિ હોય છે, માટે શ્રુત્યનુસારી પ્રત્યય ધીએ છિયે હોવા નોંધયે. અનુભવીએ છીએ આ પદમાં બે વિદ્વાનોનાં બે મત પ્રવ્રત છે, આ બન્નેનો સ્વીકાર હોવો નોંધયે ? અથવા અન્યતરનો-કોમી એકનો ?

હું પહેલાં, શાસ્ત્રીજીના મનનો જ સ્વીકાર કરવાની સ્થિતિમાં હતો, કેમકે હું વિચારતો હતો કે જો અનુભવીએ છીએ આ રૂપને સ્વીકારી લઇએ તો ઈએ=અહીં યજ્ઞસંધિ દરીને એ પ્રત્યય કેમ નહિ ? અને જો એ પ્રત્યય સ્વીકારીએ તો અનુભવીએ કે અનુભવિએ રૂપસિદ્ધિ નહિ થાય, અને અનુભવે આતું નતું અપ્રસિદ્ધ રૂપ બને. તે જવાબે અરંતુદ થાય. માટે શ્રી શાસ્ત્રીજીના અનુભવિએ છિયે આ રૂપ પ્રત્યે મારું મન લગ્યાયું, અને શુદ્ધિ તેના સ્વીકાર માટે પ્રેરણા આપતી.

પણ જ્યારે મને આ વિચાર આવ્યો કે શુભરાતી લાખા સંધિ-સંસ્કારશૂન્ય લાખા છે ત્યારે છીએ માં કે અનુભવીએ માં સંધિનો પ્રશ્ન જ નથી. ત્યારે અધ્યાપક શ્રી બેચરાસજીનું વ્યાકરણ મને પ્રાપ્ત થયું, અને અનુભવિએ છિએ આ રૂપ મારી સામે ઉપસ્થિત થયું. હિન્દીના કાફલેનું સ્મરણ થયું અને ત્યાં સંધિનો અભાવ જોયો અનુભવિએ છિએ આ પ્રયોગ પ્રત્યે મારી રુચિ થયી, પણ જ્યારે આ વિચાર આવ્યો કે અનુભવિએ છિએ આમ જોશાય છે કે અનુભવિએ છિયે આમ જોશાય છે, ત્યારે ફરી મુંઝવણમાં પડ્યો.

પણ ન્યારે મને ત્રી ટેકર મહાશયનું વ્યાકરણ મળ્યું ત્યારે—
અનુભવિયે છિયે આ રૂપનો સ્વીકાર કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય થયો.

(૨૫) આઘ્યો, આઘ્યું, આઘ્યી—જનું ધાતુનું ભૂતકૃદંતનું
રૂપ ગયો એમ બને છે. નાન્યતર જાતિમાં ગયું બને છે. પણ
સ્ત્રીલિંગમાં ગર્હ આમ લખાય છે. અહીં એટલે સ્ત્રીલિંગમાં યકારનો
લોપ કરવા માટે કોથી વિધાન, કોયિયે કોથી વ્યાકરણ પ્રથમાં કયોઈ
નથી. પરંપરાથી કદાચ એમ જ લખાતું આઘ્યું છે, પણ આવા સ્થાન-
માટે કોઈ વિધાન અવશ્ય હોતું જોયિયે. વ્યાકરણશાસ્ત્રમાં વિધાન
વિના આજે જ નહિ.

આઘ્યો, લાઘ્યોની પેઠે આઘ્યી અને લાઘ્યી આવાં રૂપો
સામાન્યતઃ બની શકે જ છે. પ્રશ્ન છે તેના ઉચ્ચારણનો. જેમ આઘ્યો—
આઘ્યુંને સ્પષ્ટ રીતિયે બોલી શકિયે છિયે તેમ આઘ્યીને બોલી
શકતા નથી, એટલે આ ઉચ્ચારણમાં યશ્રુતિ સ્પષ્ટ થતી નથી. કદાચ
આ અસ્પષ્ટતાને લીધે જ ત્યાંથી થ ને દૂર કરવામાં આઘ્યો હોય.
માટે કે તો આઘ્યો—આઘ્યી, લાઘ્યો—લાઘ્યી, શીખ્યા—શીખ્યી,
દોડ્યો—દોડ્યી, છાડ્યો—છાડ્યી, શોધ્યો—શોધ્યી, રાંધ્યો—રાંધ્યી,
ક્યોઈ—ક્યીઈ, ભર્યો—ભર્યી, ચૂક્યો—ચૂક્યી, ગયો—ગયી આવી
રીતિયે જ લખતું—બોલતું જોઈયે. જે બોલવામાં યકારનું ઉચ્ચારણ
સ્પષ્ટ ન થાય તો તેના માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈયે; કે તો નિયમ
બનાવવો જોયિયે કે—

“નરજાતિમાં કે નાન્યતર જાતિમાં ભૂતકાલમાં અથવા
જ્યાં જોડાક્ષરમાં અન્તે યશ્રુતિની સંભાવના હોય ત્યાં
સ્ત્રીલિંગમાં યકારનો લોપ કરવો.” આ નિયમ પ્રમાણે “આવી”
આ રીતે રૂપ સિદ્ધ કરી શકાય છે. આવો કોથી નિયમ બનાવ્યા
વિના આવી, લાવી, શોધી, ઇલાદિ લખતું અને બોલતું સર્વથા
અશુદ્ધ છે.

પ્રાણીવિદ્યા, સ્વામીદ્રોહ આદિ શબ્દોની જોડણી પણ અશુદ્ધ રહ્યા કરે છે. આ બંને શબ્દો ગુજરાતી ભાષાના નથી, સંસ્કૃતના છે અને બંને સામાસિક શબ્દો છે. મૂળ શબ્દ પ્રાણિન્ અને સ્વામિન્ છે. સમાસમાં આ બંને શબ્દોમાં રહેલ નકારનો લોપ અનિવાર્ય છે. ન નો લોપ ક્યાં પછી પ્રાણિ-અને સ્વામિ શબ્દ જ રહે છે. આની સાથે વિદ્યા આદિ શબ્દને જોડિયે તો પ્રાણિવિદ્યા-સ્વામિદ્રોહ કે સ્વામિભક્તિ બને છે.

(૨૮) “જ્યાં અનન્ય ઈ તથા અનન્ય ઉકારપર આવતા અનુસ્વારનો પોચો ઉચ્ચાર ગુજરાતીમાં થતો હોય ત્યાં ઈ કે ઊ દીર્ઘ લખવા.” આ એક નિયમ વિદ્યાપીઠ ગુજરાતના ગુજરાતી જોડણી કોષમાં છે. પણ અનુસ્વારનો પોચો ઉચ્ચાર એટલે શું ? તે જ સમજાતું નથી. સાનુસ્વાર શબ્દ દીર્ઘ જ હોય છે. દીર્ઘનો પોચો ઉચ્ચાર સંભવે નહિ. ગુજરાતી ઉચ્ચારણની પદ્ધતિયે અનુસ્વારનો પોચો ઉચ્ચાર સંભવે ખરો જેમકે ગાંઠ, અહીં ગાઠ નથી બોલાતું, પણ જ્યાં આવા શબ્દોને આવી રીતે બોલવું-બોલાવવું હોય ત્યાં (ઁ) આ અનુસ્વાર ન લખી, “આયું” અનુનાસિક ચિહ્ન મૂકવું જોયિયે.

(૨૯) ગુજરાતી શબ્દોની જોડણીનો પતો નથી. ક્યો શબ્દ ક્યાં રીતે બન્યો છે આ કહેવું કઠિન છે. છતાં વિદ્યાપીઠના કોષમાં એક ૨૨ મો નિયમ આ પ્રમાણે છે “જ્યાં વ્યુત્પત્તિના આધારે જુદી જોડણી ન થતી હોય (જેમકે ઉપર, મુગટ, કુરતું, મુગટ, અંગુર) તેવા બેથી વધારે અક્ષરના શબ્દોમાં ઈ કે ઊ પછી લઘુ અક્ષર આવે તો તે દીર્ઘ લખવાં અને ગુરુ આવે તો હ્રસ્વ લખવાં.” અહીં ઉપર, મુગટ, કુરતું, મુગટ, અંગુર આદિ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ શું છે, તે હજી સુધી અજ્ઞાત છે. આ કોષમાં કુરતું શબ્દ તો છે, પણ આની વ્યુત્પત્તિ નથી. કોઈ ગુજરાતી વ્યાકરણ એવું નથી જડતું જેમાં આની વ્યુત્પત્તિ આપેલી હોય, ત્યારે આ નિયમનો

ઉપયોગ કર્મ રીતે કરાય તે સમજાતું નથી. ઉપર શબ્દ અવ્યય છે. આની વ્યુત્પત્તિ લાગ્યે જ શોધી શકાય.

(૨૯) વિશેષણના અંતે આર્ધ પ્રત્યય ઉમેરવાથી ભાવવાચક શબ્દો બને છે. ગરીબનો ગરીબાર્ધ, અમીરનો અમીરાર્ધ, હાકુરનો હાકુરાર્ધ આદિ તો બને, પણ વક્રીક્રનો વક્રીક્રાર્ધ કેમ નહિ ? વક્રીક્રાત કથા નિયમના આધારે બનાવવામાં આવે છે કે વક્રીક્ર શબ્દ કારસીનો છે. અને તેનો ભાવવાચક શબ્દ વક્રીક્રાત બને છે, વક્રીક્રાત નથી કારસી શબ્દને અનુગુણ અને નથી ગુજરાતી શબ્દને અનુગુણ.

માટે ગુજરાતી લાપ્યા માટે કોઈ નિયમ બનાવવામાં જે કાદિન્ય છે તે દુષ્પરિદ્ધર છે.

(૩૦) વિઘાપીકના કોષમાં ૨૧ મો નિયમ આ પ્રમાણે છે—

“જ્યાં વ્યુત્પત્તિના આધારે લુટી જોડણી ન થતી હોય (જેમકે જુદું, ઉદ્યું, ડિય) તેવા બે અક્ષરના શબ્દોમાં ઉપાંત્ય ઈ તથા જ દીર્ઘ લખવાં. ઉદાહરણ—ચૂક, ચૂર્મ, તૂત, ચૂસો, જીલું, છનો. મુધી, દુધ આ બે શબ્દોને આ નિયમથી અછૂના શબ્દો છે. આ નિયમ દોષપૂર્ણ છે. ઉપાંત્ય શબ્દને સમજવામાં ભૂલ થયી છે. ઉપાંત્ય શબ્દનો અર્થ છે—અંતમાં રહેલ અક્ષરની પૂર્વ=પાસે. ચૂક શબ્દમાં બે રવર છે. એક અમાં ઊ અને બીજો કમાં અ. ચૂ+જિ+ફ+અ=ચૂક. આ રીતે બે વ્યંજનવાળો અને બે વ્વરવાળો આ શબ્દ છે. આ ચૂક શબ્દનો ઉપાંત્ય અક્ષર ફ છે અ નહિ, અને અ અંત્ય અક્ષર છે. અંતના અન્વવહિત પૂર્વે જે હોય તે ઉપાંત્ય કહેવાય છે. “ઝલોન્ત્યા-ત્કુરં સપ્પા” આ પાણિનિ સૂત્ર છે, માટે ચૂકમાં ઉપાંત્ય અ નથી ફ છે. ચૂર્મમાં ઉપાંત્ય ઊ છે ઈ નથી, અને તૂતમાં ઉપાંત્ય ત છે અ નથી. ચૂસોમાં ઉપાંત્ય લ છે, છનોમાં ઉપાંત્ય અક્ષર ન છે.

લાગે છે કે ચૂકમાં કને એક અક્ષર જાતીરે તેનું ઉપાંત્ય અ-માંના જ માની લેવાયો છે.

(૩૧) સંધિ અને સમાસ ગુજરાતી ભાષામાં અત્યંત વ્યવહારુ છે, માટે મેં વિચારપૂર્વક તેનો અત્યંત વિચાર કર્યો છે.

કદંતનો વિચાર સારી રીતે કર્યો છે. તદ્વિત પ્રત્યયોનો પણ વિચાર તો કર્યો છે પણ આવશ્યકતાનુસાર. છન્દસાસ્ત્ર વ્યાકરણનો વિષય નથી તેથી મેં તેનો સ્પર્શ કર્યો નથી. પણ આવશ્યકતાનુસાર તેનો સંપર્શ બ્રહ્માત્ થયો ગયો છે.

(૩૨) ગુજરાતી વિદ્વાનો ન જાણે કેમ સંસ્કૃતના વ્યંજનાંત શબ્દોને સ્વરાંત બનાવીને લખે છે. જેમકે વિદ્વાન્-વિદ્વાન, જ્ઞાનવાન્-જ્ઞાનવાન, ભગવાન્-ભગવાન, વિષ્ણુ-વિષ્ણુ, સુદૃઢ-સુદૃઢ કત્યાદિ, આ ગ્રંથમાં આ પદ્ધતિનો ત્યાગ થયો છે.

(૩૩) વર્તમાનકાલ—કાર્ત્ત વસ્તુના પ્વંસગી અને પ્રાગભાવથી અનવદિગ્ધન્ જે કાલ તે વર્તમાનકાલ કહેવાય છે.

વર્તમાનકાલના ચાર વિભાગો માનવામાં આવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—

* (૧) પ્રવૃત્તોપરત—જેમકે મનુ માંસ ખાતો નથી, અહીં પ્રથમ પ્રવૃત્ત માંસ ભોજનની નિવૃત્તિ જણાય છે.

(૨) વૃત્તાવિરત—જે ક્રિયા થયી ગયી તો હોય પરંતુ તે શુદ્ધિમાં વર્તમાન હોય ત્યારે પણ વર્તમાનકાલ વપરાય છે. જેમકે—અહીં બાળકો રમે છે. અહીં બાળકો તત્કાલમાં રમતા નથી. પણ પહેલાં રમતા હતા અને હમણાં જ રમત પૂરી થયી છે તેથી તેનો જન્મકાર શુદ્ધિમાં રહ્યો છે. તેથી બાળકો રમે છે આગ બોધાય છે. પણ આ વાક્ય અધૂરું છે. પૂરું આ રીતે છે: બાળકો અહીં રમે છે. એટલે બાળકોના રમવાનું આ સ્થાન છે.

(૩) નિત્યપ્રવૃત્ત—જેની પ્રવૃત્તિ નિત્ય હોય તેના માટે પણ આ કાલ વપરાય છે. જેમકે. પર્વતો છે. પર્વતોની સ્થિતિ નિત્ય—

* પ્રવૃત્તોપરતૈવ વૃત્તાવિરત एव च ।

નિત્યપ્રવૃત્ત: સામીપ્યો વર્તમાનયનુવિધ: ॥

પ્રવૃત્ત છે. એમ નથી કે પર્વતો પહેલાં ન હતા. અને દમણાં છે. એટલે પર્વતો છે અહીં વપરાયેલ વર્તમાનકાલ નિત્યપ્રવૃત્ત કહેવાય છે.

(૪) સામીપ્ય—સામીપ્ય એટલે સમીપમાં હોવું. એટલે જે વર્તમાનકાલ દમણાં જ સમાપ્ત થયો છે તે ભૂત સામીપ્ય કહેવાય છે, અને જે ભવિષ્યતકાલની ક્રિયા દમણાં જ આરંભ થવાની છે તે ભવિષ્યસામીપ્ય કહેવાય છે. જેમકે કોઈ કોઈને પૂછે કે તમે ક્યારે દાશી જશો ? તો તે ઉત્તર આપશે કે હું હુમણાં જ જાઉં છું. જાઉં છું એટલે જવાની ક્રિયાનો હજી આરંભ થયો નથી. પણ તરત તે જવાનો છે, એમ જણાય છે.

જગદીશ ભટ્ટાચાર્ય—પ્રસિદ્ધ નવ્યનૈયાયિક જગદીશ ભટ્ટાચાર્યના મન પ્રમાણે વર્તમાન સામીપ્ય બે પ્રકારનું છે. કોઈ પૂછે કે ચૈત્ર ક્યારે જશે ? તો બાનો ઉત્તર થશે કે “ આ જન્ય છે. ” બાનો ભાવ આ કે વર્તમાન જે કાલ છે તેના ઉત્તર કાલમાં જ તે જશે. તેમજ કોઈ પૂછશે કે ચૈત્ર ક્યારે આવ્યો ? ઉત્તર થશે કે—દમણાં જ આવે છે. બાનો ભાવ આ કે આ જે કાલ છે તેનાથી અવ્યવહિત પૂર્વકાલમાં તે આવ્યો છે.

પ્રાચીન વૈયાકરણો માને છે કે જેનો આરંભ થયો ગયો છે અને જેની સમાપ્તિ થી નથી તે વર્તમાનકાલ. અથવા જે જૂતકાલ પણ ન હોય, ભવિષ્યતકાલ પણ નહિ હોય તે વર્તમાનકાલ.

તે ભાત પકાવે છે, અહીં ન્યારથી તપેલી ચૂના ઉપર સુકાથી અને ન્યારે તે ચૂના ખરથી નીચે ઉતરશે, તેટલો કાલ વર્તમાનકાલ કહેવાય છે. માટે જ ચૂના સગાવનો ગાણુસ પણ શું કરો છો ? આ પ્રશ્નનો જવાબ આપે છે કે ગટલી બનાવું છું. રોટલી બનાવતો હોય, સારે પણ રોટલી બનાવું છું, એમ જ કહેશે.

(૩૪) ભવિષ્યતકાલ—વર્તમાનકાલનો પ્રાગભાવ, તે ભવિષ્યતકાલ કહેવાય છે, જેમકે—તે પકાવશે, અહીં પકાવે છે આ જે

વર્તમાનકાલ છે, તેનો પહેલાં જે કાલમાં અભાવ હતો; તે કાલ ભવિષ્યકાલ કહેવાય છે. પ્રાતઃ ૧૦ વાગ્યે રસોઈનો પ્રારંભ થયો હોય તો ૧૦ વાગ્યાથી પૂર્વ જેટલો કાલસમૂહ છે, બધો ભવિષ્યકાલ કહેવાય.

(૩૫) ભૂતકાલ—જે વસ્તુનો જ્યારે ધ્વંસ એટલે નાશ થયો હોય તો તે વસ્તુનો તે જે ધ્વંસવિશિષ્ટકાલ છે, તેજ તેનો ભૂતકાલ છે.

(૩૬) આજ્ઞાર્થ—અનુમત, અનુસા, આસા, સમર્થના, વિધિ, નિમંત્રણ, આમંત્રણ, અધીષ્ટ, સંપ્રત્ન, પ્રાર્થના, આશંસના આ ૧૧ અર્થોમાં આસાથના પ્રયોગ થાય છે. ક્રમથી ઉદાહરણ—

૧—અનુમત-તમે આ કામ કરો. આમાં પેલા માણસની અનુમતિ જણાય છે.

૨—અનુસા-દેવદત્ત રસોઈ બનાવે. આ અનુસા છે. કર્તાને ઇષ્ટ હોય અને વક્તાને અનુમત હોય તે અનુસા કહેવાય છે. દેવદત્ત રસોઈ બનાવે આમ કહેવાથી જણાય છે કે રસોઈ બનાવવાનું કામ, કર્તા-દેવદત્તને ઇષ્ટ છે, અને વક્તાને પણ અનુમત છે.

૩—આજ્ઞા—જે કાર્ય વક્તાને તો ઇષ્ટ હોય પણ કર્તાને અનિષ્ટનો હેતુ હોય તે આજ્ઞા કહેવાય છે. જેમકે—શૂલ ઉપર ચડ, અને ત્રિય ખા. અહીં કોઈ અપરાધીને શસ્ત્રી ઉપર ચડાવવું તે રાજાને તો ઇષ્ટ છે પણ કર્તાને અનિષ્ટનો હેતુ છે. જેમકે કર્તા શૂલ ઉપર પણ અડવા ઇચ્છતો નથી, અને વિપક્ષકાણુની, પણ તે ઇચ્છા કરતો નથી.

ગતઃ સ કાલો યત્રાસીદવંશાં કંસ્પંતોસિંનામ્ ।

ઉદુમ્બરપટેભ્યોપિ સ્પૃહયામોષુનાં વયંમ્ ॥

૪—સમર્થના-સમર્થના એટલે બીજાને માટે અશક્ય અને પોતાના માટે શક્ય હોવાનો નિશ્ચય. જેમકે-હું પર્વતને પણ ઉખાડી દઉં, અને સમુદ્રને પણ સુકાવી દઉં, અહીં પર્વતનું ઉખાડતું બીજાને માટે તો અશક્ય છે પણ પોતે તે કામ કરી શકશે, આવો નિશ્ચય છે.

૫—વિધિ-વક્તા સ્વેચ્છા પ્રમાણે જે દહે તે વિધિ. જેમ-વસ્ત્ર લઈ આવ.

૬—નિમંત્રણ-આપ અહીં બેસો. આપ અહીં જાઓ.

૭—આમંત્રણ-આમ ત્રણમા કામાચાર અનુદા દોય છે. જેમકે-તમારી ઇચ્છા હો તો આ કામ કરો.

૮—અધીષ્ટ-સત્કારપૂર્વક વ્યાપારને અધીષ્ટ દહે છે. જેમકે-આપ આ કાર્યને ભણાવો. અહીં આદરપૂર્વક દહેવાય છે કે આ કાર્યને આપ ભણાવો.

૯—સંપ્રત્ન-શું હું વ્યાકરણ ભણું કે ન્યાયશાસ્ત્ર ?

૧૦—પ્રાર્થના-ભિલા આપો.

૧૧—આશંસન-અગ્રામ ઇંદ્રને ગ્રામ કરવાની ઇચ્છા તે આશંસન દહેવાય છે. જેમકે કામ તારું ભણું કરે.

(૩૭) વિધ્યર્થ—જો કે વિધ્યર્થ આત્માર્થમાં સમાયી જાય છે-ઇત્તાં અક્ષગપણુ વિધ્યર્થનો છૂટયો પ્રયોગ થતો રહે છે, તેથી વિધ્યર્થ માટે અક્ષગ કાવની સંભાવના કરવામાં આવી છે. જેમકે-જેને ભાતની ઇચ્છા હોય તે ચોખા પકાવે, જેને સ્વર્ગની ઇચ્છા હોય તે જ્યોતિષ્ટોમ યાગ કરે. જેને ભણવાની ઇચ્છા હોય તે સદ્ગુરુને શરણે જાય. ઇત્યાદિ.

અથવા-જનવાન્ અનિષ્ટનો જનક તો હોય નહિ, અને ઇંદ્રનું સાધન હોય તે વિધ્યર્થ. જનવાન્ અનિષ્ટ એટલે મૃત્યુ. મૃત્યુનો જનક ન હોય અને ઇંદ્રપ્રાસિરૂપ સુખનું સાધન હોય ત્યાં વિધ્યર્થ જણાવો. જેમકે-અમૃત ભોજન કરે, અહીં અમૃત મૃત્યુનું સાધન નથી, પરંતુ વૃષ્ટિનો જનક તો છે જ.

છ ધાતુ

દેડલાક વૈયાકરણો સ્વીકારે છે કે છ આ ધાતુ છે અને છે, છું, છો, છિયે, ઇત્યાદિ રૂપો તેનાં જ છે. અને આ જ રૂપો જાતિ 'છું' કરું છું ઇત્યાદિ વર્તમાન કાળની ક્રિયા સાથે જોડાયેલાં છે. તેથી તેમના મત પ્રમાણે જનું ધાતુનાં રૂપો બે પ્રકારનાં હોય છે. એક પ્રકારમાં હું જાઉં, હું કરું ઇત્યાદિ ક્રિયારૂપો અને છે અને બીજા પ્રકારમાં હું જાઉં છું, હું કરું છું ઇત્યાદિ રૂપો અને છે.

મને જાગે છે કે આ કંપના અશુદ્ધ છે. જાઉં, કરું ઇત્યાદિ રૂપો આજ્ઞાર્થ રૂપો છે. કોઈ પણ ધાતુનાં કોઈ પણ કાલમાં સમાન રૂપો બનતાં નથી. તેથી આ સંગ્રહ ચતો નથી કે આ રૂપો કયા કાલનાં છે.

બીજું, પ્રત્યય સર્વદા નામ કે ધાતુ આગળ આવે છે. ક્રિયા આગળ પ્રત્યય આવતો નથી.

ત્યારે આણું, જે આ પ્રત્યયાંત જ હોય તો તેની આગળ છું આ ક્રિયા કયી રીતે આવી શકે ?

આવણું ધાતુ છે. તેના અંતે રહેલો વું લોપ પામે છે. તેના પૂર્વે રહેલા વ માંથી પણ અ લોપાય છે. શેષ રહે છે આવ્ આનાથી ઉં પ્રત્યય લગાડી આણું રૂપ બને તો તે પરિનિષ્ઠિત રૂપ કહેવાશે. પરિનિષ્ઠિત શબ્દ પછી કોઈ પ્રત્યય લાગતો નથી. ક્રિયામાં તો નથી જ લાગતો. તેથી આણું છું આ રૂપ કદી બની શકે નહિ અને તેથી આ અશુદ્ધ રૂપનો વ્યવહાર થયી શકે નહિ.

માટે આણું, જાણું, ભણું, લખું ઇત્યાદિ રૂપો વર્તમાન કાળનાં નથી, પણ આજ્ઞાર્થનાં પહેલા પુરુષના એકવચન છે.

વળી, જે આણું, જાણું, ભણું આટલાથી જ હું આણું છું, હું જાણું છું, હું ભણું છું આવા અર્થો સમજતા હોય તો તેની આગળ છું લગાડવાની કોઈ આવશ્યકતા જ નહિ હોય.

પણ મુખ્ય વાત આ છે કે છું, છે, છિયે આદિ પણ ધાતુ રૂપો છે અને પરિનિષ્ઠિત રૂપો છે. આણું, જાણું, લાણું, ઇત્યાદિ પણ પરિનિષ્ઠિત રૂપો છે. પરિનિષ્ઠિત રૂપોથી ક્રિયા પ્રકરણમાં કદી કોયી પ્રત્યય આવતો નથી. તત્રામ્ તમામ્ પ્રત્યયો તો અર્થવિશેષ દહેવા માટે પ્રપાતવિશેષથી આવે છે.

અંતે આણું અને આણું છું આને સમાનાર્થક માનીને ધાતુવોનાં વર્તમાન કાળમાં બે બે રૂપો બનાવવાનો પ્રયત્ન થતો હોય તો વિદ્વાનોએ વિચાર કરવો પડશે કે હું આણું આટલાથી હું આણું છું આ અર્થની પ્રતીતિ યાચ છે કે નહિ ?

કેટલાક વિદ્વાનો માને છે કે આણું આ વર્તમાનકાલનું પરિનિષ્ઠિત રૂપ છે, આમ જ બોલાય. પણ જ્યારે આણું છું એમ બોલાય ત્યારે છું ને ક્રિયાપૂરક સમજવું. પણ તેવો સ્પષ્ટ કહી શકતા નથી કે તે છું ક્રિયાપૂરક અન્યથા છે, કે કોયી નામ છે, કે કોયી બીજું તત્ત્વ છે. નામ ક્રિયાપૂરક હોયી શકે નહિ. કેમકે નામથી કદી પણ ક્રિયાર્થની પ્રતીતિ થતી જ નથી. તે અન્યથ પણ નથી. બે તે અન્યથ હોત તો હું આણું છું, અમે આવિયે છું, તમે આવો છું, તેવો આવે છું, આવી રીતે પ્રયોગો થતા હોત.

બીજું ક્રિયાપૂરક ક્રિયાના અર્થને પૂર્ણ કરવા માટે વપરાય છે. જાણું બે આ પૂર્ણ વર્તમાનકાલની ક્રિયા હોય તો અહીં કયો અર્થ અપૂર્ણ રહે છે, જેને માટે છે, છું આદિ વપરાય છે ?

સુગંધાળી ધાતુકોળમાં છણું કોઈ ધાતુ જ નથી. ધાતુપાઠમાં જે ધાતુવો પડિત છે તેમની આગળ ધાતુબોધક ચિહ્ન રૂપે ણું અક્ષર નેહાય છે. છની આગળ ણું સાથે છણું કોઈ ધાતુ જ નથી. ત્યારે છુંની નિષ્પત્તિ કયી રીતે ?

મારો સ્પષ્ટ મત આ છે કે હોણું ધાતુના જ છું-છિયે, છું-છા, છે-છે, આ પરિનિષ્ઠિત રૂપો આદિ છે અને સંસ્કૃતમાં જેમ

હૂ ધાતુ અને અમ્ ધાતુના પ્રયોગસ્થાનો સિન્ન થયી જાય છે. તેમ યુગ્મરૂપી જાતમાં પણ હોવાનું અને છું આદિના અર્થની વિભિન્નતા અમુક સમયે પ્રતીત થાય છે.

હોવાનુંના સ્થાને થતું ધાતુ પ્રાયઃ વપરાય છે. આ વગુ ખ્યાન-જાદાર રહેલી જોવાયે નહિ.

આપણા ખ્યાનમાં રહે કે છું આદિને હોવાનું આદિ પ્રત્યયોનો એક જાગ માનવો જોવાયે નહિ, કેમકે અર્થ-પ્રત્યાયન-સક્રિય સમુદાયમાં હોય છે, એકદેશમાં નહિ.

ત્યારે પ્રશ્ન તો આ હજી પણ રહે છે કે જો છું, છિયે આદિ માટે હોવી જાય ધાતુ નથી તો આ જ્યાં રૂપો આપ્યાં હયાંથી ? ઉત્તર આ છે કે છું, છિયે, છું-છા, છે-છે આ રૂપો નિપાતિત છે. નિપાત શબ્દ પાણિનીય વ્યાકરણનો છે અને તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :

અન્યથા પ્રાપ્ત અન્યથોદ્ગારણમ્ અર્થાત્ જે રીતે પદ જનનું જોવાયે તે રીતે ન જની, જીજી રીતે જને તે નિપાત કહેવાય.

હોવાનું ધાતુના રૂપો આ રીતે જને છે : છું હોવાનું છું છું હોવાનું છે, તે હોવાનું છે, અમે હોવાયે છિયે તમે હોવાો છો તેવો હોવાનું છે.

નિપાત શબ્દનો આ રીતે પણ અર્થ કરાય : સ્વાયવચ્ચર્ગાદિ-વિભાગાદિના અન્યથા નિષ્પાતને કૃતિ નિપાતઃ । અર્થાત્ શબ્દના અન્યથા વર્ણ આદિના વિનાશ, અથવા વૃદ્ધિ આદિ વડે સામ્યથી પ્રતિબૂધ રૂપે જે નિષ્પન્ન થાય તે નિપાત કે નિપાતન કહેવાય.

હોવાનું ધાતુનાં રૂપોનાં સ્થાને છું, છિયે આદિ રૂપો વપરાય છે. માટે હોવાનું ધાતુનો જે અર્થ, તેજ અર્થ તેમનો પણ થાય છે. દાદ અને પુરુષની પ્રતીતિ પણ નિપાતનના જાતથી જ થાય છે.

હોવાનું ધાતુનાં રૂપો ધાતુ પ્રકરણમાં જોશો.

તત્સમશબ્દોનો વિચાર

તત્સમ શબ્દોનો અર્થ છે “તેના જેવો” ગુજરાતી ભાષામાં લોકો સર્જીત શબ્દો જ લખે છે અને તેને તત્સમ કહે છે અર્થાત્ સર્જીત ભાષાના શબ્દો જેવો આ શબ્દ છે, એમ જણાવે છે મૂર્ખ, પડિત વિદ્વાન, કર્તા, પર્તા ઇત્યાદિ સર્જીતશબ્દો. ગુજરાતી ભાષાના પુસ્તકોમાં જ્યાંને તત્સમ થતી જતા નથી, તે જ નહે છે આવા શબ્દોને તત્સમ નામ આપવું મારી દૃષ્ટિએ અન્યાય છે કોપી વિદ્વાન સર્જનના દોનો ઉપયોગ અન્ય ભાષામાં કરે તો, તેથી તે શબ્દો અન્ય થતી જતા નથી મિત્ર શબ્દ સર્જીત શબ્દ છે અને નાન્યતઃ જાતિનો કે, પણ તે ગુજરાતી ભાષામાં જ્યાંને પુનિગ થતી ગયો છે, તેથી તે તત્સમ થતી જતો નથી, તેમાં કોની પરિવર્તન થતું નથી તત્સમ એટલે તેના જેવું મમ શબ્દોનો અર્થ સર્જીત ભાષામાં હોય છે તદ્વિજ્ઞત્યે સતિ તદગતભૂયોર્ધર્મસ્વમ્ અર્થાત્ તેનાથી ભિન્ન તો હોય પણ તેના ધણા ધર્મો તેનામાં રહેતા જ હોય, તે સમ એટલે સમાન કહેવાય ઘટ ૫૨, શબ્દો ગુજરાતીમાં આપીને સર્જનના ઘટ-૫૨ શબ્દોથી ભિન્ન થતી જતા નથી તદગતભૂયોર્ધર્મ-વાન પણ થતી જતા નથી તેથી આવા શબ્દો તત્સમ સંજ્ઞાને પાત્ર નથી હા ગુજરાતીભાષામાં વિદ્વાનને વિદ્વાન, ધનવાનને ધનવાન લખાય છે, આવા શબ્દો અવશ્ય તત્સમ કહેવાય મિષ્ટનું મીઠું અવશ્ય તદ્ભવ છે પણ લનણનાયક મીઠું શબ્દ મિષ્ટનો તદ્ભવ નથી જ, શબ્દાન્તર છે કઠિનનો કઠણ, પાનીયનો પાણી, રીતકાલ નો સિયાગો, ઉષ્ણકાલનો ઉનાળો શબ્દ અવશ્ય તદ્ભવ કહેવાય માટે કોપી ભાષાનો શબ્દ કોપી બીજી ભાષામાં હાથ, પગ, માથું સાચવીને આવી જાય તો તે તદ્ભવ ન જ કહેવાય રામ, ભરત, લક્ષ્મણ, શત્રુઘ્ન, દશરથ, અણ્ણ, મુષિષ્ઠિર આદિ શબ્દો ગુજરાતીમાં આપીને નથી જનતા તત્સમ અને નથી જનતા તદ્ભવ તે શબ્દો

ગુજરાતી શબ્દો પણ જની જતા નથી. તેવો તો સંસ્કૃત શબ્દો જ રહે છે. કોયી બુદ્ધ બોલે, કોયી રત્નિષ્ઠર બોલે, કોયી પેન કે પેન્સિસ્ટ્ર બોલે, કોયી વાપર બોલે, કે રૂગ બોલે, કે મિડિંગ બોલે, કે બરંડા બોલે તો આ શબ્દો ગુજરાતી ભાષાના થયી જતા નથી, અંગ્રેજી શબ્દો જ રહેવાના. પણ જેમ ઇન્જિનિયરનો ઇજનેર કરી નખાયો તેમજ જે છોકરો છુકી, કરી નખાય કે છુક કરી નખાય તો તે અવસ્થા તત્સમ અને તદ્ભવ થયી જશે. ગુજરાતી ભાષામાં જાજરૂ શબ્દ પ્રચલિત છે. શૌચાલય તેનો અર્થ છે. તે શબ્દ જાણે જરૂરે રત્નમાંથી બનેલ છે. માટે તે અવસ્થા તદ્ભવ કહેવાય. કેમકે જાણમાંથી ય કાઢી નંખાયેલ અને જરૂરે રત્નમાંથી રત્ન પૃથક્ કરી દેવાયેલ, તેથી જાજરૂ બની ગયેલ. ઇન્જિનિયરમાંથી ઇજનેર બનાવવામાં આવેલ તેથી આ શબ્દ અવસ્થા તદ્ભવ કહેવાય. સંસ્કૃત-ભાષાનો રીતિશબ્દ ગુજરાતીભાષામાં આવીને રીત બની ગયેલો તેથી તે તદ્ભવ કહેવાય.

કાળ-કાલ

કાળના વિષે ગુજરાતી ભાષામાં ભારે કોમ્પ્લિકેશન છે. આવતી-કાળ શબ્દ આવનાર કાલમાટે વપરાય છે. ગયીકાલ આ ગતકાલ-માટે એટલે આજના અન્યવહિત પૂર્વકાલમાટે વપરાય છે.

અર્થ વિચારણીય આ છે કે કાળ-કાલ શબ્દ નરન્નતિનો છે કે નારીન્નતિનો. ગુજરાતી ભાષામાં જે આના જન્મદિવસથી જ આ નારીન્નતિમાં વપરાતો હોય તો પણ આ શબ્દને નારી ન્નતિમાં માની લેવા માટે કોયી કારણ છે ? અથવા નિષ્કારણ તે તેમ માની લેવાયેલો છે ?

જોડણી કોષકારે જે કાલશબ્દોની યોજના કરી છે. ગયી અને આવતી શબ્દની સાથે જે કાલ શબ્દ છે તે અન્યથ છે. ગયી + કાલ કે આવતી + કાલ આ રીતે વિભાજવાળા આ શબ્દો નથી. ગયી-

કાલ અને આવતીકાલ આ રીતે અપિલક્ષ્ય મન્દો છે, અને અન્યથા છે મને લાગે છે કે એમ જ માનીને ઠોસકારોએ આ મન્દો શબ્દોને નારીબતિમા મૂકી દીધેન છે તે કે અન્યથે દોષી નિગ કે બતિ કે સખ્યા હોતા નથી, જ્યાં લાસના મદિપ્રમાણ ગયીકાલ અને આવતીકાલ અવ્યય હતા આનિગમા મન્દો શબ્દો મૂકાયી ગયા છે. એમ પણ કહી શકાય કે આ મન્દો મન્દો બીનિગમા નથી પણ ગયીકાલ અને આવતીકાલ અપિભાજ્ય મન્દો છે, માટે બન્ને શબ્દો અવ્યય છે, અથવા તેવો અન્ય છે માટે અપિભાજ્ય છે

તેકે ગયીકાલે અને આવતીકાલે એમ પણ જોનાય છે અને વપરાય છે છતાં તેમનું અન્યથત્વ નહિ હોતું નથી

હું આવતીકાલ આવીશ, હું આવતીકાલે આવીશ આ બન્ને પ્રયોગો અન્યથા હોવાને લીધે શુદ્ધ છે

પણ જ્યાં શુદ્ધ સમયવાચક દાન મન્દો હોય તે નગ્નતિતો જ હોય છે, નારીબતિનો નદિ જોડણીકોના પણ સમયવાચક દાનમન્દોની પુલિંગતા સ્ત્રીકાગથી છે

આજનો સાંજે દીગિયે કે કાળ કોણે દીધી છે આ પ્રચલિત ગાયનમા દીધી મિંગેલુધા દાન શબ્દને મુખ્ય રાખવો જોઈએ દાનશબ્દ માટે આનિગતી દરપના લયકર જૂન દોષી શકે અદિ આ દ્વિતામા કાળ એટલે આવતીકાલ કોનો દીધી છે, એમ અર્થ સમજવાનો (૨)

પ્રાચીન ગુજરાતી કવિઓ કવિ દત્તા, મેઘાદ્રણ ન દત્તા તેથી તેમણે પ્રયોજેના બધા શબ્દોની પ્રામાણિકતા સ્ત્રીકારવી લયકરતાના ગર્વમા જવા જેવું છે તેથી જ્યારે માથે કાળ આવીને ડાહી રહેશે ત્યારે તમે લાચાર બનશો આવા પ્રયોગો અશુદ્ધ જ સમજવા.

કાલિવાચક અવ્યય :

હમણાં, હવડાં, ત્યારે, અત્યારે, ક્યારે, કોથીવેલા, વહેલું, મોડું, તત્કાલ, તત્કાણે, પલકમાં, પળમાં, હવે, આજ, સાંજે, સવારે, બપોરે, મધરાતે વહાણે, ઓણ, પોર, પહેલે દહાડે, પહલે વર્ષે, કદી, હાલ, હાલમાં, વળી, વળતી, હજી, હજી, તરત. (ટેલર)

સ્થલવાચક—અહિયાં, ત્યાં, જ્યાં, ક્યાં, પણે, આગળ, પાસે, નજીક, થડમાં, લગભગ, જીપર, જોડું, હેલ, નીચે, તળે, તળિયે, દૂર, વેગળે, મધ્યે, વચ્ચે, અંદર, ઠેઠ. (ટેલર)

દિશાદર્શક—આણીગમ, પેલીગમ, જેણીગમ, કાણીગમ, આમ, તેમ, જેમ, આણિપાસ, (આપા), પેલીપાસ, (પેપા), દક્ષિણાતા, ઉત્તરાતા, ઉગમણે, આઘમણે, (ટેલર)

અનુક્રમદર્શક—પહેલે, બીજે, ત્રીજે, ચોથે, પાંચમે, પૂઠે, પછવાડે, છેલ્લે, પહેલાંથી, પછીથી, અતે. (ટેલર)

ગુણદર્શક—ભલે, ભુડે, ઠીક, ખરું, ખોટું, વાજખી, સારાં, ઠીકઠીક.

પ્રકારદર્શક—બળેબળે, બઘાતકારે, જોરજોર, ધીમે, ધીરે, આસ્તે, એમતેમ, જેમતેમ, ભેળસેળ, ગમેતેમ, ઓચિંતો, ઓચિંતું, ઓચિંતી, અકસ્માત, જેમનેજેમ, તેમનેતેમ, અમથું, અમથો, વ્યર્થ, ફેક, ફેકા.

સ્વીકારદર્શક—હા, હોવે, ઓવે, તમે કહો તેમ, વારું, અવશ્ય, જરૂર, જ.

નિષેધાર્થ—ન, ના. નહિ, નહી, નવ, મા.

સંશયાર્થ—કદાચિત્, કદાચ, કદાસ, કદાપિ.

કારણદર્શક—તો, માટે, તેથી, તેપર, શાવાસ્તે, શામાટે.

ન્યૂનાધિકદર્શક—થોડું, ઓશે, વરુ, અલ્પ, લેશ, અતિ, અતિશે, અધિક, પૂણું, ઘણું, ઘણે, ઘણો, વતું, બહુ, બધે, અધુ.

તૃપ્તિદર્શક-મસ, એટલું, જરામર, અમ્મ, ધણું.

સંખ્યાવાચક-એકવાર, બેવાર, થોડીવાર, ઘણીવાર, એકવડુ, બેવડુ, ત્રણગણુ ઇત્યાદિ.

પ્રશ્નવાચક-કેમ, ક્યારે, કેની રીતે ? ખરું ?

— ૯ —

રહેવું, કહેવું, સહેવું ઇત્યાદિ

ગુજરાતી ભાષામાં થોડા આવા ધાતુવો છે જેના મૂળ અર્થપ્રમાણે પ્રશ્ન થાય છે કે આવું સ્વરૂપ શા માટે ગ્રીકારાયું હશે જેમકે—

રહેવું, કહેવું, મહેવું, વહેવું ઇત્યાદિ

અહીં નિયમ પ્રમાણે અતના વુ ને કાઢી નાખિયે તો રહે, કહે, સહે આમ બન્ને સ્વરૂપો ધાતુ રહે હવે એના રૂપો બનાવિયે તો થોડી કઠિનતા જોવા થાય છે.

વર્તમાનકાનનો પ્રત્યય ત્રીજા પુરુષ એકવચનમાં એછે આમ ગ્રીકારાયેલ છે. જેમકે—

ભણવું, ભણ+એછે=ભણેછે.

જો રહે, કહે, સહે ની આગળ એછે આ પ્રત્યય લગાડિયે તો આપણે બે રિયતિમાં મૂકાવી જમિયે છિયે ૧-કે તો પ્રત્યયના એ નો લોપ કરવો કે તો ધાતુના એ નો લોપ કરવો તેમ કર્યા વિના કહેછે, રહેછે, સહેછે આ રૂપો બની શકે જ નહિ જો ધાતુના એ ને દર કરી કહેવું, રહેવું, સહેવું આમ જ એ વિનાતુ ચન્દ્ર-સ્વરૂપ રખાય તો શી હાનિ સભાવે, આ સમજાતુ નથી. મારું કહેવું તમે સાંભળો ને બધવે મારું કહેવું તમે સાંભળો આમ લખાય અને જોનાય તો કશી હાનિની સભાવના કરી શકાય છે ? બીજા લાભ તો આ થાય કે એકાર ને કાઢ્યા પછી હિંદી કુટુંબના ધાતુવો સાથે સારો મેલ બેસી જાય છે.

ખીલું, તે કહેછે, અહીં ને હું કહું છું અહીં એકાર નો લોપ કરવો જ પડે છે. આટલી પ્રક્રિયા વધે છે.

ખીછ પણ સુગમતા. કહ્યા પ્રમાણે આ પ્રયોગમાં હે માં રહેલ એ નો લોપ કરવો પડે છે. કહેવા પ્રમાણે રૂપ થતું નથી, કહ્યા પ્રમાણે આમ જ થાય છે.

આગાધમાં પણ આ એ નો લોપ કરીને જ બોલિયે છિયે. જેમ કે: તેને કહો.

તેને કહો કે તે ગમે ત્યાં રહીને લણે. અહીં આતાર્થમાં કહે ના એ નો લોપ કરીને જ એા પ્રત્યય લગાડવો પડે છે. તેમજ રહીને અહીં પણ એ નો લોપ કરવો પડે છે.

તેં કહ્યું અહીં તો વિવર થયીને એ નો લોપ કરવો પડે છે, નહીં તો કહ્યું રૂપ બનવા લાગશે તે રુદિવિરુદ્ધ થશે.

ખીલું, મને કહેવા દો, આને અહીંજ રહેવા દો મત્તાદિ સ્થાનોમાં હે દીધું બોલાવો જ નથી. અલ્પ ધ્રુવ બોલાય છે, તેથી ક્ષપ્તવા અને બોલવામાં દ્વિવિધ આ લાપાનો દોષ છે.

—:૦:—

કર્તા—કોઈ પણ ક્રિયાનો જે સ્વતંત્ર કરનાર હોય, તે જ તે ક્રિયાનો કર્તા હોય છે, જેમકે—

રામ જાયછે. જાય છે આ જવું ધાતુનું વર્તમાન કાલનું રૂપ છે. જાય છે, સાંભળીને સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ઉદ્ભવે કે કોણ જાય-છે? આનો ઉત્તર છે—રામ. એટલે રામ જાયછે. આ વાક્યમાં જાયછે આ ક્રિયાપદ છે અને તે ક્રિયાનો કર્તા રામ છે. આ રીતે જ રામ વાંચેછે, મોહન સ્નાન કરેછે, તે લજ્જન ખાયછે, તેવો ઈશ્વરોપાસના કરેછે, હું બોલું છું, અમે બોલિયેછિયે, તું જુવેછે.

કર્મ—ક્રિયાના ફલનો જે આશ્રય હોય તે કર્મ કહેવાય છે. જેમકે—

રામ ફલ ખાયછે. આ વાક્યમાં રામ કર્તા છે, કેમકે આવારૂપ જે ક્રિયા, તેનો કરનાર રામ જ છે.

શું ખાયછે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે ફલ. ખાતુ ધાતુનો અર્થ છે—કોઈ વસ્તુને મુખમાં નાખી, ચાખી, ગળાના નીચે ઉતારવું. રામ ચાખીને નીચે પેટમાં ઉતારે છે ફલને. માટે ફલ કર્મ છે. સામાન્ય રીતે ફલાશ્રય કર્મ કહેવાય છે. ફલાશ્રય એટલે ફલનો આશ્રય. અથવા જે ઈષ્તિતતમ હોય એટલે જે વસ્તુને મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય તે કર્મ. તે ગામ જાય છે. આ વાક્યમાં ગમન ક્રિયાથી ઈષ્તિતતમ છે ગામ. માટે તે જ કર્મ.

આ કર્મ—પાંચ પ્રકારનાં હોયી શકે છે. ૧. નિર્વર્ત્ય, ૨. વિકાર્ય. ૩. પ્રાપ્ય, ૪. ઉદાસીન, ૫. દ્વેષ્ય.

ઉદાહરણ—

(૧) નિર્વર્ત્ય—એટલે કોથી વસ્તુ નવી બનાવવી, જેમકે કુંભાર ઘટ બનાવે છે. અહીં ઘટ નવો પેદા થાય છે.

(૨) વિકાર્ય—જેમાં વિકાર ઉત્પન્ન થાય તે. જેમકે, કાઠને ભસ્મ કરે છે. અહીં કાઠ વિકાર્ય કર્મ કહેવાય. કેમકે કાઠને બાળે છે, ત્યારે ભસ્મ થાય છે. બાળવાથી કાઠમાં જ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. માટે કાઠ વિકાર્ય કર્મ છે. અને ભસ્મ બનાવે છે અહીં ભસ્મ નિર્વર્ત્ય કર્મ કહેવાય. કેમકે કાઠ બાળીને ભસ્મ જ બનાવે છે. બલ્યા પછી કાષ્ઠમાંથી ભસ્મ જ થાય, બીજું કશું નહિ.

(૩) પ્રાપ્ય—તે ગામ જાય છે. એટલે ગમનક્રિયાથી શું મેળવે છે ? ગામ. માટે ગામ પ્રાપ્ય કર્મ કહેવાય.

(૪) ઉદાસીન—દેવદત્ત નિશાળે જતાં પુષ્પ લુપ્ત છે. અહીં નિશાળ તો મુખ્ય કર્મ છે, એટલે તે પ્રાપ્ય છે, પણ પુષ્પ પ્રાપ્ય

નથી. પુષ્પને માટે તે જતો નથી. નિશાળ માટે જાય છે. માટે નિશાળ મુખ્ય કર્મ અને પુષ્પ ગૌણ એટલે ઉદાસીન કર્મ. નિશાળે આ નિશાળ ને બદલે વપરાયો છે.

(૫) દ્વેષ્ય—જે ગમે નહિ તે દ્વેષ્ય. જેના માટે દ્વેષ હોય તે દ્વેષ્ય. જેમ કે તે વિષ ખાય છે. અહીં ત્રિપલક્ષણ ગમવાની વસ્તુ નથી. પણ કંટાળીને માણસ તેને ખાય છે. અથવા—

ચોરો ને જીવેછે. અહીં ચોરને જેવા માટે કોપી વિશિષ્ટ ઇચ્છા નથી, પણ જેવાયી જાય છે. અહીં ચોરો આ દ્વેષ્ય કર્મ છે. ચોરો માટે કોપીને પ્રેમ નથી હોતો, દ્વેષ જ હોય છે.

કાળ

બધી ક્રિયાઓનો જે (એક જ) આધાર તે કાળ કહેવાય છે. કોપી પણ ક્રિયા કાલમાં જ થાય છે. કાલ સ્વરૂપે અખંડ છે અને એક છે. છતાં વ્યવહાર માટે તેના ત્રણ વિભાગો કરવામાં આવ્યા છે. ૧ વર્તમાનકાલ, ૨ ભૂતકાલ, ૩ ભવિષ્યકાલ.

૧-વર્તમાનકાલ

જે સમયે કોપી ક્રિયા થતી જ હોય તે કાળ વર્તમાનકાલ કહેવાય છે.

પણ કેટલીકવાર જે ક્રિયા થતી ન હોય પણ તરત જ થવાની હોય અથવા તરત જ થવી ગયી હોય, ત્યારે પણ વર્તમાનકાલનો જ ઉપયોગ થાય છે.

સાચું છું. અહીં ભણવાની ક્રિયાનો આરંભ તો થયી ગયો છે, પણ સમાપ્તિ થયી નથી. માટે આ કાલ વર્તમાનકાલ કહેવાય છે.

૨. ભૂતકાલ

જે ક્રિયા કોપી કાલમાં પ્રારંભ થયીને સમાપ્ત થયી ગયી હોય. તે કાળ ભૂતકાલ કહેવાય છે. અને તે કાલની ક્રિયા તે ભૂતકાલની ક્રિયા કહેવાય છે. જેમ કે—

“હું ભણ્યો” અહીં ભણવાનો પ્રારંભ થતો નથી. આરંભ થવાનો પણ નથી. પણ આરંભ થયાને તે ક્રિયા સમાપ્ત થયી ગયી છે માટે “હું ભણ્યો” આ ભૂતકાલની ક્રિયા કહેવાય છે.

નોંધ—ધ્યાનમાં રહે કે ગુજરાતી ભાષામાં ભૂતકાલમાં કોયી ક્રિયાપદ નથી. તેથી ભૂતકાલમાં જ ક્રિયાનો વ્યવહાર ચાલે છે.

સામાન્યભૂત—પરોક્ષ અને અપરોક્ષમાં જે બીના બની હોય તે માટે પણ આ કાલ વપરાય છે.

૩. ભવિષ્યતકાલ

ભવિષ્યતકાલ—તે કહેવાય છે જેમાં કોયી ક્રિયાનો આરંભ થનાર હોય. જેમકે—

હું ભણિશ—અહીં હજી ભણવાની ક્રિયાનો આરંભ થયો નથી, પણ થનાર છે.

—:૦:—

ફરીથી

આ ગુજર શબ્દનું અનુસાસન લખાવી રહ્યું, સારે મને શ્રીકૃષ્ણ મુદિયા અને હજારનું સરસ ગુજરાતી વ્યાકરણ મળ્યું. મેં જોયું કે ત્યાં પણ શુદ્ધ વર્તમાન અને મિત્ર વર્તમાનની કલ્પના કરવામાં આવી છે. હું કોયી પણ વિદ્વાનમાટે કે તેમની કોયી પણ કલ્પના—માટે કશું કહી શકું નહિ. પણ સ્વતંત્ર વિચાર તો કરી શકું, તે આ રીતે :—

વર્તમાનકાલના દૈવિધ્ય માટે મેં આ વ્યાકરણ પુસ્તકમાં વિચાર કર્યો છે. વર્તમાનકાલનું દૈવિધ્ય કેમ સ્વીકારાય છે આ જ સમજાતું નથી. શુદ્ધ વર્તમાનકાલ આ શબ્દનો અર્થ જ સમજાનો નથી. વર્તમાન કાલની શુદ્ધતા શું? એક માણસ કાશી જવા અમદાવાદથી નીકળ્યો. માર્ગમાં કોયિયે પૂછ્યું “ક્યાં જાવો છો?” ઉત્તર મળે છે : કાશી જાવું છું. ૨, ૪ દિવસ પછી ફરી કોયિયે પૂછ્યું ક્યાં

નવો છો ? ફરી જવાબ મળે છે : 'કાશી જાવું છું'. જે દિવસે જે સેકન્ડે તેણે યાત્રવાનો આરંભ કર્યો, ત્યારથી જ તેની વર્તમાનકાલની ક્રિયા પ્રારંભ થયી ગયી. કાશીમાં પહોંચ્યા પછી વર્તમાનકાલની તે ક્રિયાનો અંત આવી જશે. એટલે ધરથી નીકળ્યો ત્યારથી કાશી પહોંચતાં પહેલાંની તેની ગમનક્રિયા વર્તમાનકાલમાં જ ગણાય. કેમકે કાશીગમન ચાલે છે. વચમાં યાત્રતો નહિ હોય, વિશ્રામ લેતો હોય તો પણ ક્યાં નવો છો ? આ જ પ્રશ્ન થવાનો, અને કાશી જાવું છું આ જ ઉત્તર થવાનો. ત્યારે શુદ્ધવર્તમાન અને મિશ્ર-વર્તમાનકાલના વિચાર માટે અવસર જ ક્યાં રહે છે ?

ખીજું, લાખું આ જો વર્તમાન કાલ જ હોય તો આ રૂપ પરિનિષ્ઠિત કહેવાય. બધી ત્રિધિ પૂરી કર્યા પછી જે શબ્દ બને છે તે પરિનિષ્ઠિત કહેવાય છે. પરિનિષ્ઠિત આગળ ફરી કોયી પ્રત્યયની આવશ્યકતા ધાતુપ્રકરણમાં નથી રહી જતી. હું લાખું આ વાક્યનો જ જો આ અર્થ હોય કે વર્તમાનકાલિક-લેખન-ક્રિયાવાન હું તો હું લાખું છું નો શો અર્થ થશે ? જો ત્યારે પણ આ જ અર્થ પ્રતીત થતો હોય તો હું ની કદી પણ કોયી આવશ્યકતા થાય જ નહિ અને તેથી આ હું નિર્ધારક જ રહેવાનું. આ એક દોષ.

ખીજો દોષ આ છે કે હું લાખું આ જ રૂપ આત્મર્થમાં પણ બનવાનું. જે કાલમાં સમાનરૂપ-નિબ્ધત્તિ આ કોયી પણ વ્યાકરણ માટે દ્વયજ જ છે, જૂપજ નથી.

માટે કે તો હું લાખું આટલાને જ વર્તમાનકાલ માની હું 'લાખું છું' આ રૂપનો નિષેધ કરવો જોયિયે અથવા બન્નેને સમાનાર્થક અને પૂર્ણ ક્રિયા સ્વીકારી સ્વતંત્રતાથી બન્નેનો પ્રયોગ કરવો જોયિયે. જેમકે દોગ્ધિ-દુગ્ધે, અધોક્-અદુગ્ધ આ બન્ને વર્તમાન અને ભૂત-કાલના રૂપો છે અને બન્નેનો સમાન અર્થ છે. તેમજ હું લાખું અને હું લાખું છું બન્નેને સ્વતંત્ર સમાનક્ષેત્ર આપી દેવું જોયિયે અથવા તો બન્નેમાંથી અન્યતરનો સ્વીકાર કરી એકનું પ્રસાખ્યાન કરવું જોયિયે.

અને અન્યતરની સ્ત્રીકૃતિનો નિર્ણય થાય ત્યારે સાહિત્યમાં પ્રચાર પામે ન બીજા રૂપના નિર્ગેધનો પ્રારભ કરવો જોઈએ

જો આ લાગી યાના ન કરી શકાય તેમ હોય તો વર્તમાનકાનના દ્વિવિધની વાત સમાપ્ત કરવી જોઈએ

ભૂતકાનમાં જે દ્વિવિધ કે ત્રિવિધ છે, તે તો બાળક, યુવા, ૧૬ સૌને સમજાય તેવી વસ્તુ છે હું ગયો અને ગયો હતો આ બન્ને ઠેકાણે ગયો નો પ્રયોગ છે પણ સમાનાયકતા ક્યાંય નથી ગયો આ સામાન્ય ભૂત કૃત છે ગયોની સાથે હતો લગાડીને તે ભૂતને દૂર લખી જાયે ઊંચે માટે બનકાનનું દ્વિવિધ અમાધાનના માર્ગે છે પણ વર્તમાનકાનનું દ્વિવિધ કોની રીતે પોતાની સાર્થકતા સિદ્ધ કરતું નથી માટે હું લખું આને વર્તમાનકાન કહેવામાં કોપી સુક્તિ જણાતી નથી

તેમજ, ભૂતકાન માટે પણ પ્રથમ પૂર્ણવર્તમાન અને દ્વિતીય પૂર્ણ વર્તમાન આ સજ્ઞા જ અગુહ છે અને અવિચારિત-રમણીય છે વર્તમાન જ્યારે પૂર્ણ થાય છે, તરત જ ભૂત બની જાય છે તેથી ત્યાં પ્રાથમ્ય અને દ્વિતીયત્વનો વિચાર જ અશક્ય છે

તેથી તે આવ્યો છે આ પ્રથમ પૂર્ણવર્તમાન પણ નથી અને પ્રથમ પૂર્ણભૂત પણ નથી તે આવ્યો છે આ પ્રયોગ સનિહિત ભૂત કહી શકાય અને આવ્યો હતો આ અસનિહિત ભૂત કહી શકાય વર્તમાનની સાથે પ્રથમ પૂર્ણ અને દ્વિતીય પૂર્ણ લગાડી શકાય જ નહિ

લખતા નખતા એક અધ્યાય પૂરો થયો એટલે તે પૂર્ણ વર્તમાન મહેવાય જ નહિ લખનાની ક્રિયા તો ચાલુ જ છે અને અથસમાપ્તિ-મુધી ચાલુ રહેનાની છે માટે વર્તમાનકાવ તો એક જ છે તે જ કાનગા ક્રિયાનું ત્રિવિધ સ્થિત કરી શકાય છે

આવ્યો, આવ્યો છે, આવ્યો હતો અદિ ભૂતકાનમાં ત્રિવિધની સલાવના ઉચિત છે આવા પ્રયોગો વીતેના કાનને અધીન

છે. આવ્યો આ સામાન્ય ભૂત છે. આવ્યો છે આ સંનિદિત ભૂત છે અને આવ્યો હતો આ અસંનિદિત ભૂત છે,

જેમ ભૂતકાલમાં સમીપસ્થ અને દૂરસ્થ બે બેટો છે તેમજ વર્તમાનકાલમાં બે બેટો કરી શકાય નહિ. તમે ક્યારે આવ્યા ? તરતજ આવેલાને આમ પુછાય છે. આવ્યા આ ભૂતકાલદર્શક શબ્દ છે. પણ આનો ઉત્તર થાય છે કે હું હમણાં આવ્યો. અથવા હમણાં જ આવું છું. અહીં ભૂતકાલના વૈવિધ્યને લીધે ક્યારે અને હમણાંને પ્રયોગ થયો છે. વર્તમાનકાલમાં વૈવિધ્ય નથી. માટે ત્યાં એક જ રૂપ બની શકે છે, બે નહિ.

એક ખીન્ને પ્રશ્નવિચાર. તમે મુંબઈ ક્યારે આવો છો ? આમ પુછાય છે. આ વાક્ય ભવિષ્યસ્થને કહે છે. અર્થાત્ તમે મુંબઈ ક્યારે આવશો આ આનો અર્થ છે.

આં હું દોડ્યો, તમે નિશ્ચિંત રહો અહીં દોડ્યો ક્રિયા દોડીશ ના અર્થમાં છે, તેથી દોડ્યોથી પ્રસંગાનુસાર દોડીશ નો અર્થ કદાપી શકાય.

તમે બેટો, હું હમણાં જ ત્યાં પહોંચ્યો. આ પહોંચ્યો ભૂતકાલ તરતજના ભવિષ્યકાલનો ભોધ કરાવે છે.

તમે નિશાળે ગાલો હું તરત જ આવું છું. અહિં હું તરતજ આવીશ આ અર્થ કહેવા માટે વર્તમાનકાલ વપરાયો છે.

તમે લોકો આવો હું તરત જ ત્યાં પહોંચું. પહોંચું એટલે પહોંચીશ. તત્કાલ ક્રિયા થવાની છે, તેના માટે ભવિષ્યત્ કાલ બોલવાની પદ્ધતિ છે.

બેટા, તું અહિં આવ. મા, આવું છું. આ આવ્યો, એક સેંકડ થોભો, હું હમણાં જ આવીશ. આ ત્રણે વાક્યો સમાનાર્થક છે. બોલવાની પદ્ધતિમાં અંતર છે, ભાવમાં અંતર નથી.

સમગ્રમું આ કે, ભવિષ્યત્કાલ માટે પણ વર્તમાનકાલની ક્રિયા

વપરાય છે. જૂતકાલની પણ ક્રિયા વપરાય છે આ ભાષાની રૂઢિનું કૃત્ય છે.

આ બધા વિચારના અતે ક્ષિત આ યાય છે કે વર્તમાન-કાલનાં આયું અને આયું છું આ બે જ રૂપો શુદ્ધ નથી. શુદ્ધ તો આયુંછું આ જ છે આયું આ પ્રયોગ તો શીત્રનાતુ આનિ-શય્ય બતાવવા માટે જ કરી શકાય છે પણ વર્તમાનકાલનું શુદ્ધ રૂપ તો આયુંછું, ભણુંછું, લખુંછું આટલું જ છે.

૧ રામ નાનો હતો ત્યારે બહુ રડતો ન હતો.

૨ રામ, તુ જ્યારે નાનો હતો દેવો ડાહ્યો હતો, કદી ગે નહિ, કોપીને પજવે નહિ, કોપીને માટે નહિ, કોપીને ગાળો દે નહિ.

આ બે વાક્યોની રચના પૃથક્ છે, પણ ભાવ તો એક જ છે.

પ્રથમ વાક્યમાં જૂતકાલનો જ નિર્દેશ છે. દ્વિતીય વાક્યમાં રડે નહિ એટલે રડતો ન હતો. પજવે નહિ એટલે પજવતો ન હતો. માટે નહિ એટલે મારતો ન હતો. ગાળો દે નહિ-એટલે ગાળો દેતો ન હતો. આ બધા પ્રયોગો શિક્ષકાચે ધૈર્યથી શાનિથી વિચાર કરીને જાત્રોના મન્ત્રકમાં ઉતારવા બેધિયે.

ભાષાની રૂઢિના પ્રમાણે પ્રયોગો કમલ છે હું જાત્રુંછું આ શુદ્ધ છે પણ હું નહિ જાત્રું છું આ પ્રયોગ રૂઢિપ્રમાણે શુદ્ધ ન કહેવાય. હું નથી જતો આમ જ શુદ્ધ છે એટલે તમે જોયી શકશો કે ધાતુ તે જ છે, કર્તા તે જ છે, સમય પણ તે જ છે, જતા નહિ નો પ્રયોગ યતા જ બધું બદલાયી જાય છે. આ સંબંધમાં પાઞ્જ પણ લખાયું છે ધ્યાનથી વિચારશો.

જે દિવસે તુ ડાહ્યો થયીશ, કોપીને કશું કહેવાનું નહિ રહે એટલે નહિ રહેશે.

૧૫ અહીં નહિ રહે મા રહે વર્તમાન કાલ નથી, વિધ્યર્થ છે.

શુદ્ધિપ્રકાશ

શુદ્ધિપ્રકાશ—ગુજરાતનો પ્રાચીન માસિક પત્ર છે. તે મને હમણાં જ જોવા મળ્યો. ૧૨ 'મહિનાની એક આખી કાર્પલ મળી છે. તે પુસ્તક ૫૬ મુ' છે. તેના ૧૧૩ાં અંકમાં આ રીતે એક વિદ્વાને લખેલ છે—

“જ્યાં ભાષાનો નિર્વાહ આપણા ચાતુ શબ્દોથી થતો હોય, ત્યાં માત્ર ગદ્યરત્ન કે શુદ્ધતાના અનાદરથી પર ભાષાના શબ્દ વાપરવા એ કોઈ પણ સંસ્કારવાળા જનને ગમે નહિ. પણ રૂઢ થઈ ગયેલા સાધારણ શબ્દો જાણી તો કારસી કે બીજી ભાષાના હોય, તેનો લાગ કરવાની ઇચ્છા શા માટે કરવી ?”

“એકાદ જણ પોતે પોતાના ધરને ખૂણે બેસી કારસી શબ્દ વળાંને બધા સંસ્કૃતવ્યુત્પત્તિવાળા શબ્દ વાપરવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેના તુરંગની ધાત છે. પણ વિચારવંત પુરુષો તરફથી તેને ભાગ્યે જ ઉત્તેજન મળશે.”

આ લેખથી સૂચન થાય છે કે ગુજરાતીભાષામાં જે શબ્દો રીતે રૂઢ થઈ ગયે છે તેને સુધારવા કે લાગ કરવાની આવશ્યકતા નથી. મને લાગે છે કે આ વિધાન વિદ્વાનોનું મનોરંજન કરી શકે નહિ. જે ભાષા હજી પણ સંશોધન અને સંવર્ધન માંગે છે તેના માટે આ વિધાન તેના પ્રાણધાતક છે. તમારી પાસે જે પૂર્વજો દરતાં વધારે સત્સંપત્તિ હોય તો તેનો ઉપયોગ શા માટે નહીં કરવો જોયિયે ? અને શા માટે “દાર્ જલં વાપુરુપાઃ વિવન્તિ”નું ઉદાહરણ બનતું જોયિયે ?

સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૭ના કુમારના અંકમાં શ્રી ત્રિભુવનદાસે (સુંદરમ) એક પ્રશ્નોત્તર મારી માન્યતા આ શીર્ષકથી પ્રકટ કર્યો હતો. તે આ પ્રમાણે :

પ્ર. ૧. સ્વયં વહેતા જીવનને કાવ્યનું પ્રેરક ન બનાવી શકાય કે શક્ય હોય તો કેવી રીતે ?

જ. બનાવવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી, કેમકે સામાન્ય રીતે આસપાસના જીવનમાંથી પ્રેરણા લઈને જ કવિ લખે છે. પણ કાવ્યની ઉત્તમોત્તમ પ્રેરણા તે સામાન્ય જીવન ન હોઈ શકે. જીવનનું જે ઉચ્ચોચ તત્ત્વ છે તે પ્રેરણા બનતું જોઈએ. તે મહાન કવિતા આવી વિશ્વવ્યાપક પ્રેરણામાંથી અપાતી હોય છે.

પ્ર. ૨. કાવ્યની આપની અંગત વ્યાખ્યા ?

જ. વાણીના સૌન્દર્યમાં વ્યક્ત થયેલું સત્ય.

પ્ર. ૩. આધ્યાત્મિક જીવન ને કાવ્યનો પરસ્પર સંબંધ.

ઉ. ખરો, પણ હંમેશ નહિ. આધ્યાત્મિકતાના ખાસ રૂપથી વિના પણ બાહ્યજીવનની કવિતા બની શકે.

પ્ર. ૪. સાહિત્યક્ષેત્રે સર્જનાત્મક થવા માટે આંતર મંથનની આવશ્યકતા ખરી ?

ઉ. આંતર મંથન તો કોઈને કોઈ રીતે થતું જ હોય છે. સર્જનાત્મક થવા માટે ઊર્ધ્વસર્જક ચેતનાની અનુભૂતિમાં પહોંચવું જોઈએ.

પ્ર. ૫. સાહિત્યક્ષેત્રે ગુજરાતી સાહિત્યે ઉચું ધોરણ સાચવી રાખવા શું કરવું જોઈએ ?

ઉ. ગુજરાતી સાહિત્ય એ કોઈ વ્યક્તિ નથી. દરેક લેખક જે વસ્તુને ઉચ્ચ સમજતો હોય તેને લક્ષ્યમાં રાખી પ્રવૃત્તિ કરે.

પ્ર. ૬. “ કવિતામાં છન્દ તો હોવો જોઈએ ” એવો આગ્રહ તમે શા માટે રાખો છો ?

ઉ. લયના સર્જન માટે છંદ મદદરૂપ વાહન છે. તેની પોતાની વિશિષ્ટ શક્તિ પણ છે.

પ્ર. ૭. કવિ સમાજને સહાયક કઈ રીતે બની શકે ?

ઉ. ઉત્તમ-કાવ્યસર્જનદ્વારા.

પ્ર. ૮. ગુજરાતી કવિતાનું વહેલુ તમને કઈ દિશામાં જતું લાગે છે ?

ઉ. વિકાસક્રમની રીતે યોગ્ય વિશાલનર અને ઉચ્ચતર દિશામાં.

પ્ર. ૯. ઉગતા કવિયોને તમારી શી સલાહ છે ?

ઉ. અંતઃકરણમાં બધું ને બધું ઉંડાં જાવ, વિરાટ ચેતનામાં અને તેથી ઉંચે આવી રહેલી પરમચેતનાના સંપર્કમાં આવી તેની પાસેથી પ્રેરણા મેળવો.

આ પ્રશ્નોત્તરો મારા સંગ્રહમાંથી અદરમિત મારા હાથે આપી ગયા. તેમાંથી કેટલાક પ્રશ્નો અને ઉત્તરોનો સ્પર્શ કરવાનું મન થયું : જાણ છે.

ખીન પ્રશ્નમાં “વાણીના સૌંદર્યમાં વ્યક્ત થયેલું સત્યને” કવિતાની વ્યાખ્યા માનવામાં આવી છે. વાણીનું સૌંદર્ય કેને કહેવું, તેનો ત્યાં ઉદ્દેશ્ય નથી. પણ વાણીનું સૌંદર્ય ભાષા અને અલંકારથી પ્રકટ કરી શકાય.

પણ મને લાગે છે આનો ભાવ તો આ થાય છે કે ભાષાની શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિનો વિચાર જ કરવો જોઈએ નહિ. આ પાંગળી રિચતિ સારી નથી. ભાષાનો વિકાસ, ભાષાનું સૌંદર્ય, ભાષાની શાસીનતા અને ભાષાનો ઉત્કર્ષ તે તે ભાષાભાષી પ્રત્યેક વિદ્વાનનું શુદ્ધ અને પવિત્ર દર્શન છે. કોઈ પણ ભાષાનું સર્વમાન્ય શુદ્ધ એક વ્યાકરણ હોવું જોઈએ, સર્વમાન્ય એક કોષ હોવા જોઈએ, વ્યાકરણ અને શબ્દ પ્રયોગભાટે સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત હોવો જોઈએ. આના વિના ભાષાનું કોઈ મૂલ્ય રહેશે નહિ અને ભવિષ્યતની પ્રજાભાટે ગુજરાતી સાક્ષર બંધુવો કોઈ સંચેય શબ્દનિધિ મૂકી જતી શકશે નહિ, આ એક દુઃખદ ઘટના થશે.

જો આપણને લાલ શબ્દ મળતો હોય તો શા માટે ફાયદો ને જ પકડી રાખવો ? જો આપણને અવશ્ય શબ્દ મળતો હોય તો શા માટે હાલે ને પગલે જરૂર શબ્દ વાપરવો. આ આગ્રહનું જ આ ફળ છે કે જરૂર અને જરૂર ત શબ્દના પ્રયોગમાં ઠંઠક દોષ રહે જ છે. ગમે તે શબ્દ ગમે ત્યાં વાપરવાની છૂટ હોય તો કોઈ પણ ભાષાનું બંધારણ નિરર્થક થશે, અને સમ્યક્તાથી હાથ ધોઈ નાખવા પડશે.

આ લાઈ કહે છે કે “એકાદ જણ પોતે પોતાના ધરને ખૂણે બેસી (૧) ફારસી (૨) શબ્દ વર્ણને બવા સંસ્કૃત વ્યુત્પત્તિવાળા શબ્દ બોલવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેના તુરમની વાત છે.”

આ લેખકજી હું જો આજે પણ છવ્વના દશે તો તેવો જોયોને કે તો પ્રસન્ન થતા દશે કે તો માથું ફટકા દશે કે આજે ભાષામાં આચૂડમૂન પરિવર્તન થયો ગયું છે આ બધુયે જે રીતે બેચી અને ફારસી શબ્દો લખ્યા છે તેનું તો આજે દર્શન દુર્લભ થયું છે શા માટે કોયી વિદ્વાન બન્યા પછી પણ, ભાષાશાસ્ત્રી બન્યા પછી પણ પૂર્વજોનું અનુકરણ કરીને બેચી અને ફારસી આવા વિનશ્ચ જોડણીવાળા શબ્દો વાપરશે? આજે ગુજરાતી શબ્દકોષમાં બેચાણું કોયી ધાતુ જ નથી બેચનું આનું સ્વરૂપ છે. ફારસી શબ્દ નથી ફારસી શબ્દ છે તાલબ્યશકારવાળો આ શબ્દ નથી.

ત્રીજી ગુજરાતી-સાદિસ-પરિપત્તા મત ઉપરથી આ પ્રમાણે બોનવામાં આવ્યું હતું

“ગુજરાતીમાં કોયી અમુક શબ્દ કે વાક્યપ્રયોગ મૂન સંસ્કૃતના વ્યાપારથી અર્થમાં કે જોડણીમાં જુદો કે ઉતરો હોય, તેટલા જ કાગળથી તેને અશુદ્ધ ગણવો એ ધરિત નથી.”

આ વિધાનને સ્વીકારી શકાય છે, પણ જો સાથેસાથે આ પણ સ્વીકારવાની ઇચ્છા હોય કે ગુજરાતી શબ્દોને પણ આવી રીતે અટપટ સ્વરૂપમાં લખી શકાય, તે વૈધ છે અને તેનાથી ગુર્જ સાદગેના હૃદયમાં પીડા નહિ થાય જો ચોપડીને ચૂપડી, હરસ ને હરખ કે હરખ કે હર્ષ દુઃખ ને દુખ, છાકરો ને છૂકરો, બાળા ને બીળી, દાદા ને દાદી આવી રીતે વખવાની જો છૂટ મળતી હોય તો ભલે સંસ્કૃતશબ્દને પણ બગાડે, કોયી હાનિ નથી. જો છુક ને છૂક, નાઈટ ને નિઈટ, સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ને સુપર્ડેન્ટ, સ્ટામ્પ ને ઇસ્ટામ્પ,

સંક્રમ ને ઇન્ક્રમ, સ્પેશન ને ઇન્ક્રમ લખવા ભોલચાની સ્પેશલિસ-
કારોની સ્પેશલિસમાં છૂટ મળતી હોય તે: લહેને ઇન્ક્રિનિસર ને
ઇન્ક્રનેર અને રાઈક્ટ ને રિફ્ટ ભોલાય, નેખર ને નેમર, નેજર,
આદિ ભોલાય, કઈ દરકન નથી.

આ હરકન શબ્દ મેં વાપર્યો છે, તે શુભચની લાપાનો જ
શબ્દ છે; નહિ કે જેમ નેશીકોઈમાં આને ચરલી શબ્દ માન્યો છે.
તેમ સમજીને. ફારસી કોષમાં હરકન શબ્દનો તે અર્થ નથી જે
શુભચની કોષમાં છે. ત્યાં નો એક હરકન શબ્દ છે જેનો અર્થ
જલન છે. એક હર્કત શબ્દ છે જેનો અર્થ જુઝિયસ અથવા તો
ચોરસ છે. અડચણ અર્થમાં ચરલી કે ફારસી ડિશનરીમાં કોઈ
હરકન શબ્દ મને મળ્યો નથી.

હું પણ માનું છું કે “કોષો પણ શબ્દ કોષો પણ લાપાનો
હોય, તે બદલાનો બદલાનો આજ જે સ્વરૂપમાં કાપમ રૂપો હોય.
તેજ તેનું ખરું સ્વરૂપ માનું જોવિયે.” આને સીધે જ મેં રીત
શબ્દને આમનેઆમ જ રહેવા દીધેલ છે. રીત શબ્દ સંસ્કૃતતા રીતિ
શબ્દનો અપભ્રંશ છે. અર્થ રીતિ અને રીત બન્નેનો સરખો જ છે.
હું આને બદલ્યો નથી. પણ રીતની આગળ (સંસ્કૃત) લખવા
ખાટે ખાસ વિરોધ છે. કુશલ ને બદલે કુસલ, અને કેવાસને બદલે
કેલાસ આગળ આ સંસ્કૃત શબ્દ છે, આમ લખવા ખાટે બધાય
સંસ્કૃત વિદ્વાનોનો વિરોધ થશે જ.

બુદ્ધિપ્રકાશમાં ૧૯૦૯ ઈ. સ.માં લેખ્યે, લખ્યે આવા શબ્દ
પ્રયોગો થયા છે. આજે લેખ્યે, લખ્યે આ રીતે પ્રયુક્ત છે.
મેં એમાં લાવિષ્યકાવમાં સંધિની આગંકા કરીને લયિયે, લેયિયે
આમ પરિવર્તન સાથે લખવા, લખાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

બુદ્ધિપ્રકાશમાં સેવિકા અને સેવકી આ બે શબ્દો શુદ્ધ
માનવામાં આવ્યા છે. સાચું કોષો તો, આ બન્ને પ્રયોગો અશુદ્ધ
જ છે. સેવકા શબ્દ પાણિનિબ્યાકરણની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ છે.

ઈ. સન ૧૯૦૯માં કવિતા જે રીતે લખાતી હતી, તેમાં કોઈ પરિવર્તન થયું નથી. આનો અર્થ આમ માની લેવો કે ૧૯૦૯માં કવિતા શુદ્ધ લખાતી હતી, તેજ શુદ્ધ પદ્ધતિ આજે પણ ચાલુ છે, ખોટું છે. આમ માનવું વધારે સાચુ છે કે ત્યારે પણ અશુદ્ધ કવિતા લખાતી હતી અને આદર પામતી હતી, આજે પણ અશુદ્ધ કવિતા પ્રખ્યાત છે અને આદર પામે છે. શુદ્ધ અને શુદ્ધતાની કમોડી જો આદર જ હોય તો કોઈને પણ કશું કહેવા માટે અવસર રહેતો નથી પણ કસોડી જ ખોટી છે. ખોટી કસોડી ઉપર ખોટું મોનુ સાચુ સિદ્ધ થાય, તે વસ્તુતઃ સાચુ નથી એક દિવસ આવે આવશે જ, જ્યારે તે સાચું મનાયેયું સોનું ખોટું સિદ્ધ થશે.

“જૂદા પ્રેમી જન હૃદયે આ વિસધી ભિન્ન લાગે,” અહીં જૂદા શા માટે? અસાન અને અધ્યાપકતાને લીધે ભુદ્ધિ આગળ ચાલી નહિ અને જૂદા લખાતી ગયો, શુદ્ધ શબ્દ છે જુદા.

૧. ન્યારી એજા પ્રણયતણીએ મત્તજંતુ ન બાજે
૨. અસ્તાબધીમાં દિનકર જતા,
૩. શકતો યશુ શ્રવણ તણીના,
૪. દિવ્ય વૃષ્ટિ કરે છે,
૫. દૃષ્ટી એની અમુક હદથી .... ,
૬. ઉઠતી તારી અક્ષ ગણીને કે કુતકો કરે છે.
૭. આ શું પામ્યો પ્રિય મરણને
૮. જૂરી રીતી નિર્ગળ જગની એ અતી ઉજળે છે,
૯. સાચું માનો.....
૧૦. શ્રદ્ધાથી શુભલેણ વાળી કૃતિઓ,
૧૧. આ સાચું નહી,
૧૨. અંધારે મુજ નેત્ર શું પય ભૂલ્યાં.....
૧૩. તેથી જ અશ્રૂ ઝરે.

જે શબ્દો કે અક્ષરો કાઢ્યાં છે, તે બધા અશુદ્ધ છે, તેને કોયી પ્રમાણિક સાદાર કયો રીતે શુદ્ધ બતાવી શકે છે ?

બુદ્ધિપ્રકાશમાં થોડા શબ્દોનો જાતિવિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તે આ પ્રમાણે—

નરજાતિ	નારીજાતિ
કમલ	કમલા, કમલી
કવિ	કવિયાણી
ચંદ્ર	ચંદા, ચંદ્રા, ચંદ્રી
કાકોર	કકરાણું, કકરાણી
રાજવી	રાજવણ
સેવક	સેવકી, સેવિકા

શુદ્ધતાની ભાષામાં જે કમલ શબ્દની નારીજાતિનું અન્વેષણ ન કરાય તો કોયી ક્ષતિ હોતી નથી. જો અન્વેષણ કરવાની આવશ્યકતા જણાતી હોય તો કમલિની શબ્દ ઉપસ્થિત જ છે. પણ જોડણી-કોષમાં કમલી શબ્દ આજેખિત છે, માટે કશું કહેવાનું ન જ હોય. કવિ શબ્દની જો નારી જાતિ બતાવવી હોય તો કવિકા શબ્દ પણ અને કવિ શબ્દ પણ ઉચિત જ છે, કવિયાણીની કલ્પના ગ્રામ્ય છે.

શ્રી કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદિયે તેજ પત્રિકામાં લખ્યું છે :

પ્રશ્નોદ્ધારા, પ્રવાહોરૂપ વગેરે સમસ્તપદો પણ આપણા વાંચવામાં આવે છે તે મ્યુતસંસ્કૃતિ દોષયુક્ત છે. પ્રશ્નોદ્ધારા મનો-ભાવ પ્રાણિવર્ગ આમ શુદ્ધ છે. આ વિચાર સાથે મારી અનુકૂળતા છે અને મેં આવો જ વિચાર કયાંય આજ પુસ્તકમાં દર્શાવ્યો છે.

બુદ્ધિપ્રકાશમાં પાશ્વિમાત્ય, જાત્યાભિમાન, નિરાભિમાન, પુન-રોદ્ધાર, પુનરાવલોકન, અનોપમ, પ્રમાણિક, વ્યવહારિક, પ્રશ્નો દ્વારા, ઇન્દ્રિયો દ્વારા, પ્રવાહોરૂપ-આવાં શબ્દોને અશુદ્ધ માન્યા છે. આશ્ચર્ય તો આ છે કે જે અશુદ્ધિયોને દૂર કરવા આજથી

૬૦ વર્ષ પૂર્વે પ્રપત્ન કરવામાં આવ્યો હતો તે અશુદ્ધિયો આગેપણુ
જ્યાં ત્યાં લેખકોની કલમનો આસ્વાદ-વિષયરૂપે જોવામાં આવે છે,
અને ગ્લાનિ થાય છે.

શ્રીમત્ સપ્તમ એડવર્ડ મુલકમાં સ્પર્શિત થાતો નથી,
ઈંગ્લિશ વાણી વદા વિના નિમિષ તો નિશ્ચય જાતો નથી,
એવા પ્રૌઢ પ્રતાપી નૃપતણું દીર્ઘાયુ કરથી કરી,
ટામેા સંકટ રાજના ચિરજ કહે મારી હટાવો અરી ॥૧૧॥

ન્યાયી ઈંગ્લિશરાજની દયા દિવ વિશે પ્રીતી પ્રજાપર ધણી
રાજ કૈયત ગણવા હરધરી મનમાં ધણી લાગણી,
વિદ્યોત્સવ શુભ આજ રાજ તપને હમપર સદા એ સહુ,
કીર્તી સંતતિ સંપતિ સુવધવા આશિષ હરદય દઉં ॥૧૨॥

આ કવિતા કયા અવસરે લખાધી છે, તે તો વાચતાંની સાથે
જ જણાવી આવે છે. પણ આ આંક પંક્તિયો હૃદયને ટાંક બનાવી
દે, આવી છે. આવી અશુદ્ધસ્વરૂપ કવિતા તે સમયે પણ લખાતી
હતી, અને આગે પણ કવિયો આવી જ હૃદયવિદારિણી અશુદ્ધ
કવિતા લખીને મહાકવિની મહોપાધિ પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે. આ
અશુદ્ધિમહારાણીની મહત્તી કૃપાનું ક્ષય છે. અશુદ્ધિનું સામ્રાજ્ય
નિરોધ ભાંગી જાય, આવી મારી પ્રબુધાસે પ્રાર્થના છે. તેથી જ
શુન્દરાતની પ્રતિષ્ઠામાં વૃદ્ધિ થશે અને આવા કવિયોની કવિતા દિગંત-
ગામિની થશે.

મદ નહિ જરીયે અધિકાર તબો,
" " " ભર જોમનનો,
ત્મમ સજ્જનની સુવિદ્યા મતિમાં,
ઉપકાર બુદ્ધિ રહી હાર્દ સદા,
નહિ બેદ બુદ્ધિ સમદષ્ટિ સદા,

ને મૃત્યુ અડકી શક્યું ન તુજને એ ના અમળજીયું રહ્યું.

આ પણ કાવ્યનો એક નમૂનો છે અને આગે પણ આવા
નમૂનાવો ઉપસાધ્ય છે.

અથ ગુર્જર-શબ્દાનુશાસન

પૂર્વાર્ધ

મંગલાચરણ

ગાન ! સરસ્વતી દેવી, આ નિઃચાંજ ઉપાસક,
તમારા પુણ્ય-પાદોમાં ભિભો છે નતમસ્તક ॥૧॥

કરો કૃપા; કરાવળ આપો, આને મહેશ્વરી,
સાહાય્ય, દીનહીનાત્મા ક્યાં જાયે ત્વદુપેક્ષિત ॥૨॥

તું જ છે શરણ પ્રોઢ તું જ કારણ-અભિષેક,
મૂકીને સુખદગ્ધા જાઉં ક્યાં દેહપ્રવૃક્ષની ॥૩॥

જેવો છું અંજ તારો છું જીર્ણો જાંચડે તારા,
તાપોને ઝીલવા માટે નથી શક્તિ નથી રતિ ॥૪॥

દ્વારે તેથી પડ્યો તારા દેવી કર યથેચ્છ તું,
અનુશિષ્ય સદૈ હું છું શાસિક તું અનાદિ છે. ॥૫॥

एतं, व्याकरणग्रन्थं भव्यानां हि सुखावहम् ।
श्रीमता विदुषां भव्ये कञ्जहस्तेर्षयाम्यहम् ॥१॥

कण्टकाकीर्ण एपोस्ति मार्गो व्याकरणाभिधः ।
तत्रैव प्रयतो मेस्तु विद्वदस्तावलम्बनम् ॥२॥

ययाहं प्रेरितोरण्ये पादसंसारमादधे ।
व्याकरणेतिविख्याते सा भद्रा पातु मामिह ॥३॥

घनलिप्सा न वा ख्यातिलिप्सा स्पृशति मां कचिन् ।
गुर्जरशब्दशास्त्रस्य श्रीशुद्धिर्हि प्रयोजनम् ॥४॥

અથ વર્ણ-માલા

વર્ણ એટલે અક્ષર.

અક્ષરના બે પ્રકારો છે : સ્વર અને વ્યંજન.

સ્વર-જેના ઉચ્ચારણ કરવા માટે ખીજ કોઈ વર્ણની આવશ્યકતા ન પડે તે સ્વર કહેવાય છે.

સ્વરો આ છે

અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ ઋ ઐ ઔ ઓ ઔ

સ્વરો જ્યારે સ્વતંત્ર અલગ લખાય છે ત્યારે તેના આકાર આ રીતે જ રહે છે. પણ વ્યંજનોનું સ્વરની સહાયતા વિના સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ થઈ શકતું નથી. માટે વ્યંજનોની સહાયતા માટે સ્વરો પોતાના સ્વરૂપ એટલે આકારમાં પરિવર્તન કરે છે. તે પરિવર્તન આ રીતે થાય છે.

દ્વિત્વ અક્ષરમાં કોઈ વિશિષ્ટ પરિવર્તન હોતું નથી. કેવલ વ્યંજન વર્ણોના નીચેના ભાગમાં વ્યંજન સૂચક (~) આતું ચિહ્ન હોય છે, તેને હકારી દેવાથી તેમાં સહાયક અક્ષર સંયુક્ત છે, આમ માની લેવાય છે, તેથી તેના માટે કોઈ વિશેષ ચિહ્નનો નિર્દેશ નથી. અવશિષ્ટ સ્વરોનો પરિચય આ રીતે સમજવો :

આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ ઋ ઐ ઔ ઓ ઔ
 ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦

ગુજરાતી ભાષામાં ૧૧ સ્વરોનો જ ઉપયોગ થાય છે.

વર્ણમાલામાં ૨, ૩, : આ ત્રણ ચિહ્નો છે, પ્રથમ અને દ્વિતીય ચિહ્ન કોઈ પણ વ્યંજનના માથે લખાય છે, અને તેમનું નામ ક્રમથી અનુસ્વાર અને અનુનાસિક છે. ત્રીજું ચિહ્ન કોઈ પણ સ્વરના દક્ષિણ ભાગમાં અક્ષરોની સાથે લખાય છે, તેનું નામ વિસર્ગ છે. ૨ = આ બે માટે વિરોપરૂપથી આગળ કહેવામાં આવશે.

વ્યંજન-સ્વરોની સહાયતા વિના જેનું સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ થાય નહિ તે વ્યંજન કહેવાય છે.

વ્યંજન આ છે

ક ખ ગ ળ ન = કવર્ગ-કંઠ સ્થાન = કંઠ્ય

ચ છ જ ઝ ઞ = ચવર્ગ-તાલુ સ્થાન = તાલવ્ય

ટ ઠ ડ ઢ ણ = ટવર્ગ-મૂર્ધા સ્થાન = મૂર્ધન્ય

ત થ દ ધ ન = તવર્ગ-દંત સ્થાન = દંત્ય

પ ફ બ ભ મ = પવર્ગ-ઝોઝ સ્થાન = ઝોઝ્ય

આ પાંચ વર્ગ કહેવાય છે.

૫ ર લ વ આ ચાર અક્ષરો અંતરૂપા કહેવાય છે. આમાંથી ચ કંઠ્ય છે. ર મૂર્ધન્ય છે. લ દંત્ય છે. વ દંત્ય અને ઝોઝ્ય બન્ને છે.

૨૧ ષ સ હ-આ ચાર અક્ષરો જિહ્વા કહેવાય છે.

૨૧ તાલવ્ય છે. ૫ મૂર્ધન્ય છે. ૨૨ દંત્ય છે. હ કંઠ્ય છે.

તાલુમાં જે બોલાય તે તાલવ્ય કહેવાય છે. મૂર્ધામાં જે બોલાય તે મૂર્ધન્ય કહેવાય છે. દંતોમાં જે બોલાય તે દંત્ય કહેવાય છે. કંઠમાં જે બોલાય તે કંઠ્ય કહેવાય છે.

ળ

ગુજરાતી અક્ષરોમાં એક આ અતિચિત્તરૂપ અક્ષર ળ પણ ન બાણે ક્યારથી આવીને રહેલો છે. આનું કોઈ નિયત સ્થાન નથી. સંસ્કૃત લાપામાં આ અક્ષર નથી. શ્રેષ્ઠિક લાપામાં આ અક્ષર અસ્તિત્વ ધરાવે છે પણ તે કેવલ ડ ના સ્થાને જ લખાય છે.

પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા, વૈખરી-આ ચાર પ્રકારની વાક હોય છે.

પરા-વાકના મૂળાધારમાંથી હ્રસ્વ પામેલી વાક પરા કહેવાય છે.

પશ્યંતી-તેજ ન્યારે હ્રસ્વની ઝોર આવે છે અને હ્રસ્વ સુધી આવે છે ત્યારે પશ્યંતી કહેવાય છે.

મધ્યમા— તેજ જ્યારે બુદ્ધિમાં આવી જાય છે અને બોલવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે મધ્યમા કહેવાય છે.

વૈષ્ણરી—તેજ જ્યારે મુખમાં આવીને તાલુ આદિ સ્થાનોથી બહાર નીકળે છે ત્યારે વૈષ્ણરી કહેવાય છે. આપણે બોલિયે છિયે તે વૈષ્ણરી વાણી કહેવાય છે.

આ રીતે અક્ષરોનો વિસ્તાર છે.

ભાષા

ઉપર બતાવાયેલા વર્ણો બેગા થઈને પદ બનાવે છે પદોનો સમૂહ વાક્ય બનાવે છે. આ વાક્ય જ ભાષા કહેવાય છે.

તે તે દેશના લોકો બ્યવહાર નભાવવા માટે જે વાક્ય બોલે છે તે જ ભાષા કહેવાય છે. આ ભાષાઓ ધણી છે. જેમકે—

સમૃતા, શૌરમેની, મહાગદ્દી, માગધી, અધ^૧ માગધી, પ્રાચ્યા, અવન્તિકા, દાક્ષિણ્યાત્યા, શાકરી, બાહ્લીકા, દ્રાવિડી, આબીરી, આંડાલી, શામરી, પૈશાચી, શૌરમેનિકા, પ્રાકૃતા ઇત્યાદિ. *

* માર્યવલ્કય સ્મૃતિની મિતાક્ષરા દીક્ષામા ભાષાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે કથ્યું છે.

અર્ધવદ્ધર્મસયુક્ત પરિપૂર્ણમનાકુલમ્ ।

સાધ્યવદ્ધાન્યકમદ પ્રકૃતાર્થાનુવન્ધિ ચ ॥

પ્રસિદ્ધમવિરુદ્ધ ચ નિશ્ચિત સાધને ક્ષમમ્ ।

સક્ષિપ્ત નિરિતિભર્ત્ત્ત ચ દેશકાલાનિરોધિ ચ ॥

ચર્યતુમાસપથાદોવેલાદેશપ્રદેશવત્ ।

સ્થાનાવસથસાધ્યાશ્યાજાત્યાકારવયોયુતમ્ ॥

સાધ્યપ્રમાણસંખ્યાવદાત્મપ્રત્યર્ચિનામવત્ ।

પરાત્મપૂર્વજાનેકરાજનામભિરદ્વિતમ્ ॥

ક્ષમાલિજ્ઞાત્મપીઠાવત્કથિતાહર્તુદાયકમ્ ।

યદાવેદયતે રાજો તદ્માપેત્યમિધીયતે ॥ અ. ૨ શ્લો. ૬ ॥

વ્યાકરણ-શુદ્ધ શબ્દ અને અશુદ્ધ શબ્દનું જ્ઞાન જે વિદ્યાર્થી થાય તે વિદ્યાર્થી નામ વ્યાકરણ, અથવા શબ્દોનો શુદ્ધ પ્રયોગ કરવાની પદ્ધતિને જે વિદ્યા બતાવે તે વ્યાકરણ કહેવાય છે.

પૃથક્કરણ-શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બન્ને શબ્દોનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. પણ પ્રયોગ કરવા માટે અશુદ્ધ શબ્દો નહીં, શુદ્ધ શબ્દો જ ઉપયોગ થાય છે. આવા શબ્દોને નામ કહે છે. આના પાંચ પ્રકાર મુખ્ય છે :

૧. સંજ્ઞાવાચક-જેનાથી કોઈ વસ્તુની અથવા કોઈ વ્યક્તિની પ્રતીતિ થાય તે સંજ્ઞાવાચક શબ્દ કહેવાય છે. જેમકે-રામ, કૃષ્ણ મોહન, વાસુદેવ, સીતા, રાધા, લક્ષ્મી ઇત્યાદિ.

૨. જાતિવાચક-એકના જ્ઞાનથી તેના જેવી બીજી વસ્તુઓનું પણ જ્ઞાન જેથી થાય તે જાતિવાચક શબ્દ કહેવાય છે. -જેમકે ગાય, બેંસ, હાથી, ઘોડો, પોપટ, મોર, ચકલી આદિ.

૩. દ્રવ્યવાચક-ચવ, ઘઉં, ચોખા, ઘી, ગોળ, સોનું, રૂપું, સીસું, કાનાઈ, તાંબું, પિત્તલ, લોહું, કાંસુ, જસત, આ બધાં દ્રવ્યવાચક નામો છે.

૪. ગુણવાચક-જેનાથી કોઈ ગુણની પ્રતીતિ થાય તે ગુણવાચક શબ્દ કહેવાય છે. પૃથિવી, જલ, (અરક) તેજ, (અગ્નિ) વાયુ, આકાશ, મન, આત્મા, કાલ, દિશા, આ બધાં દ્રવ્ય કહેવાય છે. આ બધાના આશ્રયે જે રહે તે ગુણ કહેવાય છે. લાલ, પીલો, લીલો, નીલો, કાલો આદિ પણ ગુણ કહેવાય છે કેમકે આ બધાં પૃથિવીનાં આશ્રયે રહે છે.

૫. ભાવવાચક-અમન, આમન, વાચન, પઠન, પાઠન, શ્રવણ, શ્રાવણ આદિ શબ્દો ભાવવાચક શબ્દો કહેવાય છે. જેનાથી ધાત્વર્થથી અતિરિક્ત કોઈ અર્થ જણાય નહિ તે ભાવ કહેવાય છે.

લિંગ-જાતિ

શબ્દોથી અર્થની જે પ્રતીતિ થાય છે, તેના ઉપરથી શબ્દની જાતિ અથવા ભાગે નિર્ણય કરવામાં આવી છે. તે જાતિ ત્રણ પ્રકારની છે.

૧. નર જાતિ, ૨. નારી જાતિ, ૩. નાન્યતર જાતિ.

જે શબ્દથી નર જાતિની પ્રતીતિ થાય છે તે શબ્દ નર જાતિના, જેનાથી નારી જાતિની પ્રતીતિ થાય તે નારી જાતિના અને જેનાથી સ્ત્રી અને પુરુષ કોઈની પ્રતીતિ નહિ થાય તે નાન્યતર જાતિના શબ્દો કહેવાય અને ગનાય છે. નાન્યતર એટલે બેમાંથી એકેય નહીં. અર્થાત્ પુરુષ પણ નહિ, સ્ત્રી પણ નહિ.

આ જાતિનો વિચાર અને વ્યવહાર તે તે દેશનાં ભાષા અને વ્યવહાર પ્રમાણે થાય છે, માટે આ નિયમ લંબાવવો યોગ્ય નથી.

સંસ્કૃત અને હિન્દીમાં વૃક્ષ શબ્દ નર જાતિનો છે, જ્યારે ગુજરાતી ભાષામાં તે નાન્યતર જાતિનો છે.

કાઝ શબ્દ સંસ્કૃત અને હિન્દીમાં નર જાતિનો છે, પણ ગુજરાતી ભાષામાં નારી જાતિનો છે. આવતી કાઝ વપરાય છે, આવતો કાઝ નહીં. માટે લિંગનિરુપણ કર્મિન કાર્ય છે. પોતાના દેશ, સમ્યક્તા, અને વ્યવહાર આદિને અનુસરીને જ લખવું કે બોલવું સારું છે. પુસ્તક શબ્દ સંસ્કૃતમાં નપુંસક છે. હિન્દીમાં સ્ત્રી લિંગ છે, ગુજરાતી ભાષામાં પણ નપુંસક લિંગ એટલે નાન્યતર જાતિમાં છે, વાયુ શબ્દને હિન્દી વાળા દહે નારી જાતિમાં વ્યવહારે છે પણ ગુજરાતી ભાષામાં સંસ્કૃતની મેકે જ તે નર જાતિમાં ગણાય છે.

વચનોનો પ્રયોગ કરાય છે. જેનાથી એક સંખ્યાનું જ્ઞાન હોય તે એકવચન, જેનાથી બેનું જ્ઞાન હોય તે દ્વિવચન અને જેનાથી ત્રણ કે તેથી વધારેનું જ્ઞાન હોય તે બહુવચન કહેવાય છે.

ગુજરાતી ભાષામાં દ્વિવચન નથી. એકથી વધારે જે કંઈ હોય તે બહુવચનમાં ગણાય છે. માટે ગુજરાતી ભાષામાં એકવચન અને બહુવચન આમ બે જ વચન છે.

ગુજરાતી ભાષામાં કેટલાક શબ્દો આવા પણ છે જેઓ સર્વદા બહુવચનમ જ વપરાય છે. તેનો એકવચનમાં પ્રયોગ ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અશુદ્ધ ગણાય છે. આવા શબ્દોની આગળ ચાલીને હું એ સૂચી આપીશ, ત્યાંથી તેમનું જ્ઞાન થશે.

સંધિ ✓

બે શબ્દો મળીને ન્યારે અનુક ફેરફાર સાથે એક શબ્દ બને છે ત્યારે તેને સંધિ કહે છે. સંધિ એટલે મેળ (મેલ). સંધિમાંટે સંસ્કૃત શબ્દોમાં જ અવકાશ છે. ગુજરાતી ભાષામાં સંધિમાંટે અવકાશ જ નથી. સંસ્કૃત ભાષાના શબ્દો ન્યારે અહીં વપરાય છે, ત્યારે સંધિની ચિંતા થાય છે. જેમકે રામાવતાર અને ધર્માન્ધ. આ બન્ને શબ્દો સંસ્કૃતના છે. તેથી અહીં સંધિ થયેલ છે. રામ+અવતાર આ બે શબ્દો બેગા થઈને રામાવતાર બનાવે છે, તેમજ ધર્મ+અન્ધ આ બે શબ્દો બેગા મળીને ધર્માન્ધ બનાવે છે. તેમજ મહોદધિ મહોદ્ધ આદિ શબ્દો મહા+ઓજ આવા બે શબ્દોના સહયોગથી બને છે. ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો સંધિશૂન્ય છે તેથી આ ગુજરાતી વ્યાકરણમાં તે પ્રકરણનો ઉલ્લેખ અસ્થાને છે. તો પણ આગળ ચાલીને હું આનો ઉલ્લેખ કરવાનો છું.

વિભક્તિ વિચાર ✓

તે રામને। પુત્ર છે. તેઓ વિશ્વામિત્રના શિષ્યો છે, આ આના

માતૃથી છે, માય ગોશાસ્ત્રમાં છે, કૃપમાં જલ છે, અહીં નો, ના;
માં ધસાદિ પ્રત્યયો છે અને નામને અંતે લાગે છે.

પદ્ધતી, બીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, ધડી, સાતમી, આ સાત
વિભક્તિ કહેવાય છે. આ વિભક્તિઓ માટે લિન્ન લિન્ન પ્રત્યયો છે.
આ પ્રત્યયો લાગે છે ત્યારે જ શબ્દ અને વિભક્તિ મળીને એક
પૂરો અર્થ બતાવે છે. વિભક્તિઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :

એકવચન

પ્રથમા-પહેલી (વિભક્તિ.)

દ્વિતીયા-બીજી „ ને

તૃતીયા-ત્રીજી „ થી, વડે,

ચતુર્થી-ચોથી „ માટે, ને

પચમી-પાંચમી „ થી, થકી

પદ્મી-છટી „ ના, ની, તું, નાં, નો

સપ્તમી-સાતમી „ માં પર, ઉપર

વિભક્તિઓની યોજના

એકવચન

બહુવચન

બાવક

બાવકો

બાવકને

બાવકોને

બાવકથી, વડે

બાવકોથી, વડે

બાવકને, માટે

બાવકોને, માટે

બાવકથી, થકી

બાવકોથી, થકી

બાવકના, ની, તું, નાં, નો

બાવકોના, ની, તું, નાં, નો.

બાવકમાં, પર, ઉપર

બાવકોમાં, પર, ઉપર

સૂચના—પહેલી વિભક્તિમાં કૌંશ ચિહ્ન નથી.

આ ૬ વિભક્તિઓ છે.

ઁ એક સંબોધન વિભક્તિ પણ હોય છે. તેને પણ કોઈ ચિહ્ન લાગતું નથી. પહેલી વિભક્તિમાં શબ્દોમાં જે રીતે રૂપો બને છે, તેવાં જ રૂપો સંબોધનમાં પણ બને છે. એટલે—

સંબોધનમાં—હે બાલક, હે બાલકો, આમ રૂપો બને છે. શબ્દો અનેક પ્રકારના હોય છે. જેના અતે દ્રશ્ય અ હોય તે અક્ષરાંત કહેવાય છે. જેના અતે આ હોય તે આક્ષરાંત કહેવાય છે. જેના અતે ઇ હોય તે ઇક્ષરાંત કહેવાય છે. જેના અતે ઉ હોય તે ઉક્ષરાંત કહેવાય છે. જેના અતે ઊ હોય તે ઊક્ષરાંત કહેવાય છે. જેના અતે ઋ હોય તે ઋક્ષરાંત કહેવાય છે. આવી રીતે અતે એ હોય તે એક્ષરાંત, ઐ હોય તે ઐક્ષરાંત ઓ હોય તે ઓક્ષરાંત અને ઔ હોય તે ઔક્ષરાંત કહેવાય છે. પણ ગુજરાતી ભાષામાં ધણાભાગે અક્ષરાંત, ઐક્ષરાંત, ઊક્ષરાંત, ઉક્ષરાંત અને ઇક્ષરાંત જ શબ્દો—પ્રાતિ-પદ્ધિ હોય છે.

દરેક જાતના નર જાતિ અને નારી જાતિના શબ્દોનાં રૂપો નીચે લખાય છે.

નાન્યતર જાતિના શબ્દોનાં રૂપો પણ ઘણાં ભાગે નરજાતિ રૂપો જેવાં જ હોય છે.

અક્ષરાંત બાલક શબ્દનાં રૂપો ઉપર લખાયેલાં છે. હવે આકારાંત પુલ્લિંગ શબ્દના રૂપો લખેા.

પહેલી વિભક્તિ	પિતા	પિતાવો
બીજી "	પિતાને	પિતાવોને
ત્રીજી "	પિતાથી, વડે	પિતાવોથી, વડે
ચોથી "	પિતાને, માટે	પિતાવોને, માટે
પાંચમી "	પિતાથી, થકી	પિતાવોથી, થકી
પછી "	પિતાના, ની, તું, નાં, મો	પિતાવોના, ની, તું, નાં,
સાતમી "	પિતામાં, પર, ઉપર	પિતાવોમાં, પર, ઉ

આવી રીતે, દાતા, નેતા, માતા, શ્રોતા, ગ્રહીતા, આદિ શબ્દોનાં પણ રૂપો બનજીવ્યાં.

આ પિતા, દાતા, નેતા, આદિ શબ્દો સંસ્કૃતમાં ઋકારાત છે, પણ ગુજરાતી ભાષામાં આકારાત બનાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેઓ આકારાત તો નથી જ.

પણ ગુજરાતી ભાષામાં જે શબ્દો ઓકારાત બનાય છે તેના રૂપો પણ પ્રથમાં એકવચનથી અતિરિક્ત સર્વત્ર પિતાની પેઠે જ ચાલે છે. જેમકે ઘોડો શબ્દ.

આ શબ્દના પ્રથમાના એકવચનમાં જ ઓકારાત રૂપ ગ્રહે છે. અવશિષ્ટ વિભક્તિઓમાં આકારાત શબ્દ બની જાય છે. જેમકે—

એકવચન	બહુવચન
ઘોડો	ઘોડાઓ
ઘોડાને	ઘોડાઓને
ઘોડાથી, વડે	ઘોડાઓથી, વડે
ઘોડાને, માટે	ઘોડાઓને, માટે
ઘોડાથી, થકી	ઘોડાઓથી, થકી
ઘોડાના, ની, તું, નાં, નો	ઘોડાઓના, ની, તું, નાં, નો
ઘોડામાં, પર, ઉપર	ઘોડાઓમાં, પર, ઉપર

ભેડો, ઘોડો ખોડો, જોડો, આડો, ડોમો ઇત્યાદિ અન્ય શબ્દોના રૂપો પણ આવી રીતે સમજવાં. ગુજરાતી ભાષામાં હિંદીના આકારાત પુલિંગ શબ્દોને ઓકારાત બનાવવાની રીત છે

જનનીવાચક મારું શબ્દનો રૂપ પણ પિતા શબ્દની પેઠે જ બને છે.

ધકારાત પુલિંગ પતિ શબ્દ

પતિ

પતિયો

પતિને	પતિયોને
પતિથી, વડે	પતિયોથી, વડે
પતિને, માટે	પતિયોને, માટે
પતિથી, ચક્રી	પતિયોથી, ચક્રી
પતિના, ની, તું, નાં, નો	પતિયોના, ની, તું, નાં, નો
પતિમાં, પર, ઉપર	પતિયોમાં, પર, ઉપર

ધિકારાંત હાથી શબ્દ. (પુલિંગ)

હાથી	હાથિયો
હાથીને	હાથિયોને, મત્યાદિ રૂપો પતિ.

શબ્દની પેઠે જ અને છે.

આવી રીતે-કાડી, લાડી, હડી, આદિ શબ્દોનાં રૂપો પણ બહુવાં.

ધિકારાંત પુલિંગ ભાનુ શબ્દ

ઉપર લખેલ પતિ શબ્દ ધિકારાંત છે, હાથી ધિકારાંત છે; તેથી બહુવચનમાં બધી વિભક્તિઓમાં ઇ અને ઈની આગળ ય ઉમેરવામાં આવે છે. અને દીર્ઘ ધિકારાંત શબ્દોના દીર્ઘ ઈને હ્રસ્વ કરીને જ બહુવચન પ્રત્યયો લગાડવામાં આવે છે. હાથિયો આમ લખવાની પદ્ધતિ ઉત્તમ નથી. પણ આમ લખવાની પદ્ધતિને અશુદ્ધ કહેવા માટે મારી પાસે કોઈ સાધન નથી.

પણ બહુવચનમાં દીર્ઘ ઈ ને હ્રસ્વધિકાર અવરથ કરવો જોઈયો. કેમકે ત્યાં દીર્ઘ ધિકાર બોલાતો નથી. જેમ બોલાય તેમજ શબ્દ લખાય. આ આય પ્રકૃતિ છે.

હાથી શબ્દની પેઠે ઘોળી, દોલી આદિ શબ્દો સમજવા.

ધિકારાંત પુલિંગ સાધુ શબ્દનાં રૂપો.

સાધુ	સાધુવો
સાધુને	સાધુવોને

સાધુધી, વડે	સાધુવોધી, વડે
સાધુને, માટે	સાધુવોને, માટે
સાધુથી, થકી	સાધુવોથી, થકી
સાધુના, ની, તું, નાં, નો	સાધુવોનાં, ની, તું, નાં, નો
સાધુમાં, પર, ઉપર	સાધુવોમાં, પર, ઉપર

આવી રીતે, બંધુ, સિન્ધુ, ઠનુ, ભાનુ આદિ શબ્દોના રૂપો સમજવાં.

દીર્ઘ જિહ્વારાંત ગણિ શબ્દ. (નારી જાતિ)

ગણિ શબ્દના રૂપો એકવચનમાં તો દીર્ઘજિહ્વારની આગળ જ વિભક્તિ લગાડીને બનાવાય છે. પણ બહુવચનમાં જી ને દ્વસ્વ કરીને સાધુ શબ્દની પેઠે રૂપો બનાવવાં.

આવી રીતે દાગ, ભાગ, બાપૂ, દાપૂ, આદિ શબ્દોનાં રૂપો સમજવાં.

ઞકારાંત પિતૃ શબ્દ

ગુજરાતી ભાષામાં જોડણીકાવ પ્રમાણે પિતૃ શબ્દ બહુવચન છે. તેનું એક વચન હોતું નથી, તેથી આનાં રૂપો બહુવચનમાં જ આવશે. જેમકે—

પિતૃઓ

પિતૃઓને

પિતૃઓ વડે

પિતૃઓ માટે

પિતૃઓથી

પિતૃઓ ના, ની, તું, નો, નાં

પિતૃઓ માં, પર, ઉપર

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના જોડણીકાવમાં પિતૃઓ આમ લખેલ છે,

તેથી મેં પણ આમ જ લખ્યું છે. વસ્તુતઃ ઉચ્ચારણ પ્રમાણે પિતૃયો-
લખવો જોઈએ. આ પિતૃ શબ્દનો આકાર સંસ્કૃત. શબ્દ જેવો છે,
પણ વસ્તુતઃ આ ગુજરાતી શબ્દ છે. માટે આવું રૂપ બન્યું છે.
દાતૃનો દાતૃયો અને નેતૃનો નેતૃયો બનતાં નથી.

એકારાંત, ઐકારાંત, ઔકારાંત શબ્દ ગુજરાતી ભાષામાં મને
ઉપલબ્ધ થયા નથી. તેથી તેનાં રૂપો અહીં લખ્યાં નથી.

અહીં મુધી નરળતિના શબ્દોનાં રૂપો લખાયાં, હવે નારી
ળતિના શબ્દોનાં રૂપો લખાય છે.

અકારાંત સ્ત્રીલિંગ ગાય શબ્દ

ગાય શબ્દનાં રૂપો બાલક શબ્દની પેઠે સમજવાં.

આકારાંત સ્ત્રીલિંગ બાલા શબ્દ.

બાલા શબ્દનાં રૂપો પુલિંગ-દાતા શબ્દની પેઠે જ સમજવાં.

ઇકારાંત સ્ત્રીલિંગ મતિ શબ્દ

મતિ શબ્દનાં રૂપો નરળતિના પતિ શબ્દનાં રૂપો જેવાં જ
સમજવાં.

ઇકારાંત સ્ત્રીલિંગ નદી શબ્દ

નદી

નદિયો

નદીને

નદિયોને

નદીથી, વડે

નદિયોથી, વડે

નદીને, માટે

નદિયોને, માટે

નદીથી, થઈ

નદિયોથી, થઈ

નદીના, ની, નું, નાં, નો

નદિયોના, ની, નું, નાં, નો

નદીમાં, પર, ઉપર

નદિયોમાં, પર, ઉપર

હાથી શબ્દની પેઠે આનાં અને આના જેવા જોપડી, જૂંપડી,
જોપડી આદિ શબ્દોનાં રૂપો સંમજવાં.

ઉકારાંત સ્ત્રીલિંગ બાનુ શબ્દ

બાનુ શબ્દનાં રૂપો નરજાતિના લાનુ કે સાધુ શબ્દનાં રૂપોની પેઠે જ બને છે.

ઉકારાંત સ્ત્રીલિંગ બાનૂ શબ્દ

બાનૂ શબ્દ હ્રસ્વ ઉકારાંત અને દીર્ઘ ઊકારાંત પણ છે. તેથી એકવચનમાં તો ઠાઈ વિલક્ષિતમાં અંતર નથી. અને બહુવચનમાં નરજાતિના લાનુ કે સાધુની પેઠે રૂપો બનશે. બહુવચનમાં નૂ ણુ ણુ થયી જશે.

અકારાંત સ્ત્રીલિંગ શબ્દ ગુજરાતીમાં નથી, તેમજ એકારાંત, ઐકારાંત, ઓઠારાંત, ઔઠારાંત શબ્દો પણ નથી. ઓ શબ્દ ઓઠારાંત અને ઔ શબ્દ ઔઠારાંત તો છે પણ તેઓ ગુજરાતી શબ્દ નથી.

નાન્યતર જાતિ

ગુજરાતી ભાષામાં નાન્યતર જાતિના શબ્દો ઘણાંય છે, પણ તેમનાં રૂપોમાં નરજાતિના શબ્દોનાં રૂપોથી ઠાઈ અંતર પડતું નથી.

એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે ગુજરાતી ભાષામાં અકારાંત શબ્દો જ નાન્યતર જાતિમાં ગણાય છે. અવશિષ્ટ બધા શબ્દો કે તો નરજાતિમાં હોય છે કે તો નારીજાતિમાં.

જે શબ્દો ત્રણ જાતિમાં કે બે જાતિમાં વપરાય છે તેમનાં ત્રણ કે બન્ને જાતિનાં રૂપો ઉપર પ્રમાણે સમજી લેવાં.

સર્વનામ

ઠાઈ વસ્તુને ઝોળખવા માટે અને ઝોળખીને તેનો વ્યવહાર કરવા માટે જે સંજ્ઞા અથવા નામ અપાય છે, તે નામ કહેવાય છે. જેમ કે ધર, વર, મનુષ્ય, પશુ, રાગ, જાસત, સીતા, દમયંતી, પ્રસિની ઇત્યાદિ. ∴

અને પ્રત્યેક નામને બદલે જેનો પ્રયોગ થાય તેને સર્વનામ

કહે છે. સર્વનામ એટલે સૌનું નામ, પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય, સ્ત્રી, પુરુષ, દેવ, રાક્ષસ, શત્રુ, મિત્ર સૌને માટે જે શબ્દ વપરાય તે સર્વનામ કહેવાય છે.

તે સર્વનામ આ છે :

હું, તું, જે, તે, આ, પેણી, સૌ, કોણુ આ આઠ સર્વનામ છે. સંસ્કૃત ભાષામાં સર્વનામો વધારે છે પણ તે ગુજરાતી ભાષા માટે અનાવશ્યક છે. આ શબ્દોનાં રૂપો નામના રૂપો કરતાં થોડું વિવ્રક્ષણ છે, તેથી બધાના રૂપો દરેક વિભક્તિ અને વચનમાં ક્રમથી આવી જાય છે.

હું	એકવચન	બહુવચન
૧ હું	અમે	
૨ મને	અમને	
૩ મારાથી, વડે	અમારાથી, વડે	
૪ માગમાટે, મને	અમારામાટે, અમને	
૫ મારાથી, થકી	અમારાથી, થકી	
૬ મારી, મારું, મારો,	અમારી, અમારું, અમારો,	
મારા, મારાં	અમારા, અમારાં	
૭ મારામા, પર, ઉપર	અમારામાં, પર, ઉપર	
તું	એકવચન	બહુવચન
તું	તમે	
તને	તમને	
તારાથી, વડે	તમારાથી, વડે	
તારામાટે, તને	તમાગમાટે, તમને	
તારાથી, થકી	તમારાથી, થકી	
તારા, તારી, તારું, તારું	તમારા, તમારી, તમારું, તમારું	
તારામાં, પર, ઉપર	તમારામાં, પર, ઉપર	

જે જે
જેને
જેણે
જેનામાટે, જેને
જેનાથી, થકી
જેના, ની, તું, નો, ના
જેનામાં, પર, ઉપર

તે તે
તેને
તેનાથી, વડે
તેનામાટે, તેને
તેનાથી, થકી
તેના, ની, તું, નો, ના
તેનામાં, પર, ઉપર

આ આ
આને
આનાથી, થકી
આનામાટે, આને
આનાથી, થકી
આના, ની, તું, નો, ના
{આમાં, પર
{આનામાં, આના પર

પેણે નરજાતિ

પેણે
પેણાને
પેણાથી, વડે
પેણાને, માટે
પેણાથી, થકી
પેણાના, ની, તું, નો, ના
પેણામાં, પર, ઉપર

જેવો
જેમને
જેમણે
જેમનામાટે, જેમને
જેમનાથી, થકી
જેમના, ની, તું, નો, નાં
જેમનામાં, પર, ઉપર

તેઓ
તેમને
તેમનાથી, વડે
તેમના માટે, તેમને
તેમનાથી, થકી
તેમના, ની, તું, નો, નાં
તેમનામાં, પર, ઉપર

એ
એમને
એમનાથી, થકી
એમનામાટે, એમને
એમનાથી, થકી
એમના, ની, તું, નો, નાં
એમનામાં, પર

પેણા
પેણાવોને
પેણાવોથી, વડે
પેણાવોને, માટે
પેણાવોથી, થકી
પેણાવોના, ની, તું, નો, નાં
પેણાવોમાં, પર, ઉપર

આ શબ્દના ત્રણે જાતિયોમાં ત્રણ પ્રકારનાં રૂપો બને છે, જેમ કે—

નારીજાતિ

પેલી	પેલિયો
પેલીને	પેલિયોને
પેલીથી	પેલિયોથી
પેલીને, માટે	પેલિયોને, માટે
પેલીથી, થકી	પેલિયોથી, થકી
પેલીના, ની, તું, નો, નાં	પેલિયોના, ની, તું, નો, નાં,
પેલીમાં, પર, ઉપર	પેલિયોમાં, પર, ઉપર

નાન્યતર જાતિ

પેલું	પેલાં છત્યાદિ
સૌ	
સૌને	
સૌથી, વડે	
સૌમાટે, ને	
સૌથી, થકી	
સૌતું, ની, નો, ના, નાં	
સૌનાં, પર, ઉપર	

આ શબ્દ બહુવચનમાં જ વપરાય છે.

કેણુ	કેણુ
કેને	કેમને
કેનાવડે, થી	કેમના, વડેથી
કેનામાટે, કેને	કેમનામાટે, કેમને
કેનાથી, થકી	કેમનાથી, થકી
કેના, ની, તું, નો, નાં	કેમના, ની, તું, નો, નાં
કેનામાં, કેના પર, કેના ઉપર	કેમનામાં, પર, ઉપર

આ શબ્દના બહુવચનમાં પ્રથમા વિભક્તિથી અતિરિક્ત વિભક્તિ-
યોમાં-બહુવચન કેમ બની જાય છે.

અવ્યય-પાઠ

જે શબ્દોનું કોઈ લિંગ ન હોય એટલે નરભતિ, નારીભતિ અને નાન્યતર ભતિ ન હોય, કોઈ પ્રકારનો વિકાર જેમાં કરી શકાય નહીં, અને ભાષાની સમૃદ્ધિ અને સુંદરતાનું દારણ હોય, તે અવ્યય કહેવાય છે.

અવ્યયોનો અર્થ ઘણાભાગે નિયત હોય છે, છતાં તે અનેકાર્થક પણ હોય છે.

નીચે અર્થસહિત અવ્યયપાઠ આપવામાં આવે છે. તે છાત્રો અને અધ્યાપકો બન્ને માટે અનુકૂળતા-જનક થશે.

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અવ્યયો

અકસર-ઘણાભાગે, પ્રાયઃ	અનજ-	} આજ
અકરભાત-અણધારી ઘટના,	અઘ -	
અકસ્મિત	આજ -	
	આજે -	
અકારત-વ્યર્થ	અટાણે -	} હમણાં
અગાઝી-પૂર્વે	અત્યારે -	
અગાડી-આગળ	અડખેપડખે-આણખાણ	
આગળ પાછળ-	અડાસે-પકજાયે, નગ્નીક	
અગાત-અગાઝી	અડીજડીને-ખંતથી	
અચક્રમચક્ર-ઓચિંતું	અકૂકદકૂક-ઘડીમાં અહીં ને	
અચાનક -	ઘડીમાં ત્યાં	
એકાએક -	અડકડે-સરસર,	
	અડકડાટ-ટોડતું, ફૂટતું	
અચૂક-અવરય	અડકડાટ- " "	
અચૂત-ખખર ન પડે તેમ	અગાઅડ-થો.	
અચૂક-જોતજોતામાં		

અડચું પડચું-સાએજ, જવલે

અનુદિન-રોગરોગ

અનએવ-માટે જ

અતઃ-માટે, આ દારણથી

અનીવ-જડુ, વધારે

અત્ર-અહીં

અત્રે- "

અથ-આરંભ

અથકિમ્-હા, એમજ

અથચ-અને, વળી

અથવા-વા

અદ્યારકું-અજધરી

અધાપિ-આજે પણ

અધધધ-આધધનો બિહાર

અધર-હવામાં લટકે એમ,

અધરવટ-અંતરિયાળ

અધઃ-નીચે

અનુદિન-રોગરોગ

અનેકશઃ-ધણીવાર

એકશઃ-એકવાર

હમણાંજ-તત્કાળ

ઝો - } સબોધન માટે

અહ્યા- }

અન્યથા-બીજી રીતે

અરે-આશ્ચર્યનો બિહાર

અરસપરસ-માંડેમાંડી, પરસ્પર

અષ્ટપદમ્-આડુંઅવળું,

ખરું, ખોટું

અલમ્-જસ

આમ-આ રીતે

આઆબુ-આ તરફ

અસંપત્તિ-(?)

અલમ્-પૂર્ણ અથવા નિષેધ

અવરથ-ખચીત

અલવે-લદરથી

અલંગ- } દૂર, અલગ

અલંગ- }

અલાવા-તે સિવાય

અનૂકેરે-આ ફેરે

અલેખેલ- "

અલોલોલો- } હાવરકું ગાતાં

અળોળોળો- } બોલાતો શબ્દ

અળુળુળુ - }

અલલકલલક-અદરપદર,

છાકરાંની એક રમત.

અવરથા-વૃથા

અવરેખ-ખચીત

અવરથમેવ-ખચીત જ

અરેકરે-અંતમાં, આખરે (?)

અસૂર- } મોડું

અસૂર- }

અસેમસે-કોઈ પણ બદાને

અહહ - } આશ્ચર્ય અને ખેદ

અહહહ - } વાયક

અહીં - }

અહિંયા- } આ સ્થળે

અહીંકણે- }

અધુના-હમણાં
 અહો-આશ્ચર્ય, સંબોધન
 અહર્નિશ-દિનરાત, રાતદિન
 અંતર-અંદરનું
 અંતરિયાળ-અધવચ
 અંદર-માં, મહોં
 અંહુ-કરડાકી, કોષ કે ખુમારીના
 બિહાર

આગમચ- } આગળથી
 આગમજ- }
 આગળ-અગાવું, પૂર્વે, પાસે,
 , દને, સામે, બહારમાં,
 ભવિષ્યમાં

આળે-
 આજકાળ-આજે અથવા કાલે
 આઠેજમ-આઠે પહોર, આખો
 દહાડો, સર્વદા
 આડપાસું- } એક બાજુએ, એક
 આડપાસે- } તરફ .
 આહુઅવળું-આમતેમ
 આડેધડ- { ધડો રાખ્યા વિના,
 આડેધડે- } જેમ કાલે તેમ,
 આ પા-આ બાજુ
 આદરડું-આફળીએ, પોતાની, મેળે,
 એકાએક

આફડું- } આફણોએ
 આફરું- }

આફળી-એકાએક
 આખેહુખ-હુગ્ધ
 આમ-આ પ્રમાણે
 આમતેમ-ગમે તેમ
 આચ-દે-હવે પછી, અતઃપર,
 આસપાસ- } નજીકમાં,
 આસમાસ- }

આબુબાલુ

આંડી-નકાર સૂચક બિહાર
 આં-હા
 ઇતસ્તતઃ-આમતેમ
 ઇતઃ-અહીંથી
 ઇતિ-આ પ્રમાણે, સમાપ્તિસૂચક
 ઇવ-પેઠે

ઈદી-આ તરફ, અહીં
 ઉત-અથવા
 ઉપરાંત-વધારે, સિવાય, વળીબીજી
 ઉપાણુ-આડફેટે રારતે.
 ઉશકિર-ધાસબેર, પૂરપાટ
 ઉર્ફ-બીજીનું નામ, બિપનામ
 ઉચમૂચ-અચબૂચ, અચાનક
 ઊડઝૂડ-ઉધિ ધાળીને, આડું
 અવળું, વિવેક વિના.
 ઊડમૂડ-એકાએક, સહસા, છાતું
 માતું,
 ઊડસૂડ-ભાન રાખ્યા વિના, ખબર
 રાખ્યા વિના

ઊંચું-ઝંચું, ઊપરનું
 ઊહ-મરકરી, ચેષ્ટા, તિરસ્કાર,
 ગર્વમૂલક ધ્વનિ
 ઊંચે-સપાટીથી ઊપર, ઊંચી
 જગાએ.
 ઊંહ-દુઃખ, તિરસ્કાર, અભિ-
 માનનો ઉદ્ગાર
 ઊંહું-અસ્વીકારનો ઉદ્ગાર
 ખડને-વિના
 એકચક્રે- } એક જ જથ્થાના
 એકચક્રે- } હાથમાં બંધી સત્તા
 રાખીને
 એકત્ર-એક જ જગ્યા
 એકદમ-તાજડતોખ, સાવ, તદ્દન
 એકદા-એક વખતે
 એકધા-એક પ્રકારે
 એકબારગી-એક રીતે, એકવાર
 એકમેક-પરસ્પર
 એક મેર-એક બાણ
 એકવાર- } એક ફેરો, અમુક વખતે
 એકવારે- }
 એકાસૂધ-દરેકેદરેક
 એમ-આ રીતે, આ પ્રમાણે
 એટીવાર-આ વખતે, આણ
 એવમ્-આમ, આ રીતે
 એ-ન સાંભળાવાથી ફરીવાર પૂછવા
 માટે દરવામાં આવેલો સ્વવાજ

ઓઈયાં-ઓડકાર આવતાં કરાનો
 સતોષ
 ઓટ-પરત, વળતું
 ઓણુ-આ સાવ
 ઓતારી-અહો, વાહરે
 ઓરે-દુઃખનો ઉદ્ગાર
 ઓરે- } પામે
 ઓરો- }
 ઓહિયા-ઓઈયાં
 ઓહો-આશ્ચર્ય અને મુદ્રતા દર્શા-
 વનારો ઉદ્ગાર
 ઓળઘાળ-માથે ફેરવીને, ઊતારીને
 ઓળછાળ-ઓળેછાળે
 ઓળાઓળ-હારખંધ, એક પછી
 એક હારમાં
 ઓળોળો-હાથરકું ગાતાં કરાતો
 એક અવાજ
 કંકડભૂસ-કડકડ આવા અવાજ
 સાથે
 કંકડીને- } સખ્ત રીતે
 કંડકડીને- }
 કચાકચિ-સામસામા વાળ
 જેનીને લડતું
 કચૂડકચૂડ-આવો અવાજ યાપ
 તેમ
 કડકડ- } કડકભૂસ
 કડકડભૂસ- }
 કડાકડ-એક અવાજ

કહિંજધીન-આવો અવાજ કરીને
 કહે-પામે, તરફ, કને
 કહેકાટ-સપાટા બધ
 કહે'રહે-ધમધોઝાગ, બહુસારી રીતે
 કદા-કયારે
 કદાચ-મદી
 કદાચિત્-ની
 કદાપિ-કદીપણ
 કની-કે નહિ
 કને-પામે
 કમજરે-એળે, બન્માદ
 કગતા-થી, થકી, (ગુનના સ્વ-
 વવાના અર્થમા)
 કસબસ-કુશલ કગુ તે
 કહિર-મેહલ, ભારે, અપાર
 કંઈ-કશુ
 કંઈક-કશુ પણ
 કયાક-કોઈ જગાએ
 કયાં-કુત્ર, કઈ જગાએ ?
 કાજે-માટે
 કાનેકાન- ? એક કાનથી બીજે
 કાનોકાન- } કાન
 કારમોદક-એકદમ, ઓચિત્તુ
 કાંઈ-કેમ
 કાઈક=કઈ
 કાં જે-કેમકે, કારણ કે.
 કાં તો-અથવા

કિંસ-ખરેખર
 કિન્તુ-પગ-તુ, તો પણ
 કિંબહુના-તવારે કટોરાથી શો
 લાલ ?
 કિંવા-અથવા
 કૂંકડ ભાજે-અર્ધોઅર્ધ, બગમર,
 સગળે ભાજે
 કૂંકડી કૂંક-સતા કૂંકડીની રમતમા
 કગતો અવાજ
 કેડવા-કેડ મુઠી આવે તેમ
 કે-અથવા
 કેયાં- } કયા, કોક જગાએ
 કેથે- }
 કે થેદી-કથે દહાડે, કયારે
 કે વારે-કયારે
 કયમ-કેમ
 કયહુ-કયામ પણ
 કયાં-કઈ જગાએ
 કયો-મદી, કયહુ
 કોડવસા-અવરથ (?)
 કવચિત્-ભાગે જ કયાક, કદાપિ,
 કદી
 ખખરવખર-આમતેમ પડયુ
 હોય એમ
 ખચાખચ-ખચોખચ
 ખચાખચી-ખચીત
 ખચીત-અવરથ

ખચોખચ-ખીચોખીચ

ખચ- } ખેચીને
ખચ- }

ખટકખટક-ખટખટ અવાજ
થાય તેમ

ખટાખટ-ખટાખટ એવો અવાજ,
કનિયો, તકરાર

ખડખડ-ખડ ખડ એવો અવાજ

ખડાખડ- " " " "

ખડેચોક-ખડેચોક, જાહિર રીતે

ખડેજોડે-જોડે જોડે, આવતવિંત

ખતમ-સમાપ્ત

ખરેખર-ખરેખર

ખલુ-નક્કી, જરૂર

ખિલખિલ-હંસતું

ખીખી-આવો અવાજ કરીને

ખુડી-ખાળકને ઉધરસ આવે

ત્યારે વાંસે હાથ ફેરવતાં

બોલાતો શબ્દ

ખૈર-અસ્તુ

ખરેખર-એકદમ

ખેરીજ-વિના, સિવાય, વધારાનું

ખેંખેં-ઉધરસનો અવાજ

ખોટી-વિઘ્ન

ખોરચે-ખૂણેખોચરે

ગચ્ચ-ગચ, સજ્જડ, (પટે છૂટે

તહીં એવું

ગટગટ- } ગટગટ અવાજ
ગટકગટક- } થાય એમ

ગટરપટર-ગમેતેમ આડુંઅવળું

ગડેડાડ-ગડગડાડ

ગળ-ઝટ

ગળગળ-ટપોટપ

ગરગર-ઝપાટાઝંધ, એકપછી એક
ગરે એવી રીતે

ગારતો-સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએને
જમાડવાનું એક વ્રત

ગારો-ગોરી ચામડી, પરદેશી માણસ

ગમે-સમૃદ્ધિથી ભરપૂર, સર્વ
પ્રકારે અનુકૂળ

ઘચાઘચ-ઘપરા ઉપરી બોધાય
એમ.

ઘચડઘચડ-એક જાતનો અવાજ

ઘટક ઘટકે-પ્રવાહી વસ્તુ પીતાં
ચતો અવાજ

ઘણુઘણુ-એક અવાજ

ઘણુઘણાટ- "

ઘમઘમ- "

ઘમાઘમ-ધમ્માચકડી, ધાધલ

ઘરોઘર-ઘેરઘેર

ઘોડે-પેઠે, ગોડે

ચકચક-ચમકતું હોય એમ.

ચકરચકર-ચકની જેમ ગોલગોલ
ફરતા

ચકરણમર- " "

ચક્રચક્ર-ચક્રી આવવાથી

બેભાન

ચક્રચક્ર-પેટ ભરીને, ભરપદે

ચટચટ-ઝટપટ

ચડ, ચટ્ટા, ચટ-ખતમ, ઓલિયાં

ચડીચોટ-એકદમ, સપાટાળ ધ

ચપ- "

ચપાચપ-ઝટઝટ

ચપાચપ- "

ચખડચખડ-મનમાં આવે તેમ,
ચપચપ

ચમચમ-ચમચમે એમ

ચરર-ચરેડાટ, મોટે અવાજે કાટવું

ચડેડાટ-ચરેરાટ

ચડપચડપ-ઉતાવળથી

ચૂંચા-સામે જવાળ આપે તેમ

ચેંચેપેંચે-ખાનગી રીતે,

માહોમાંહી

ચેંપેં-ચૂંચા

ચોતરફ-ચારે બાજુ

ચોપખે- "

ચોપાસ- "

ચોફેર- "

ચોમગ- "

ચોમેર- "

ચોવાટ } ચો તરફ
ચોનાટે }

છક-દિમ્બૂદ, દિમ્બૂદ

છકછોળ-છાકમ છોળ, છોડો ઉપર

છોડો વાગે એમ, પુષ્કળતા

છટાછટ-

છડેચોક-ખુશી રીતે

છતાં-તોપણ

છતાં પણ-

છલોછલ-પૂરેપૂરું

છલાછલ- "

છી છી-ગ્વાનિનો શબ્દ

છી:- " "

છાને-ભવેને

જ-નહી ખતાવનાર શબ્દ

જખ-જ્યારે

જવરઅવર-અવરજવર

જાજૂક-(?)

જામુક-(?)

જાર-જરી, ચાતુ

જાવડભાવડ-જેતુંતેતું, અધૂરું,

તકમાંહી

હુ, હુ, હાં-(?)

જોડાજોડ-પામે પામે

જ્યારે-મદ

જ્યાં-જે સ્થાને

ઝપઝપ- } ઝપાટાથી
ઝટઝટ- }

ઝલુઝલુ-

સુખ-

પોષપ- }
પોષપ- } અપાપથીમજમ-રુકે તેમ, નીલું નીલું
બમે તેમ

મજમ-રુકે રહીને ચમકે તેમ

રુક-રુકું કાટનાં ઘનો અવાજ

અપોષપ-અપોષપ

ઓહું-નકામું, ખરાજ થાય તેમ

જાનકુન-

ચાક-ટચકાનો અવાજ

ટપટપટ-ટપટનું ટોપ

ટપટપ-ટટટ

ટપોટપ-એક પછી એક, જલ્દીથી

ટાકિંટાકિં-ટવાગે, વધવાદ

ટાગી-વિના, સિવાય

ટીંટી-

ટુંડું-કોયલનો શબ્દ

ટેટે-અજાનમાનો બગડાટ

ટંકટંક-આવો અવાજ

ટંચૂકટંચૂક-મંદગતિથી ચાલવા

માટે

ટંલુટંલુ-ખાલી વાસણના જેવો

અવાજ

ટંબ-ટંપ

ડમ-ગતિને અંગે વપરાય છે

ડમડમ-શબ્દ

દીકામ-ગૂઢ, ગૂઢ દોઢે.

નિહિ

દામકું-દામકું

દામકું-ટાવ, ઘસવ

દારોદાર-ફેરે

દીકી-ગોટી દસવાનો અવાજ

દે-હેણ દમી

દેર-ખરી લગાવે, ગસત દેઃલે

દેરદેર-સ્થલે સ્થલે

દંડલેકે-કેના દેર, ત્યાં ના ત્યાં

ડકડક-

ડચ-જીસ ઘડાચીને કાતો

નકારસૂચક અવાજ,

બગદવરે દાંકનાં કરાનો.

અવાજ

ડબ-ડબ દૂધવાનો અવાજ

ડબડબ-ટટટ

ડબૂક-દૂધવાનો અવાજ

ડબોડબ-ડગડગ

ડગડગ-

ડુગડુગ-ડાખવાનો અવાજ

ડુમડુમ-ડોલકનો

ડચકડચક-

ડચૂકડચૂક-

ડક-પડવાનો અવાજ

ડબ-શૂન્ય, ધન

ડમકડમક-ડોલનો અવાજ

ઢમઢમ-આવાજ

ઢમાક-ઢોલનો આવાજ

ઢળ્યા-મૂઆ

ડુંકડુંકાં-પાસે, બહુ પાસે

તકેતક- } સંધિ ઉપરજ, બરાબર

તકોતક- } સમયે, તાકડે

તડતડ-ફાટવાનો આવાજ, ઝટઝટ

તડફડ-ઝટ, મોઢામોઢ

તડાક-તૂટવાનો આવાજ, તરતજ

તડાટહડાક-ઉપરાઉપરી, તડફડ

તડોતડ-ઝટઝટ

તડોતડ-

તડાતૂમ-ફૂલીનેઘૂટું ઘૂટું થાય એમ

તડામાર-ધમધોઢાર, ઝપાટાખંધ

તડિંગા-

તડિંગાપૂમ- } ઢોલકનો આવાજ

તડેમકોડે-એક પગે, આગુરતાથી

તડોતડ-તડાતડ

તતથેઈ-

તાતાથેઈ- } ભવાઈનો તાનનો

તારકાલ-તેજ સમયે, તરત જ

તારકાલ-

તદાપિ-તો પણ

તદર્થ-તેને માટે

તદા-ત્યારે

તદન-નિવડુલ, 'સર્વથા, છેક,

નથું

તનમન-ખૂબ અધીરાઈથી

તફરકે-ચોરાઈ કે ઉચાપત થયું

ઢોય એમ

તરછટ-છેક, સાવ, તદન

તરવર-ત્વરાથી તળે ઉપર

સગવળ થતું ઢોય એમ

તરંતરા-તરળતર, ખૂબ તર

તરીર-અતુકમ

તલકે-સુધી, લગી

તલખવલખ-પાણી ન મળવાથી

અસ્વસ્થ

તલસવલસ-

તવારાં-તે વારે, તે વખતે

તમું-તેવું

તસોતસ-તંગ

તહફૂખ-ઘોઠુક

તહાં, તહીં, ત્યાં, ત્યહાં-ત્યાં

તાણીતૂશી

તાણીતોશી

તાણીતૂસી } -ખૂબ ખેંચાતે

તાખડતોખ-તગત જ

તાંહાં-ત્યાં, ત્યહાં

તિહાં-ત્યાં

તીરવા-ખાણુ બાથ એટલે અંતરે,

ખાણુ બાથ એટલું ઊંચું

કે લાણું

છુ-કિંછુ, જરૂર

તુરત } -તરત
તુરંત }

તૂટૂ-ફૂતરાને બોલાવવા માટે શબ્દ
તેમ-તે રીતે, તે પ્રમાણે

તેવાર } -ત્યારે
તેવારે }

તૈયે-તાર્ધ, ત્યારે, તો પછી (?)

તો } -તો, ત્યારે
તો પછી }

તોડમ'કોકે-એક પગે

તોઆ-હવે હવે થઈ આવે અથ

ખતાવતો અથવા ત્રાસ

કે કંડાગાનો ઉદ્ગાર

ત્યમ-તેમ

ત્યહાં-ત્યાં

ત્યારે-તદા

ત્યાં-ને સ્થાને

ત્રમઝ- } ધોધમાર વરસાદ

ત્રમઝીક- } થવે

ત્રાહિ-અચાવો

ત્રિધા-ત્રણ પ્રકારે

ત્રેધા- "

થકી-થી

થકું-ને લીધે, ની વતી

થડાથડ-અથડાવાનો આવાજ

થડોથડ-અડોઅડ

થનકથનક-નાચવાનો આવાજ

થિનકથિનક-નાચવાનો અવાજ

થનગનથનગન-

થનથન-

થળડાક-હોડવાનો અવાજ

થયું-અસ

થેરું-ભણી, તરફ

દહૂકદહૂક-આવો અવાજ

દમપરદમ-ફણેફણે

દમભર-બૂળ ઉતાવળથી

દરેરેજ-પ્રતિદિન

દરેક-પ્રત્યેક

દુમદુમ-નગારાનો અવાજ

દોદશ-ગધી બાજુએ આમતેમ

દોસ્તી-માટે, વાસ્તે, ખાતર

ધગધગ-જોરથી સળગતું, કે

ગરમ થતું

ધડાધડ-તડાતડ

ધહૂસધહૂસ-એક જાતનો અવાજ

ધણુધણુ-પોતી વસ્તુનો આવાજ

ધન-ધન્ય

ધનધન-ધન્ય ધન્ય

ધબ-કંઈ પડવાનો શબ્દ

ધબધબ-એક આવાજ

ધમ-

ધમધમ-

ધમધોકાર-સપાટાબંધ

ધરાંરે-અણખત, અવશ્ય, સાવ,

'તદન

ધીબ-

ધુસમુસ-દોડાદોડ કરતાં
 ધુવાંપૂવાં- } આવેશ કે ગુસ્સા
 ધૂઆપૂઆ- } થી વ્યાકુલ
 ધોધારે-ઝપાટા ભેર
 ધ્રોપટ-પાધરું, સીધેસીધું
 નઈડે-નજીક, પાઠે, મોઢે
 નકરે-નહિં તો, નીકર
 ન છૂટકે-ના છૂટકે, ન ચાલ્યે
 લાચારીથી
 નજદીક-પામે
 નદાવા-હવે હકે દાવો ન રહ્યો
 એ રીતે
 નરાતાળ-નરદમ, તદ્દન
 નયું-નરદમ
 નવ-નહિ
 નવધા-નવ પ્રકારની
 નહણક-સાવ, તદ્દન.
 ન છૂટકે-પરાણે
 નામે-નામ ઉપર-ને ખાતે
 નામેનામ-અરોઅર એક જ નામથી
 નિત્યે-નિઃ
 નિધડક-બેધડક
 નિરવાણુ-અવશ્ય
 નિરન્તર-સતત
 નિશદિન-રાત-દિન, હમેશ
 નિશસોર-,, ,

નિશવાસર-

નિશ્ચયપૂર્વક-

નીકર-નહીં તો

નીઠ-નક્કી

નીંલર-મુંઝાઈ ગયેયું

ને-અને

નેટ-નક્કી

નેવકું-બિચકુચ, ઠામુકું

પચક-પચ આવા શબ્દ સાથે,
 ઓચિંતું, અકરમાત

પછવાડી-પાછળ

પટપટ-મોત્તમોત્ત કરતું તે, જશ્દી

પઠે-પેઠે

પણે-પેણે ઠેકાણે

પરમ-પરલોકમાં

પરભારું } બહારોબહાર

પરભારું }

પરંતુ-પણ

પસર-ગયે વગેરે

પાખલિ-આજુબાજુ

પાખી-સિવાય

પાખે-,,

પાછળ-પછવાડે

પાટોપાટ-હારોહાર, સગંમ

પાપા-આગકને પગલાં મંડાવવા

નો ઉદ્દગાર

પી-તિરસ્કારાયે ઉદ્દગાર

પીપી-ફૂંકીને વગાડવાની ભૂંગલી

પુનરુ-ફરી
 પુનરપિ-ફરીપણ
 પેક } રીતે
 પેક }
 પેકી-માતું, માંથી
 પોકેપોકે-ખૂબ પોકપોકીને
 પોહ-ટારને પાણી પાતા ઉચ્ચાર
 પ્રતિ-તરફ
 પ્રતિક્ષણ } હર સમય
 પ્રતિપક્ષ }
 પ્રતિદિન-રોજરોજ
 પ્રભૃતિ-ઇત્યાદિ, વગેરે.
 પ્રક્રા-માત્ર
 પ્રગમ-ફેફફે
 પ્રચ્છ-
 પ્રટ-તિરસ્કારનો ઉદ્ગાર
 પ્રટક-
 પ્રટફટ-ઝટઝટ, વિશ્વધિક્ષ, વગર
 વિચારે
 પ્રટાફટ-
 પ્રટોફટ-
 પ્રડાંભેર-પગના ચાપવાના આધારે
 બેસતું.
 પ્રદ્દ-
 પ્રીથી-પુનઃ
 પ્રીને-
 પ્રેષકામ-જડાસ, પાપમાસ

પ્રદ્દ-ફમફમ
 પ્રંમુ-અમરતુ, ફોગટ
 પ્રિટફિટ-ફટફટ, વિશ્વધિક્ષ
 પ્રૂ-ફૂફાડાનો એવો અવાજ
 પ્રૂળ-ચારે બાજુથી ખુલ્લું, રક્ષણ-
 વગરનું, નધણિયાતું
 પ્રૂં-ચાકની ફરિનો અવાજ
 પ્રૂં-ફૂં-ફૂં (?)
 પ્રચક પ્રચક-ધાવવાનો અવાજ
 પ્રદલ-સાટે, અવેજમા -
 પ્રલકે-ગલિક, એટલું જ નહિ પણ
 પ્રહાર-આહર
 પ્રાહિર-
 પ્રાહ-પછી
 પ્રિન }
 પ્રિણ }
 પ્રેધક-નિઃ સકાય, નિર્ભય રીતે
 પ્રેરખ-વારંવાર
 પ્રેશક-સદેહ વગર
 પ્રેં-પ્રેં-બકરી ઘેંટાનો અવાજ
 પ્રચ્છ-બોડવાનો રવ
 પ્રચ્છ-કચરવાનો અવાજ
 પ્રચો-બપરાઉપરી
 પ્રચો-પ્રચ્છ-
 પ્રડંગ-કર્ષ પડવાનો અવાજ
 પ્રડાક-ભડાકા સાથે, તરત
 પ્રડાપ્રડ-

ભટાભડ-

ભણી-તરફ, બાજુ

ભપ્ } ભખલ
ભખલ }

ભરડભરડ-એક અવાજ

ભરીપૂરી-પૂરેપૂરી રીતે

ભવોભર-દેહે જન્મમાં

ભાગું-ને કારણે, લીધે,

ભાગ્યે-કદાચ

ભાળું-ગીક, વારું

ભાં-ગાયતો કે મોટરના જેવા

અવાજ.

ભોગયોગે-કદાચ

મજરે-સાદું, પેટે,

મજાત-પણ, સુધાં

મધે-મધ્યે

મફત-

મરહુખ-ભલે પધાર્યાં

મરે-મર, ભલે, છેને

મા-ના, નહિ,

માટ-માટે

માટે કરીને-

માફત-દારા

માંડ-માંડ માંડ

મુખોમુખ-મોઢમોઢ

મુજરે-ગજરે, વળતરમાં

મઝાર-મોઝાર

મેતે-મેળે, ભતે,

મેળે-,, ,, પેતે

મોઝાર-માં, મધ્યે,

મોઢમોઢ-સમક્ષ, એક મોઢથી-
બીજા મોઢે એમ,

મોર-આમળ, પૂર્વ

મોરમોર-મોર્માં નાખતાં છૂટે છૂટું
થઈ નય એમ

મોરે-મોર, આગળ

ચરિઈચિત-જરાપણ

ચઢાતઢા-અમે તેમ, એક ફેલ

ચાવત-જ્યાં સુધી

ચાહોમ-કુર્યાનીનો પ્રકાર

ચુગપત-એકી સાથે

રવરવ-રવરવે તેમ

રવાના-}

રવાને-} મોઢવેલું

રંગેચંગે-વિના તકરારે, હસતે
ગતે, ખુશીથી,

રાતોરાત-રાત્રે ને રાત્રે

રુએ-પ્રમાણે, ને આધારે

રુમઝુમ-ઝાંઝર કે વરસાદનો

અવાજ

રુમઝુમ-,,

રેખ-જરાયે

રેજ-તાણે

રેડબેડ-રમડાની જેમ

લગત-પાસે, જોડે

લગલગ-આશરે, પાસે, અડોઅડ,
 લગરીક } લગીરેક
 લગરિક }
 લગાતાર-ક્રમવામટ, સતત,
 લગાર } લગણું, સુધી, થોડા વખત
 લગી } માટે
 લગરિ- } લગીરેક (?)
 લગરિક- }
 લગે-કાળ્યા, કાળ્યા, હં, ઉત્તેજનનો
 ઉત્તેજાર
 લગેલગે-ક્રમે
 લગોલગ-અડીને
 લગુ-પગેક્રમ
 લચકલચક-લચકે ને લચકે
 લચપચ-પ્રવાહીથી તરખોળ,
 લડસડ-લહેરમાં કે મદમાં
 લથપથ-એક બીજાને જોરથી
 વળગ્યા હોય તેમ
 લથપથ-ઢીલું, લથડતું હોય તેમ
 લદખદ-પ્રવાહીથી ભરપૂર, લચકા
 જેવું હોય તેમ
 લડડડડ-લચડતું, આગ તેમ
 જડયા કગતું, પગે અંટ-
 વાડું હોય તેમ,
 લાગલાગટ-સતત
 લીધે-તેથી
 લેકિન-પરંતુ

લોલો-હાવરડાનો એક અવાજ,
 વગર-વિના
 વગુ-જથ્થે, બાજુ
 વગેરે-ઇત્યાદિ
 વચમાં-વચ્ચે
 વચ્ચે-વચમાં
 વરધિ-ગહાને, મિત્રે (?)
 વટીક-પણ, સુદાં
 વડે-વતીથી
 વતી-વડે, માટે, બદલે,
 વતે- " " "
 વરસોવરસ-દર વર્ષે
 વરાણિએ-વડે, થી
 વર્ષોવર્ષ-દર વર્ષે
 વળતી-ખજી, વધારામાં, વળી
 વા-અથવા, કે, યા
 વાએવાજ-સપાટાગંધ
 વાદોવાદ-વાદે વાદે
 વાપસ-પાછું
 વારાફરતી-વારા પ્રમાણે, એક
 ખજી એક
 વારું-ડીક, સારુ
 વારે ઘડીએ-વારંવાર
 વારેવાર-બીજે અડવાડિયે તેજ
 દિવસે.
 વારતે-કાળે
 વાહ-કેવું સારું, સામાન,

વાંત-વેંત
 વાંસામોર-પૂઠે, પછવાડે,
 વિષે-વિશે, માં, બાજત
 વૃથા-ફોગટ
 વેર-લગી, સુધી,
 શનઃ-ધીમે ધીમે
 શોકે-સિકકે, અહીં,
 શોખે- ,, ,,
 શે-શે કારણે,
 સર-ઝટ, એકદમ
 સરકે-,, ,,
 સડસડ-
 સડાસડ-
 સણસણ-ઉઠળતા પાણીનો આવાજ
 સતાં-જતાં, તો પણ, સતે, હોળાં,
 જતે,
 સથરબથર-અવ્યવસ્થિત
 સદારદા-કારણ વિના
 સદા-હમેશા
 સપસપ-ઝડપથી
 સપારે-બરોબર, ઠીક,
 સપાસપ-સપાટા બંધ
 સખોસખ-ઝપાટા બંધ
 સમસમ-પવનનો આવાજ
 સરવાળે-એકંદરે
 સશર-હરાર, ઠેક સુધી
 સરાસર-સરેશશ

સરેતોરે-વાજતે ગાજતે, ખુદસે
 ખુદ્દુ,
 સરેડે-સગડે
 સરાડે-ગીધે મારે
 સવે-ઠેકાળે, રાસ્તે,
 સવેળા-વખતસર, આગળથી
 સહ-સાથે
 સહસા-વિચાર વગર
 સહિત-સાથે
 સયોગવશાત્-
 સાયાત્- (?)
 સાખોસાખ-જોડાજોડ, લગોલગ,
 સાતર-વાસ્તે
 સાળડખોથું-મેળમેળવાળું
 સાયંપ્રાતર-સાંજે-સવારે
 સાલભર-આખું વર્ષ
 સાંસોટ-સોંસરું
 સિદ્ધે-શિક્ષે-મુદ્દાં
 સિવાય-વિના
 સીડાસીડ-અડોબેડ
 મુનરામ્-
 મુદિ-મુદ-
 મુધી-લગી, પર્ષન્ત
 મુદ્દાં-મુદ્દાંત-પણ (બાકી રહ્યા
 વિનાઃકે છોડ્યા વિના)
 સં-સાથે (?)
 સોડે-પડખે, નજીક,

સોપટ-સીધેમીડું	હરાર-ધરાર, અવશ્ય
સોરું-શગીઆ, મુધીઆ	હલા-
સોવસા-ચગચગ નક્કી	હવડાં-હવડે, હમણાં, હવણું
સ્વતઃ-આપોઆપ	હવાં-
સ્વધા-	હવે-
સ્વયમ્-પોતાની મેળે	હવેથી-
હુકમક-કર્મ સમજ્યા વગર	હંસા-
હા-	હાહિહાહિ-
હહહહ-સહસહ	હાથ-
હડે-ફતરાને હાઠવાનો આવાજ	હાટ-વાસ્તે
હડેડાટ-	હાડેહાડ-છેક હાડકા મુધી,
હત-	હાડાહાડ-
હથ્થુ-	હાથોહાથ-
હમેશા-	હારકતાર-
હરધડી-	હારદોર-
હરરોજ-	હારાદોર-
હરવખત-	

થોડા નિયતલિંગ-નિયતવચન-શબ્દો

કાલાં બોલડાં - ન. બ. વ. - કાલીને બોલડી.

અકરાંતિયું - પુ. બ. વ. - બહુ ખાનારુ.

અગલાં પગલાં - ન. બ. વ. - અગરણી વખતે સીમતિનીને ભરાવવા આવતા પગવાં.

અજોણાં - ન. બ. વ. - ન જોવાનું મત.

ચટપટા - પુ. બ. વ. - રંગ બેરંગી લાંગા પહોળા લીટા.

ચટ્ટા - પુ. બ. વ. - આગવાં મોટાં બારણાં, ડેવીના બારણાં,

અપકાળ - પુ. બ. વ. - પાણીના જીવ.

અબોલા - પુ. બ. વ. - રિસાઈને અમુકની સાથે ન બોલવું તે.

અલાવાંવેડા - પુ. બ. વ. - સાચાં જૂનાં દર્શાં દરવાં તે.

અલૂણાં - ન. બ. વ. - એ વ્રતના દિવસો.

અબ્દપર્વત - પુ. બ. વ. - આઠ કુલ પર્વતો.

આખા - પુ. બ. વ. - અક્ષત, વલુ લાગેલા ચોખા.

આરિયા - ન. બ. વ. - હોડી, વહાણ વગેરેના સડ ઉતારી
નાખવા તે.

આસાંઆસાં - ન. બ. વ. - જડાનાં.

આંકોશિયાં - ન. બ. વ. - પાસવા, સખ્ત પ્રયત્ન, એથી ઉપજતો
શ્વાસ.

આંખિયાં - ન. બ. વ. - મૂર્ખાં, ડોળા કાઢવા તે, ઝગઝગિયાં,

આંડવા - પુ. બ. વ. - અંડકોપ.

એકા - ૧ x ૧ થી ૧૦ નો ધડિયો.

ઉમતેદિયા - પુ. બ. વ. - ચૂંટણા, કૂખમાં ગણી કરવી તે.

ઊઠાં - ન. બ. વ. - સાડાત્રણના ગુણુકાર વાળા ધડિયાં.

એરા - પુ. બ. વ. - નહેર, પંજા,

ઓગણા - પુ. બ. વ. - ધાણી શેકતાં કે અનાજ દળતાં એમને એમ
રહી ગયેલા દાણાં.

ઓગણિયા - પુ. બ. વ. - ૧૬ x ૧ થી ૧૦ નો ધડિયો,

ઓગણીસા - પુ. બ. વ. - ઓગણિયા,

ઓછિયાં - ન. બ. વ. - અછોવા ના કરવાં તે, લાડ,

ઓલાં - ન. બ. વ. - કરા.

ઓળાં - પુ. બ. વ. - લીલા ચણાના પોપટા, પોપટા એના છોડવાની
હુડીઓ, ચણાના શેકેલા પોપટા,

ઓળાધર - પુ. બ. વ. - ઓળ.

કનોઆં - ન. બ. વ. - કાનની ખૂટી.

કરો - પુ. બ. વ. - આકાશમાંથી પડના કુદરતી બરફના કદડા.

કરામોડા - પુ. બ. વ. - અંગ મરોડવાના ઉકારાં આવવાં તે, પ્રસવ-
વખતનું શરીરનું દુઃખનું તે, આંકડી
આવવી તે,

કાકલિયા - પુ. બ. વ. - સીતલા, બગિચાકાકા,

કાકાબલિયા - પુ. બ. વ. - ,,

એરા - પુ. બ. વ. - નદોર, પંજા, પકડ, કળત્રે, પહોંચ,

એગણિયાં - પુ. બ. વ. ૧૬ x ૧ થી ૧૦ નો ધડિયો.

એદા - પુ. બ. વ. - જાડના ચીલામાં પડેલા ખાડા,

એલાં - ન. બ. વ. - કરાં.

એળા - ન. બ. વ. - લીલા ચણાના પોપટા.

કાલાવાલા - પુ. બ. વ. - કરગરનું તે, આજિજી.

કુડડાં - ન. બ. વ. બૂખે મરનું પડે તે.

કૂટણાં - ન. બ. વ. કૂટતી વખતે બોલવાના બોલ.

કોકા - પુ. બ. વ. સારાં ને કિંમતી કપડાં,

કાંચોળાં - ન. બ. વ. - આંતરડાં.

ગૂરા - પુ. બ. વ. - પગ.

ચાંસાં - ન. બ. વ. - ચાંદાં.

ચિથાં - ન. બ. વ. - નાળિયેરના છોતરાંના રેસા.

ચેડાં - ન. બ. વ. - ગાંડાં, અડપલાં, ચાંદવાં,

ચોખા - પુ. બ. વ. - આવજ, ચોખા જોટલું વજનમાં,

જમલીમં - ન. બ. વ. - કાંસાં, જળજળિયાં.

છાગનપતિયાં - ન. બ. વ. - છાની વાતો.

છાલાં - ન. બ. વ. - ફોતરાં, છીડાં, ચામડી પરનાં લિંગડાં.

જપકોળા - પુ. બ. વ. - ઘણા જપકોળાં.

છીચાં - ન. બ. વ. - સાડા ચારનો આંક, છૂંઆ.

તુંતાં - ન. બ. વ. - તુંકારો કરવો તે.

તૂરા - પુ. બ. વ. - તોરા, તુવેરના દાણાં.

ત્રિતાપ - પુ. જ. વ. - આધ્યાત્મિક, આધિદૈવિક, આધિભૌતિક.

ત્રિપથ - પુ. જ. વ. - સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાલ,

તેજાં - ન. જ. વ. - નવરાત્રના દિવસોમાં તેજની કરી પાળી કરવાનું
ત્રણ ઉપવાસનું વ્રત,

થરકાંકણ - ન. જ. વ. - હાલ વખતે કન્યા પહેરે છે તે ચૂડિયો, થર,

દર્શોયાં - ન. જ. વ. } હાલ પછી વસ્ત્રવસ્ત્રને સાસરા તરફથી અપાતાં
દર્શોયાં - પુ. જ. વ. } દર્શ જન્મણ

દાણિયાં - પુ. જ. વ. - મોગદાગાશ વગેરે રમતમાં વપરાતી મોટી
કોડીઓ.

દાસોદાસ - પુ. જ. વ. - હાલકા દાસમણનાં કામ.

દોદાર - પુ. જ. વ. - ચેદરા, સ્વરૂપ, કાલિ,

ધડાકા ભડાકા - પુ. જ. વ. - ધડાકા અને ભડાકા,

ધાગડિયાં - ન. જ. વ. - તોફાન. મસ્તી.

ધારણાં પારણાં - ન. જ. વ. - એકાતરે જન્મવાનું વ્રત.

ધોંસાં - ન. જ. વ. ગપ્પા.

નવરત્ન - ન. જ. વ. - નવ પ્રકારના રત્નો (હીરો, મોતી, માણેક,
પાનું, પોખરાજ, ગોમેદ, લક્ષ્મિયો, પરવાણું,
નીલમ).

નવરસ - પુ. જ. વ. - કામ્યશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા નવરસ (શંગાર,
હાસ્ય, કરુણ, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક, બીભાત્સ,
અદ્ભુત, શાંત).

નવરાત્ર - ન. જ. વ. - નવરાત્ર, નોરતાં.

નાકાં - ન. જ. વ. - દાગ ચોખાના ઝીણા કટકા,

નારદવેડા - પુ. જ. વ. - જે જણને લડાવવાની કળા, લાકડીને કે
તલવારનાં દાવ,

પંચકેશ - પુ. જ. વ. - શરીરના પાંચ ભાગના નામ,

પંચકોપ - પુ. બ. વ. - અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય,
આનંદમય, (આત્માના શારીરિક પાંચ
આવરણમાનું દરેક).

પંચપાપ - ન. બ. વ. - બ્રહ્મ હત્યા, સુગપાન, મુસતલ્લપ ગમન,
ચોરી અને પાપ કરનારનો સંગ,

પંચપ્રાણ - પુ. બ. વ. - પ્રાણ, અપાન, વ્યાન ઉદાન, સમાન.

પંચભૂત - ન. બ. વ. - પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ.

પંચમહાયજ્ઞ - ન. બ. વ. - દેવયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, બ્રહ્મયજ્ઞ, નૃમયજ્ઞ.

પંચવર્તમાન - ન. બ. વ. - નિષ્કામ, નિર્લોભ, નિઃસ્વાદ, નિર્માન,
નિર્મોદ આ સૂક્ષ્મ પંચ વર્તમાન
કહેવાય છે.

માંસ, મદિરા, ચોરી, વ્યભિચાર, અને
વટાગથી દૂર રહેવું આ સ્થૂળ પંચ
વર્તમાન કહેવાય છે.

પંચનાયુ - પુ. બ. વ. - પંચ પ્રાણ,

પંચાગ્નિ - પુ. બ. વ. - ગાહપત્ય, આહવનીય, દક્ષિણ, સમ્ય,
આવસથ્ય.

પાંજરાં - ન. બ. વ. - કાંધાં પાંજરાં, કરેલાં કાયાં ચૂકતે ન થાય
તો વ્યાજ સાથે તેના ફરી કાંધાં કરવાં તે.
(કાંધાં એટલે હપ્તા પ્રમાણે ભરી દેવાની રકમ)

પોપલાં - ન. બ. વ. - અશક્તિનાં કાંશં.

પોખાર - પુ. બ. વ. - ત્રણ પાસાની રમતમાં ૭, ૭, અને એક
કુત્ર તેર દાણાનો દાવ.

ફેકું ફેકા - પુ. બ. વ. - ખાઈ પી ઉડાવી દેવું, ખાલી પડું.

ફેનાફેતિયા - પુ. બ. વ. - સમૂહગો નાચ.

ફેકા - પુ. બ. વ. - તંગી, અનચન,

ફેંફે - ન. બ. વ. - કાફરિયાં, બિધ્યા પ્રયત્ન,

- બસલાં - ન બ વ - નાના ઠોઠગ
 બળિયાકાકા - પુ બ વ - મેવ, મેવના દેવ
 બાના - ન બ ર - રાદિગિયા, કાકા, મદાના આનાંપાના
 બેદાળા - પુ બ વ - જોડ આપ
 ભામા - ન ર વ - કાકા પામ વડમ,
 ભિખારીવેડા - પ બ વ - ભિખારીના જેવું વનન
 ભીમડા - ન ગ વ - બાગક મોળીડી દેવ દુરી ચુદ ઠોગડે છે તે.
 ભીછા - ન બ ર - દપાનાના ચના મોગ વાગ
 ભૂકેભૂકા - પુ બ વ - ચૂચૂચૂ
 ભૂંચા - ન બ વ - પાણી
 મમ - પુ બ વ - ચાવણ (ગામ લાનામા)
 માખાધ - ન બ વ - મા અને જાપ
 મળાવડાં - ન બ વ - મીર મી બોની મારુ લગાડુ તે
 માકુઆ } - ન બ વ - લાડમ બાગદ
 માકુડા }
 માલપાણી - ન બ વ - મિલન, બારે જમણ
 માંડા - પુ બ વ - કણુખેરમાની જોડ વાનગી
 લાછા - ન બ વ - પગને તળિરે તેમજ દયેનીમાં લીમગના પાનથી
 છાશ તાવેથાથી ઝડપથી વારવાર ડામતુ તે.
 લીલાંપાણી - ન બ વ - ધૂટેની લામતુ પાણી
 લોહા - ન બ વ - લોહાનાં જોળરો
 વનેખા - પુ બ વ - પીડા, મુરકેથી, વખા
 વરઘોડિયા - ન બ વ - નવદ પતિ, લમના વરઘોડામા જતા બાગકો.
 વરનધૂ } - ન બ વ - વર અને વહુ
 વરવહુ }
 વહાલોવહાલી - ન બ વ - આશક ને માશક
 વાગલા - ન બ વ - વાગનાં, વનખા,

વળતદાણિયાં - ન. બ. વ. - લેણા પેટે દાણા કે ગણોતમાંથી
વાળી લેવાની થતે, ક્યજે રાખેલી
જમીન કે તેનું લખત.

વાટલા - પુ. બ. વ. - ભાગેલા ચોખા,

વાંગલાં - વણખાં, વાગલાં,

વાણિયાવેડા - પુ. બ. વ. - વાણિયાની રીત.

વામાટામા - પુ. બ. વ. - અનિશ્ચયમાં વખત ગાળવો તે, આના-
કાની, ગદગાં તરલાં,

વાલિયા - પુ. બ. વ. - પાંચુ કે ત્રાજવાં જે દોરીઓને આધારે
લટકે છે તે,

વાવલાં - ન. બ. વ. - વણખાં, ફાંફાં.

વેડા - પુ. બ. વ. - ના જેવું વર્તન.

વેતા - પુ. બ. વ. - ભલીવાર, હદાપણ,

સમ - પુ. બ. વ. - મોગદ, મોગન.

સર સમાચાર - પુ. બ. વ. - ખબર અંતર, પત્તો.

સલોકા - પુ. બ. વ. - સમસ્ત કે મહેણાવાળી પ્રશોત્તર કવિતા,
નર કન્યાએ પરણતી વખતે સામસામાં
બોલવાની કવિતા,

સવાયા - પુ. બ. વ. } સવાના આક
સવાયાં - ન. બ. વ. }

સવાલ જવાબ - પુ. બ. વ. પ્રશોત્તર.

સાજનિયા - પુ. બ. વ. - વરના વરધોડા સાથે રહેતું પ્રતિષ્ઠિત
લોકોનું મંડળ,

સાટાં તેખડાં - ન. બ. વ. - કન્યાનાં સાટાં ને તેખડાં કરવાનો
વ્યવહાર.

સાટી ઝાંખરાં - ન. બ. વ. - સાચું જીકું કરીને ટટો કરાવવો તે.

સાસાત લા - પુ. બ. વ. - કાકાવાલા, આજીજી,

સાંસા - પુ. બ. સ. - મુરઢેવી, તંગી.

મુખસા - પુ. બ. વ. - ઘઉંનો બડો (ભરડો) લોટ.

સેપટાં - ન. બ. વ. - ચામડાના સાટકાની પટીઓ-શક્તા,

સેયડ } - પુ. બ. વ. - બગિચા, શીતવા
સેયડ }

હરડાં - ન. બ. વ. - હરડીના નાના અધકચરાં ફળ,

હારતોરા - પુ. બ. વ. - હાર અને તોરા, માન, આદર,

✓ ઉપસર્ગ

ઉપસર્ગ સર્વદા કિયાની સાથે જોડાય છે. તેઓ જે ધાતુની સાથે જોડાય છે, તેના અર્થમાં પરિવર્તન અથવા વધારો કરે છે. ઉપસર્ગો આ છે. -

પ્ર. પગ અપ સમ નિ અવ અનુ નિર દુર નિ આ અપિ.
આવિ સુ ઉત પરિ પ્રતિ અભિ અતિ ઉપ. આ ૨૦ ઉપસર્ગો છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં નિચ્છુક આ જે અધિક છે. તેથી કુલ મળીને ૨૨ થાય છે.

આના ત્રણ પ્રકાર બતાવી શકાય છે.

(૧) કેટલાક ધાતુના મૂલ અર્થમાં પરિવર્તન કરે છે. જેમકે : પ્રહાર, આહાર, વિહાર, સંહાર પ્રભાદિ.

(૨) કેટલાક ઉપસર્ગો ધાતુના અર્થમાં વિશિષ્ટતા ઉત્પન્ન કરે છે. જેમકે : પ્રણામ.

(૩) કેટલાક ધાતુના અર્થમાં પરિવર્તન કર્યા વિના જ ધાતુની સાથે વપરાય છે. જેમકે : પ્રસવ.

અનુકૂળતા માટે થોડા ઉદાહરણો અહીં આપું છું, પણ આ ઉદાહરણો સંસ્કૃત શબ્દરૂપે જ હશે. ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો સાથે આનો કોઈ સંબંધ નથી.

ઉદાહરણ

પ્ર-પ્રતિષ્ઠા, પ્રચલિત, પ્રદેશ, પ્રસવ, ઇત્યાદિ.

પરા-પરાક્રમ, પરાજ્ય. પરાભવ, ઇત્યાદિ.

અપ-અપરાધ, અપેત, અપયય ઇત્યાદિ.

સમ્-સચય, સગ્રામ, સંકુલ, સંશય, સદેહ ઇત્યાદિ.

નિ-નિબોધન, ન્યયન, નિતરામ્

અવ-અવચ્છેદ, અવમૂલન, અવરા, અવેક્ષણ ઇત્યાદિ.

અનુ-અનુકૂલ, અનુરોધ, અનુસાર, અનુગમન, અનુચિંતન આદિ.

નિર્-નિર્ગમન, નિરપગધ, નિર્જલ, નિરીતિ

નિસ્-નિષ્ક્રિય, નિશ્વ, નિશ્ચિન્ત ઇત્યાદિ.

દુર્-દુર્ગ, દુરતિક્રમ, દુર્ગમ, દર્દિન ઇત્યાદિ.

દુસ્-દુશ્ચરિત, દુષ્કર, ઇત્યાદિ.

વિ-વિનોદ, વિશ્વાસ, વિવેક, વિચલિત ઇત્યાદિ.

આ-આગમન, આગતિ, આહાર, આહ્વાદ, આશ્વાસન આદિ.

અધિ-અધિષ્ઠાન, અધિષ્ઠાતા, અધ્યયન, અધ્યાપક ઇત્યાદિ.

અપિ-અપિધાન, અપ્યય, અપીતિ, ઇત્યાદિ.

સુ-સુકૃત, સુચરિત, સુસંસ્કૃત, સુદર્શન આદિ.

ઉત્-ઉત્કૃષ્ટ, ઉદ્ધાર, ઉત્ક્રાં, ઉદ્ધિધીર્ષા ઇત્યાદિ.

પરિ-પરિત, પરિવાર, પરિષ્કાર, પરિપાત્રન આદિ.

પ્રતિ-પ્રતિકૂલ, પ્રત્યુત્થાન, પ્રત્યવાય ઇત્યાદિ.

અભિ-અભિગમન, અભ્યાગન, અભિમુખ ઇત્યાદિ.

અતિ-અતિક્રમણ, અત્યંત, અતિયાર, અતિસાર ઇત્યાદિ.

ઉપ-ઉપગતિ, ઉપસ્થિતિ, ઉપનયન ઇત્યાદિ.

આ ઉપસર્ગોના ઉપયોગ સંસ્કૃતભાષાના શબ્દો, પૂર્વજ યાય છે, -ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો સાથે આનો સંબંધ નથી. ૨)

સંધિ ✓

ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોમાં સંધિમાટે કોઈ અવકાશ નથી. પણ સંસ્કૃત શબ્દોનો વ્યવહાર આ ભાષામાં હવે પુષ્કલ થવા લાગ્યો છે, તેથી અત્યંત આવશ્યક થોડો વિચાર આ વિષયમાં આવશ્યક છે.

સ્વરસંધિ, વ્યંજનસંધિ અને વિસર્ગસંધિ, આ ત્રણ સંધિ મુખ્ય છે, બાના વિભાગો થાય છે. પણ તેનો ઉપયોગ ગુજરાતી ભાષામાં નથી જ.

✓ સ્વર સંધિ

જ્યારે બે પદો બેમાં થાય અને પૂર્વ પદના અંતે તથા પર-પદના આદિમાં જો સ્વર આવ્યા હોય તો ત્યાં સંધિ થાય છે અને તેનું નામ સ્વરસંધિ થાય છે.

ઉદાહરણ—અધિ + અયન = અધ્ય + અયન = અધ્યયન.

નિયમ ૧—હસ્વ ઈ અથવા દીર્ઘ ઈ આગળ ઈ, ઈ સિવાય કોઈ સ્વર આવે તો ઈ, ઈ ને ય થાય છે. અને તે ય પર રહેતા સ્વર સાથે લગી જાય છે.

નિયમ ૨—હસ્વ ઉ અથવા દીર્ઘ ઊ ની આગળ ઉ, ઊ સિવાય કોઈ સ્વર આવે તો ઉ, ઊ ને વ થાય છે અને તે વ આગળના સ્વરમાં મળે છે.

ઉદાહરણ—સાધુ + આગમન, આધ્ + વૃ + આગમન = સાધ્વાગમન.

નિયમ ૩—ઋ આગળ ઋ સિવાયનો કોઈ સ્વર આવે તો ઋને ર થાય છે; અને તે ર આગળના સ્વર સાથે મળે છે.

ઉદાહરણ—માતૃ + આનંદ = માત્રાનંદ,

(૧) આ સંધિને સંસ્કૃતમાં યણુ સંધિ કહે છે.

નિયમ—જ્યારે પૂર્વ પદના અંતમાં અ કે આ હોય અને

પરપદના આદિમાં છ કે ઈ હોય તો અ અને ઇ કે ઈ મળીને ઐ થાય છે.

ઉદાહરણ—અવધ + ઈશિ = અવધેશ.

રમા—ઈશ્વર = રમેશ્વર

ભારત—ઈતિહાસ = ભારતેતિહાસ.

નિયમ ૫—અ કે આ પદી ને ઉ કે ઊ આવે તો બન્ને મળીને ઐ થાય છે.

ઉદાહરણ—અંગા + ઉદક = અંગોદક,

શુદ્ધ + ઉદક = શુદ્ધોદક,

જસ + ઊર્મિ = જસોર્મિ

નિયમ ૬—અ કે આ પદી ને ઞ આવે તો અ + ઞ અથવા આ + ઞ ને અર્ થાય છે.

ઉદાહરણ—વસંત + ઞતુ = વસંતર્.

(૨) આ સંધિને સંકૃતમાં શુણ્ સંધિ કહે છે.

નિયમ ૭—અ કે આ પછી ઐ આવે તો બન્ને મળીને ઐ થાય છે.

ઉદાહરણ—મત + એકતા = મતૈકતા.

નિયમ ૮—અ કે આ પછી ઔ આવે તો પણ બન્ને મળીને ઐ થાય છે.

ઉદાહરણ—મત + ઐક્ય = મતૈક્ય

નિયમ ૯—અ કે આ પછી ને ઐ આવે તો બન્ને મળીને ઐ થાય છે.

ઉદાહરણ—ગુણ + ઐ = ગુણૌધ.

મહા + ઔપધિ = મહૌપધિ.

નિયમ ૧૦—અ કે આ પદી ને ઔ આવે તો પણ બન્ને મળીને ઐ થાય છે.

ઉદાહરણ-મહા + ઓપવ = મહોપવ,

મહા + ઔદાય = મહોદાય.

(૧૧) આ સધિને સમૃતમા વૃદ્ધિ સંધિ કહે છે.

અથ વ્યંજન સંધિ

સ્વરસધિમા જાને સ્વરોમા અથવા એક સ્વરમા ફેરફાર કરવામા આવે છે, માટે તે સ્વરસધિ કહેવાય છે.

વ્યંજનસધિમા આથી લિન્ન પ્રકારની રિયતિ રોય છે.

નિયમ ૧-પના અ તે ફ હોય અને પછી હ હોય તો ફને ગ અને હ નો ધ થાય છે.

ઉદાહરણ-દિક + હરિ = દિઘરિ

નિયમ ૨-દ આગળ હ આવે તો હ નો ધ થાય છે.

ઉદાહરણ-તદ્ + હરિ = તદ્દરિ.

તદ્ + દોમ = તદ્દોમ.

નિયમ ૩-ત કે દ આગળ શ આવે તો ત કે દ ને ચ થાય અને શ ને ષ થાય .

ઉદાહરણ-તત્ + શાસ્ત્ર = તત્શાસ્ત્ર

સુકૃદ્ + શિશુ = સુકૃદ્શિશુ.

નિયમ ૪-અનુસ્વાર પછી જે વર્ગનું અક્ષર આવે તે વર્ગનું પામ્યુ અક્ષર અનુસ્વારના સ્થાને મૂકાય.

ઉદાહરણ-ગગા + ગર્જા,

તણ + તનુ

કજ્જ + કન્જ

ચંદ્રમા + ચન્દ્રમા

કિંકર + કિંકર

અંડ + અણ

ઘંટા + ઘણ્ટા

નિયમ -પત્ર પછી ચૂ કે છ આવે તો ત્ ને ચ થાય છે.

ઉદાહરણ-તત્ + ચરિત = તચ્ચરિત

તત્ + છત્ર = તચ્છત્ર

પૂર્વ પદના અ તે વ્યંજન હોય અને પરપદના આદિમાં સ્વર હોય ત્યારે વ્યંજનમાં જે પરિવર્તન થાય છે, તેને પણ વ્યંજન સંધિ કહે છે.

અને પૂર્વ પદના અ તે પણ વ્યંજન હોય અને પરપદના આદિમાં પણ વ્યંજન હોય, અને તે બન્ને વ્યંજનોમાં અથવા કોઈ એક વ્યંજનમાં જે ફેરફાર હોય, તેને પણ વ્યંજન સંધિ કહે છે.

નિયમ ૧-પદના અ તે કૂ હોય અને પરપદના આરંભમાં કોઈ સ્વર હોય તો કૂ ને ગૂ થાય છે.

ઉદાહરણ-વાક + આરંભ = વાગારંભ,

દિક્ + ઈશ = દિગીશ.

નિયમ ૨-પદના અ તે ત્ હોય અને તેના પછી કોઈ સ્વર હોય તો ત્ ને દ્ થાય છે.

ઉદાહરણ-તત્ + ઈશ = તદીશ.

તત્ + અન્વય = તદન્વય.

નિયમ ૩-પદના અ તે પ્ હોય અને ત્યાર પછી કોઈ સ્વર આવે તો પ્ ને બ્ થાય છે.

ઉદાહરણ-કકુપ્ + ઈશ = કકુબ્ધીશ.

—:—

વિસર્ગ સંધિની વિશેષ આવશ્યકતા ગુજરાતી ભાષાને નથી. તેથી તે સંબંધમાં કશું લખતો નથી.

—:—

સંખ્યાવાચક શબ્દો

વ્યાકરણમાં સંખ્યાવાચક શબ્દોનો ઉલ્લેખ અસ્થાને ન ગણાય. સંખ્યાના દેહલાક વિભાગો તો વ્યાકરણથી પૃથક રહી શકે જ નહિ.

એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ વગેરે ગણના તો મુગમ છે, છતાં જાત્રોની અનુકૂળતા માટે તે અહીં લખાય છે.

એક	એકત્રીશ	એકતાલીશ
બે	બારીશ	બેતાલીશ
ત્રણ	ત્રેવીશ	તેતાલીશ
ચાર	ચોવીશ	ચુમાલીશ
પાંચ	પચીશ	પિસતાલીશ
છ	છત્રીશ	છેતાલીશ
સાત	સત્રીશ	સડતાલીશ
આઠ	અઠત્રીશ	અડતાલીશ
નવ	ઓગણત્રીશ	ઓગણપચાસ
દશ	ત્રીશ	પચાસ
અગિયાર	એકત્રીશ	એકાવન
બાર	બત્રીશ	બાવન
તેર	તેત્રીશ	ત્રેપન
ચૌદ	ચોત્રીશ	ચોપન
પંદર	પાંત્રીશ	પંચાવન
સોડ, સોળ	છત્રીશ	છપન
સત્તર	સડત્રીશ	સતાવન
અઠાર	અડત્રીશ	અઠાવન
ઓગણત્રીશ	ઓગણચાલીશ	ઓગણસાઠ
વીશ	ચાલીશ	સાઠ

એકસહ	એકયાશી	બરમો
બાસહ	બ્યાશી	તણસો
ત્રેસહ	ત્ર્યાશી	ચારમો
ચોસહ	ચોગશી	પાંચમો
પાસહ	પંચાશી	છમો
છાનહ	છયાગી-છાગી	સાતમો
સહસહ	સતારી	આઠસો
અહમહ	અઠારી	નવસો
{ આગણેતર	નવાશી	દગર
{ આગણોસિતેર	નેવુ	દશદગર
સિતેર	એકાણું	લાખ
એકોતેર	બાણું	દશ લાખ
બોતેર	ત્રાણું	કરોડ
તોતર	ચોરાણું	દશ કરોડ
ચુમોતેર	પંચાણું	અજબ
પંચોતેર	છન્નું	દશ અજબ ઇલાદિ
છોતેર	સતાણું	
સનોતેર	અઠાણું	
અઠોતેર	નવાણું	
આગણાએ શી	સો	
એ શી		

સંખ્યાક્રમ-પૂરક શબ્દો

પહેલું	છકું	અગિયારમું	સોળમું
બીજું	સાતમું	બારમું	સત્તરમું
ત્રીજું	આઠમું	તેરમું	અઠારમું
ચોથું	નવમું	ચૌદમું	આગણીસમું
પાંચમું	દશમું	પંદરમું	વીસમું ઇલાદિ.

એવી રીતે દરેક સંખ્યાની આગળ મું લગાડવાથી સંખ્યાપૂરક શબ્દો બને છે.

જિલાબેદથી અથવા બીજા પણ કોઈ કારણે આ શબ્દોનાં ઉચ્ચારણમાં અંતર હોઈ શકે છે.

સંખ્યાવાચક વિશેષણ

સંખ્યાવાચક વિશેષણોના બે ભેદો છે :-

અનિશ્ચિત-સંખ્યાવાચક, અને નિશ્ચિત સંખ્યાવાચક.

અનિશ્ચિત સંખ્યાવાચક-થોડું, ઘણું, ઝાઝું, કેટલાક, ઇત્યાદિ નિશ્ચિત સંખ્યાવાચક-એક, બે, ત્રણ, ઇત્યાદિ.

સંખ્યાંશવાચક-પા, અડધું, પોણું, સવા, દોડું, અઢી, સાઠા, સવાયું ઇત્યાદિ.

સંખ્યા-આવૃત્તિવાચક-એકવડું, બેવડું, બમણું, બેગણું ત્રેવડું, ત્રમણું, ત્રણગણું, ચોવડું, ચોમણું, ચારગણું, પાંચવડું, પાંચગણું, છગણું, સાતગણું, આઠગણું, નવગણું, દસગણું ઇત્યાદિ.

વાર શબ્દ ઉમેરીને પણ-એકવાર, બેવાર, ત્રણવાર, ચારવાર ઇત્યાદિ.

આ આખું પ્રકરણ ક્રિયાવિશેષણ તરીકે વપરાય છે.

કારક

ક્રિયાની સાથે જેનો સાક્ષાત્ સંબંધ હોય તે કારક કહેવાય છે.

કારક ૬ છે. કર્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણ આ હેતુનો ક્રિયા સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ હોય છે. જેમકે-

૧. હું જાઉં છું. અહીં હું કર્તાનો જતું ક્રિયા સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ છે.

૨. હું દેવને જોવું છું. અહીં જોવાની ક્રિયા હું કરે છે અને જુવે છે દેવને, દેવની સાથે પણ ક્રિયાનો સાક્ષાત્ સંબંધ હોવાથી દેવ કર્મ.

૩. હું કલમ વડે લખું છું. અહિં હું કર્તા છે. કલમ સાધન છે. એટલે કરણ છે. કલમ સાથે લખવાનો સાક્ષાત્ સંબંધ છે, તેથી કલમ કરણ છે.

૪. હું રામને પુસ્તક આપું છું. અહીં પુસ્તક રામને અપાય છે, એટલે ક્રિયા સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ રામનો છે, તેથી રામ સંપ્રદાન કારક.

૫. હું શાલાથી આવું છું. જો કે આવવાથી, શાલા સાથે સંબંધ રહેનો નથી. છતાં આવતાં પહેલાં તેની સાથે હુંનો સંબંધ હશે જ તેથી શાલા અપાદાન કારક.

૬. “હું ઘરમાં છું” અહિં ક્રિયાની સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ ધરનો છે, માટે ઘર અધિકરણ કારક.

પછી વિભક્તિનો ક્રિયાની સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ હોતો નથી. માટે પછી વિભક્તિ કારકવિભક્તિ નથી. જેમકે આ રામનો છોકરો છે. અહીં છે ક્રિયાની સાથે રામનો સંબંધ નથી, છોકરાનો સંબંધ છે. તેથી પછી વિભક્તિ કારકવિભક્તિ ન જ કહેવાય.

ખીણું ઉદાહરણ— રામનો છોકરો જાય છે. આ વાક્યમાં જનું ક્રિયાની સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ રામનો નથી, છોકરાનો છે, જનાર છોકરો છે, રામ નહિ. તેથી પછી વિભક્તિ કારકવિભક્તિ નથી જ.

કારકોનું નામ

કારક	વિભક્તિ
કર્તા	પ્રથમા
કર્મ	દ્વિતીયા
કરણ	તૃતીયા
સંપ્રદાન	ચતુર્થી
અપાદાન	પંચમી
અધિકરણ	સપ્તમી

૧. કર્તા-વ્યાપારનો એટલે ક્રિયાનો આશ્રય કર્તા કહેવાય છે.

ઉદાહરણ-રામ જાય છે, અહીં ક્રિયા છે “જાય છે.” જવાની ક્રિયાનો કરનાર રામ છે. તેથી આ વાક્યમાં રામ કર્તા છે અને જાય છે આ ક્રિયા છે.

અહિ ગમનક્રિયાનો આશ્રય રામ છે, માટે આ વાક્યમાં રામ કર્તા છે.

નિયમ-કર્તામાં પહેલી વિશ્લક્ષિત વપરાય છે.

૨. કર્મ-કર્તા જે વસ્તુને મેળવવા ઉત્કટ ઇચ્છા ધરાવે તે કર્મ.

ઉદાહરણ-રામ વ્યાકરણ ભણે છે, આ વાક્યમાં રામ કર્તા છે. ભણે છે ક્રિયા છે. અહીં ગમ વ્યાકરણ જ્ઞાન મેળવવાની ઉત્કટ ઇચ્છા ધરાવે છે, માટે વ્યાકરણ કર્મ. અથવા

ક્રિયા કરવાથી જે ફળ નિષ્પન્ન થાય, તેનો જે આશ્રય હોય તે કર્મ કહેવાય. એટલે ફલોપશ્રમ કર્મ કહેવાય છે. જેમકે-

રામ ફલ ખાય છે. આ વાક્યમાં રામ કર્તા છે, ફળને ખાવારૂપ જે ક્રિયા તેનો કરનાર તે જ છે.

રામ શું ખાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે ફલ. એટલે ફલ કર્મ છે. ખાવું ધાતુનો અર્થ છે, કોઈ વસ્તુને મુખમાં નાખી, ચાવી, ગજાના નીચે ઉતારવું. રામ આવીને ગજાના નીચે ઉતારે છે ફલ ને, માટે ફલ કર્મ છે.

અથવા જે ઈષ્તિતતમ હોય તે કર્મ, ઈષ્તિતતમ એટલે જે વસ્તુને મેળવવાની ઉત્કટ ઇચ્છા હોય તે. ખાવા માટે ફલ મેળવવાની ઉત્કટ ઇચ્છા ખાનારને છે, તેથી ફલ ઈષ્તિતતમ છે અને તેથી તે કર્મ છે.

આ કર્મ ૬ પ્રકારનાં છે. નિર્વાર્ત્ય, વિકાર્ય, પ્રાપ્ય, ઉદાસીન, દુષ્ય, સંશાન્તર્યો અનાખ્યાત.

(૧) નિર્વર્ત્ય-કોઈ વસ્તુ નવી બનાવવી, જેમકે, કુંભાર ઘટ બનાવે છે. અહિં ઘટ નવો પેદા થાય છે. તેથી ઘટ નિર્વર્ત્ય કર્મ છે.

(૨) વિકાર્ય-જેમાં કોઈ જાતનો વિકાર ઉત્પન્ન થાય. જેમકે-કાષ્ઠ ને ભસ્મ કરે છે. અહીં કાષ્ઠ વિકાર્ય કર્મ છે. કેમકે કાષ્ઠને બાકીને ભસ્મ બનાવે છે. ભસ્મ નિર્વર્ત્ય કર્મ છે.

અથવા તે ભાત પકાવે છે. અહીં ભાત વિકાર્ય કર્મ છે. કેમકે ચોખામાં વિકાર થાય છે. એટલે કંઈ ચોખા ત્યારે પોચા થાય છે ત્યારે ભાત કહેવાય છે. કંઈ ચોખા વિકાર પામી કોમલ થાય છે, ત્યારે તે ભાત કહેવાય છે.

(૩) પ્રાપ્ય-કોઈ ક્રિયાથી જે વસ્તુ મેળવાય તે પ્રાપ્ય કર્મ. જેમકે-તે પુરુષાર્થથી ધન મેળવે છે. અહીં ધન પ્રાપ્ય છે.

(૪) ઉદાસીન-રામ નિશાને જતાં પુષ્પ જીવે છે. અહીં નિશાને જતું આ તો મુખ્ય કર્મ છે, પણ પુષ્પનું જીવું મુખ્ય કર્મ નથી. તેથી પુષ્પ ઉદાસીન કર્મ છે.

(૫) દ્વેષ્ય-જે ગમે નહિ તે દ્વેષ્ય. જેમકે તે ચોરને જીવે છે. અહીં ચોરને જોવાની ઈચ્છા નથી. કેમકે તે પ્રિય વસ્તુ નથી. તે દ્વેષની વસ્તુ છે. છતાં જોવાથી જાય છે, માટે ચોર દ્વેષ્ય છે.

૩. ગૌણકર્મ-જે વસ્તુને મેળવવાની ઈચ્છા ન હોય પણ કર્તાની ક્રિયાની સાથે તેનો પણ સંબંધ થયો જાય તો તે પણ કર્મ કહેવાય; પણ તે મુખ્ય કર્મ નહિ, ગૌણકર્મ કહેવાય.

ઉદાહરણ-હરિ ગામ જતાં ફૂલને અડકે છે. આ વાક્યમાં હરિ કર્તા છે. તે ગામ જઈ રહ્યો છે, માટે ગામ કર્મ. ગામ ઈષ્ઠિતતમ છે. ફૂલ ઈષ્ઠિતતમ નથી, પણ તેને તે અડકે છે, તેથી તેનામાં પણ કર્મ વિલક્ષિત.

નિયમ-મુગ્ધ કર્મમાં અને ગૌણકર્મમાં પણ દ્વિતીયા વિભક્તિ હોય છે.

દ્વિષ્ટમાં કર્મ વિભક્તિ હોય છે.

ઉદાહરણ-તે વિષ ખાય છે. વિષ ઈષ્ટિત નથી, ઈષ્ટિતતમ પણ નથી. તે દ્વેષ્ય છે. જે આપણને ગમે નહિ, અને હાનિ પહોંચાડે તે દ્વેષ્ય. ત્રિપલકાણુ ઇષ્ટ નથી, છતાં તે ખાય છે. તેથી અનબી-ષ્ટિતમા પણ કર્મ વિભક્તિ એટલે દ્વિતીયા વિભક્તિ હોય છે.

૪. કરણ-કર્તા જે સાધનથી કાર્ય ક્રિયા કરે છે, તે સાધન-કરણ.

ઉદાહરણ-રામ કલમથી લખે છે. અહિં લખવાતું સાધન કલમ છે, તેથી કલમ કરણ વિભક્તિ.

રામ હાથથી કલમ વડે લખે છે. આ વાક્યમાં બે કરણ વિભક્તિ છે. હાથ અને કલમ. તેથી બન્ને કરણ કારક છે.

કરણમાં તૃતીયા વિભક્તિ લાગે છે.

ચોડાં સ્થળો આવા છે જ્યાં કરણ ન હોવા છતાં તૃતીયા વિભક્તિ લાગે છે જેમકે:

૧. હું ધર્મે વૈધ્યુવ છું.-મારો ધર્મ વૈધ્યુવ છે.

૨. તે વિચારે કાંઝેરી છે.-તેનો વિચાર કાંઝેરીનો છે. એટલે તે કાંઝેરી છે.

૩. કૃષ્ણ રંગે કાલો છે-કૃષ્ણનો રંગ કાલો છે. એટલે કૃષ્ણ કાલા રંગનો છે.

૪. રામ સ્વભાવે સંરળ છે-રામનો સ્વભાવ સરળ છે. એટલે તે સરળ સ્વભાવનો છે.

૫. તે ગોત્રે ગાર્ગ્ય છે-તે ગાર્ગ્ય ગોત્રનો છે. તે ગાર્ગ્યગોત્ર-વાળો છે.

૬. તે આંખે કાણું છે-ને આંખથી કાણું છે, એટલે તેને એક આંખ નથી.

૭. તે આંખે આંધળો છે-એટલે તેને જ-ને આંખો નથી.

૮. તે દેખાવે સારો છે-નેના દેખાવ સાગે છે.

૯. તે રૂપે અને શરીરે સારો છે-એટલે તેનાં રૂપ અને શરીર બન્ને સારા છે.

૧૦. ઝીણા તાપે ભાતને પકવા દો-ઝીણા તાપથી ભાતને પકાવો.

૫. હેતુ દર્શાવવા માટે ત્રીજી વિલક્તિ આવે છે.

ઉદાહરણ-તે ભૂખે ભટકે છે. એટલે જૂખથી ભટકે છે. અહીં ભટકવામાં જૂખ હેતુ છે.

ઘણા પરિશ્રમે સફલતા મળે છે-એટલે ઘણા પરિશ્રમ વડે સફળતા મળે છે.

પરિભાણુ કહેનારો શબ્દ ત્રીજી વિલક્તિમાં આવે છે.

શેરે ચાર આના મજૂરી-અહીં શેર શબ્દ પરિભાણુવાચક છે, એટલે એક શેર ઉપાડવાથી મજૂરી ચાર આના મળે છે.

દીઠ શબ્દ વાપરીને પણ ત્રીજી વિલક્તિનો અર્થ કહેવાય છે.

મણુ દીઠ ચાર પેસા મજૂરી.

સાથે શબ્દ ન વપરાયો હોય છતાં સાથનો અર્થ સમજતો હોય ત્યારે પણ તૃતીયા વિલક્તિ લાગે છે.

તે ખાલી હાથે ઘરે આવ્યો-ખાલી હાથે એટલે ખાલી હાથ સાથે.

૬. કાર્દન્ટિક સકર્મક ક્રિયાના ભૂતકાલમાં કર્તા ત્રીજી વિલક્તિમાં આવે છે.

ઉદાહરણ—મેં તેને કહ્યું—કહેવું સકમંક ક્રિયા છે, અહીં ભૂત-
કાલ છે. ભૂત કૃદંતનું રૂપ છે મેં આ ત્રીજી વિભક્તિ છે.

મેં તે જોયેલું, મેં જોયેલું તે-ભૂત કૃદંતનો કર્તા ત્રીજી
વિભક્તિમાં.

નોંધ—જો અકર્મક ધાતુથી બનેલ ભૂત કૃદંત હોય તો કર્તા
પહેલી વિભક્તિમાં આવે છે

ઉદાહરણ—હું સૂતો, હું ઊંઘ્યો, હું ગયો, હું ઊઠ્યો, હું
ખીલ્યું, સૂતેલો માણસ, ખીલેલું ફૂલ.

૬. જો સકર્મક ધાતુથી બનેલ ભૂતકૃદંત હોય તો ત્રીજી વિભક્તિ
કર્તામાં આવે છે પણ ત્યારે કર્તા પછી થી લગાડાય છે. અને તે
કૃદંત રૂપથી શક્યાર્થ જણાતો હોય છે.

ઉદાહરણ—માણથી બોલાતું નથી. બોલી શકાતું નથી.

તારાથી લખાતું નથી. લખી ” ”

તેનાથી પગે ચડાતું નથી. ચાલી ” ”

મારાથી બોલાયી ગયું

મારાથી આ શબ્દ બોલાયી ગયો

રામથી રડાયી ગયું

તેનાથી હંસાયી ગયું

રામથી હંસી પડાયું

રામથી રડી પડાયું

આવા પ્રયોગોમાં થી તૃતીયા વિભક્તિનું ચિહ્ન છે. મારા વડે,
રાગ વડે ઇત્યાદિ ખલ્લુ લખાય અને બોલાય.

અને બોલાયી, રડાયી, હંસાયી, હંસી, રડી ઇત્યાદિ શબ્દો
ભાવવાચક શબ્દો છે. ‘દીર્ઘ’ ‘ઈ’ ધાતુ આગળ લગાડીને ભાવવાચક
શબ્દો બને છે.

ખાચી ગયો-ગયી
 ખવાચી ગયો
 નેચી ગયો-ગયી
 નેવાચી ગયો, ગયી, ગયું
 લખી ગયો
 લખાવી ગયો, ગયી, ગયું

આવા શબ્દોમાં વિશ્લેષણતા છે, તે આ છે :

૧. સામાન્ય ધાતુ પછી જો ચી પ્રત્યય લાગે છે તો તે ભાવ-વાચક શબ્દ બને છે અને તેની આગળ ધાતુનું ભૂતકામનું કૃદંત આવે છે. અને તે ચી પ્રસવાત શબ્દ અવ્યય બની જાય છે. તેમાં વિકાર થતો નથી.

અને આવા પ્રયોગથી આકસ્મિક બદલાની પ્રતીતિ થાય છે. અને બીજો અર્થ સામાન્ય ભૂતકામની પણ પ્રતીતિ થાય છે.

ખાચી ગયો-ખાવાની ઇચ્છા ન હતી પણ ખવાયી ગયું.

આવી ગયો-આવવાની ઇચ્છા ન હતી છતાં આવી ગયો.

મને કોઈ ખબર ન હતી, પણ તે તો આવી ગયો અહીં આકસ્મિક અગમનની પ્રતીતિ થાય છે.

હુંમી પડાયું-ઇચ્છા ન હતી, છતાં હુંમી પડાયું.

મારાથી કંઈ થઈ શકશે નહિ-અહીં મારાથી એટલે મારા વડે.

એક જ ઘાથે ત્રણ, ચાર, પાંચ કટકા કર્યો.

એક જ હાથે આટલાં કાર્યો કર્યાં.

આ બધાં ત્રીજી વિલક્ષિતાનાં ઉદાહરણો અને પ્રયોગો છે.

સ પ્રદાન-ચતુર્થી વિલક્ષિત

નિયમ-૧. કોઈને કોઈ વસ્તુ આપવી હોય, આપો

અપાતી હોય, તો જેને અપાય છે, તે સંપ્રદાન કહેવાય છે.
અને તેમાં ચતુર્થી વિભક્તિ થાય છે.

ઉદાહરણ-તે રામને પુષ્પ આપે છે.

લિશ્મુકને બીખ આપે છે.

નિયમ-૨. કોઈ વસ્તુ જેના માટે હોય તે સંપ્રદાન, અને તેમાં ચતુર્થી વિભક્તિ.

ઉદાહરણ-આ પુસ્તક રામમાટે છે.

મારા માટે શું લાવ્યા? અહીં અર્પણ કરવાનો ભાવ છે.

તેના માટે હું શું કરી શકું એમ છું? તેના માટે એટલે તદ્દથે.

મોહન ખાવા જાય છે, એટલે મોહન ખાવા માટે જાય છે.
આ તુમર્થ ચતુર્થી કહેવાય.

તદ્દર્થ ચતુર્થીનાં મુખ્ય ઉદાહરણો-

૧. તેજ માટે તથ.

૨. વીંટી માટે સોનું.

૩. ધટ માટે મૃત્તિકા.

ચતુર્થી વિભક્તિનો ને, માટે આ પણ અર્થો છે. તેમ જ સારુ, કાજે પણ અર્થ છે. એટલે ચતુર્થી વિભક્તિની સાથે આનો પ્રયોગ થાય છે. એટલે આની સાથે ચતુર્થી વિભક્તિ આવે છે.

ઉદાહરણ-દીન સારુ દાન આપો.

ગાય કાજે આ ઘાસ છે.

વા

નિયમ-કોઈ પણ વાતુના અને વા વાતુવાદી ચતુર્થી વિભક્તિનો અર્થ સમજાય છે.

ઉદાહરણ—જમવા ચાલો, લખવા બેઠો, ખાવા ગયો,
એટલે જમવા માટે ચાલો, લખવા માટે બેઠો, ખાવા માટે ગયો.

અપાદાન

નિયમ-૧. જ્યાંથી કોઈ વસ્તુ છૂટી પડતી હોય તે
અપાદાન. અપાદાનમાં પાંચમી વિભક્તિ થાય છે.

ઉદાહરણ—જાડથી ફદ પડે છે.

પર્વતથી સિંહ નીચે ઊતરે છે.

નિયમ-૨. હેતુ બતાવવા માટે અપાદાન વપરાય છે.

માંદગીથી તે નિશાળે જતો નથી. અહીં નિશાળે ન જવામાં
કારણ માંદગી છે. તેથી તેનામાં પંચમી.

ભૂખથી તે પીડાય છે. અહીં પીડાવામાં ભૂખ નિમિત્ત છે.
તેથી તેની સાથે પંચમી વિભક્તિ

નિયમ-૩. ખીતું, કંટાળવું, બચવું આ અર્થવાળા ધાતુ સાથે
જેનાથી ખીક લાગે કે કંટાળો આવે તેવામાં પંચમી.

ઉદાહરણ—દુષ્ટથી તે બીવે છે. અહીં દુષ્ટમાં પંચમી.

આ કામથી તે કંટાળે છે. અહીં કામમાં પંચમી
તે પાપથી બચે છે. અહીં પાપ સાથે પંચમી.

નિર્ધનતાથી કંટાળી નદિયે પડ્યો. અહીં નિર્ધનતા સાથે
પંચમી વિભક્તિ છે.

નિયમ-૪. દૂર શબ્દ અને દૂર અર્થવાળા શબ્દો સાથે
પંચમી વિભક્તિ આવે છે.

ઉદાહરણ—ગામથી દૂર. અસત્યથી પૃથક્ રહો. નદી ગામથી દૂર
છે. તમે પાપિયોના સંગથી બચો.

નિયમ-૫. બચાવવા અર્થવાળા શબ્દ કે ધાતુ સાથે જેનાથી બચાવે તેનામાં પંચમી.

ઉદાહરણ-સહવિચાર કે સનાચાર અને સતસંગ અધર્મથી બચાવે છે.

નિયમ-૬. જેનાથી શ્રેષ્ઠતા બતાવવી હોય તેનામાં પંચમી.

ઉદાહરણ-પિતાથી માતા શ્રેષ્ઠ છે, એટલે પિતા કરતાં માતા શ્રેષ્ઠ છે.

નિયમ-૭. જેનાથી શાકિયે, ગ્જાનિ અનુભવિયે તેની સાથે પંચમી.

ઉદાહરણ-તે ભણવાથી શાકિયો છે.

નિયમ-૮. વારણું કે નિવારણું અર્થવાળા શબ્દ કે ધાતુની સાથે પંચમી.

ઉદાહરણ-સમ તેને પાપથી વારે છે, સત્ય અસત્યથી દૂર કરે છે.

નિયમ-૯. જેનાથી કોઈ વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય તેનામાં પંચમી.

ઉદાહરણ-ધર્મથી સુખ અને શાંતિ થાય છે.

પરિશ્રમથી ધન મળે છે.

દ્વિમાસ્યથી-ગંગોતરીથી ગંગાનદી નીકળે છે.

નિયમ-૧૦. અન્ય, ભિન્ન, બીજું આની સાથે અને આવા અર્થવાળા શબ્દોના યોગમાં જેનાથી ભિન્નતા બતાવવી હોય તેનામાં પંચમી.

ઉદાહરણ-હે ઈશ્વર તારાથી અન્ય, ભિન્ન, બીજો મારો કોઈ સહારો નથી.

૫મી વિભક્તિ

નિયમ-૧. ઠાઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ જતાવવા માટે ૫મી એટલે ૭મી વિભક્તિ વપરાય છે.

જેમકે-રામનો છોકરો, તારી બહેન, તેમનાં પુસ્તકો, મારું ઘર, મોહનની કચ્છ, તારા ગુરુ.

નિયમ-૨. આવા સંબંધો જનાવવા માટે તદ્દિત પ્રત્યયોનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

જેમકે-દરિયાથી માછલી, શૈતાની કામ, હાશરધિ, દયારથનો પુત્ર.

તદ્વિનપ્રત્યયોના સંબંધમાં આગળ કહેવામાં આવ્યો.

નિયમ-૩. વિશે શબ્દની સાથે ૫મી.

ઉદાહરણ-તેના વિશે બધાંતું એક મન છે,

ભગવાનના વિશે (વિષયમાં) ઠાઈ કંઈ બાળ્યો નથી.

નિયમ-૪. નીચે કે ઉપર શબ્દની સાથે ૫મી.

જેમકે-પર્વતના નીચે નદી વહે છે,

ગાડના ઉપર મોર બેઠો છે.

અધિકરણ-સપ્તમી વિભક્તિ

અધિકરણ-કર્તાદ્વારા અથવા કર્મદાગ ક્રિયાનો જે આશ્રય તે અધિકરણ. અધિકરણ એટલે આધાર.

અધિકરણ-ત્રણ પ્રકારના હોય છે.

* ઔપરલેપિક, વૈપયિક, અભિવ્યાપક,

ઔપરલેપિક-ઉપલેપ એટલે સંયોગઆદિ સંબંધ. ■ યોગાદિસંબંધ-

* ઉપલેપસ્ય ચામેદસ્તિલાકાશકટાદિષુ ।

સપકારાસ્તુ મિચન્તે મંયોગિસમવાયિનામ્ ॥

અવિનાશો ગુરુત્વસ્ય પ્રતિબન્ધ સ્યતન્નતા ।

દિગ્વિશેષાદવચ્છેદ્દ ઇત્યાવા મેદહેતયઃ ॥

* ઉપકાર સમ્બન્ધ ।

પ્રયોજ્ય આધાર તે ઉપશ્લેષ કહેવાય છે અર્થાત્ આધારના કોઈ પણ અવયવ સાથે આધેયનો સંબંધ હોય તો તે ઉપશ્લેષ કહેવાય છે. ઉપશ્લેષ સંબંધી ઔપશ્લેષિક કહેવાય છે.

ઉદાહરણ—

ઔપશ્લેષિક—તે સાદરી પર બેસે છે. બેસનાર માણસ આખી સાદરી પર બેસતો નથી. તેના કોઈ એક દેશમાં બેસે છે. તેથી બેસનારનો સાદરી સાથે ઔપશ્લેષિકસંબંધ હોય છે.

વૈયથિક-વિષયના સંબંધથી જે આધાર તે. સંયોગ સંબંધ અને સમવાય સંબંધથી ભિન્ન સંબંધથી જે અધિકરણ તે વૈયથિક અધિકરણ કહેવાય છે.

‘ઉદાહરણ—સ્થાલીમાં ભાત પકાવે છે. અહીં સ્થાલી અધિકરણ છે. તેમાં સપ્તમી વિલક્તિ થયી છે. સ્થાલી અને ઓદનનો આધાર-આધેય સંબંધ છે.

અહીં ઓદન (ચોખા) કર્મ છે. તેથી કર્મદ્વારા સ્થાલી સાથે સંયોગસંબંધ છે. માટે કર્મ જે ઓદન, તેના આધાર સ્થાલી છે. તેથી સ્થાલી અધિકરણ છે.

(૨) રૂપમાં રૂપત્વ છે.

શરીરમાં યેષ્ટા છે.

નદીમાં જળ છે.

વૃક્ષોપર પદ્મિયો છે.

અભિવ્યાપક—જ્યાં સર્વાંશમાં વ્યાપ્તિ હોય તે.

જેમકે—તથામાં તેવ છે.

દહિમાં ધી છે.

સૌમાં આત્મા છે.

તેજ તળનાં કોઈ ભાગમાં નથી રહેતું, આખા તળમાં રહે છે. આવી રીતે ધી પણ દહિના કોઈ એક દેશમાં નહિ, સર્વદેશમાં રહે છે.

આત્મા પણ સૌમાં જ હોય છે.

તે ધરમાં છે,

હું ધાબે છું,

જલમાં ગાછલિયો છે. હ'લાદિ ઉદાહરણો પણ સમજાવ્યાં.

સમાસ

સમાસ પણ બાકરણતું એક અંગ છે. પ્રાયઃ પ્રત્યેક ભાષામાં થોડાઘણા સમસ્ત (સમાસવાળા) શબ્દો વપરાયેલા હોય છે. ગુજરાતી ભાષામાં પણ સમાસનો ઉપયોગ થયેલો છે, પણ તે સંસ્કૃત શબ્દો જ છે. ગુજરાતી ભાષામાં સમાસ અલ્પ છે. તેથી આ વિષય અહીં સંક્ષેપમાં લખાય છે.

[સમાસ શબ્દનો અર્થ છે સંક્ષેપ. લંબાણને ટુંકું કરવું તે સંક્ષેપ, તે જ સમાસ. જેમ કે—

માતા અને પિતા અહીં ૬ અક્ષરો છે. માતાપિતા જો એક શબ્દ થયી જાય તો ૪ અક્ષરો જ થ્યાં રહેશે. આ સંક્ષિપ્ત શબ્દ.

માતા, પિતા આ બન્ને જો અલગ અલગ રહે તો બે પદ ગણાય. સમાસ કર્યા પછી બે પદનું એક પદ થયી જાય છે. ૧૦, ૨૦, ૫૦ અને આથી પણ અધિક પદોના સમાસ કર્યા પછી એક જ પદ બની જાય છે. ઘણા પદોનું એક પદ બની જવું તે જ સમાસ.

સમાસના ભેદો

સામાન્ય રીતે સમાસ ૭ પ્રકારના હોય છે. યથા—

અવ્યયીભાવ,^૧ તત્પુરુષ,^૨ કર્મધારય,^૩ દ્વિગુ,^૪ બહુ-
ત્રીહિ,^૫ દ્વન્દ્વ,^૬ ઉપપદ.^૭

એક કેવલ સમાસ હોય છે, તેને જોવા કરિયે તે સમાસના
આઠ પ્રકાર થયી જાય છે.

પણ સંક્ષેપમાં સમાસના પાંચ જ પ્રકાર રહે છે :-

* ૧-અવ્યયીભાવ, ૨-તત્પુરુષ, ૩-દ્વિગુ, ૪-દ્વન્દ્વ અને
૫-બહુત્રીહિ. આ પાંચમાં જ ઉપર ગણાવાયેલા બધા પ્રકારો
અંતર્ગત થયા જાય છે.

આ પાંચેનાં પૃથક્ પૃથક્ લક્ષણ આ પ્રમાણે છે-

૧-પૂર્વપદનો અર્થ જે સમાસમાં મુખ્ય હોય તે અવ્યયીભાવ
૨-ઉત્તરપદનો " " " તત્પુરુષ
૩-પૂર્વપદ સંખ્યાવાચક હોય તો તે સમાસ દ્વિગુ
૪-ઉભયપદનો જ્યાં લિન્ન લિન્ન અર્થ હોય તે દ્વન્દ્વ
૫-જે બે પદોનો અથવા વધારે પદોનો સમાસ દરવો હોય તે બે
અથવા વધારે પદોનો અર્થ મુખ્ય નહિ હોય. અને તે બે કે વધારે
પદો જેનાં વિશેષણો હોય તે મુખ્ય ન્યારે બને, ત્યારે તે બહુત્રીહિ
સમાસ કહેવાય છે.

અવ્યયીભાવ સમાસ :

જે સમાસમાં પૂર્વ પદ અવ્યય હોય અને બીજું પદ સામાન્ય
નામ હોય ત્યાં સમાસ કર્યા પછી બન્ને પદો મળીને એક આશુ' પદ
બની જાય છે અને તે અવ્યય રહે છે. તેની આગળ વિભક્તિ આવતી
નથી, તે સમાસ અવ્યયીભાવ કહેવાય છે, જેમ કે-

* દ્વન્દ્વો દ્વિગુરપિ ચાહં મદ્યેહે સતતમવ્યયીભાવઃ ।

તત્પુરુષ કર્મધારય ચેન સદા સ્યાં વહુત્રીહિઃ ॥

પ્રતિદિન-દિન દિન, પ્રતિવર્ષે-દર વર્ષે, યથાચોગ્ય-ગોચ્યતા અનુસાર, યથાક્રમ-ક્રમને અનુસરીને, યથાવિધિ-વિધિને અનુસરીને, આવી રીતે દરરોજ, સમક્ષ, પરોક્ષ ઇત્યાદિ.

તૃતીયા તત્પુરુષત્વં ઉદાહરણ :

હાથવણાટ-હાથ વડે વણેલ.

હાથશાસ-હાથથી ચાલતી શાસ.

બ્રહ્મલેખ-બ્રહ્માણે લખેલ લેખ

ઇન્દ્રિયજ્ઞાન-ઇન્દ્રિય વડે થતું કે યોગેનું જ્ઞાન

નજરે જોયેલ

આંખે જોયેલ

કાને સાંભળેલ

} અહીં વિભક્તિનો લોપ થયો નથી, તેથી આ સમાસ અલુપ્ત સમાસ પણ કહેવાય છે.

પંચમી તત્પુરુષત્વં ઉદાહરણ :

સ્થાનબ્રહ્મ-સ્થાનથી બ્રહ્મ

પદબ્રહ્મ-પદથી બ્રહ્મ

ધર્મબ્રહ્મ-ધર્મથી બ્રહ્મ

પૃથ્વી તત્પુરુષત્વં ઉદાહરણ :

રાજમાતા-રાજની માતા

રાજપુરુષ-રાજનો માણસ

બડોદરાનરેશ-બડોદરાનો રાજા

સભાધ્યક્ષ-સભાનો અધ્યક્ષ

સભાપતિ-સભાનો પતિ

કૂપજલ-કૂવાનું જલ

કેટલાક વैयाકરણો પૃથ્વીતત્પુરુષના ઉદાહરણરૂપે વનમાલી શબ્દ મૂકે છે, પણ તે અશુદ્ધ છે. વનમાલા શબ્દ છે, વનમાણા જેની

પામે છે તે વનમાલી. વનમાલી શબ્દ સમાસાત નથી * વનમાલી શબ્દ તદ્વિતાન્ત છે, આનો સમાસ કરવો હોય તો આપાદલમ્બિની માલ વનમાના અને અસ્વપદવિગ્રહ કહે છે સમાસમાં આવેના શબ્દો સાથે વિગ્રહ-સ્વપદવિગ્રહ કહેવાય છે, સમન્ત પગેના જે પદ ન હોય અને બહારથી લેનાય તે અસ્વપદ વિગ્રહ કહેવાય છે

સપ્તમી તત્પુરુષ-કલાકૃત્ય-કનામા કે ક્ષાત્રોમા કૃશન

ઈન્દ્રિયધીન-ધિરને અધીન (ઈન્દ્રિયને વિશે અધીન આ અર્થ નથી) કમવીર ધર્મવીર, સ્વર્ગવાસ નરકવાસ, હત્યાદિ શબ્દોમા સપ્તમી તત્પુરુષ સમાસ છે

નિર્ગોચુમ્ભસમી-પુરુષોમા ઉત્તમ-પુરુષોત્તમ. નરોમા ઉત્તમ-નરોત્તમ આ નિર્ધાત્યુ સપ્તમીસમાસ છે નિર્ધાત્યુ, એટલે ધણુમાથી એને ગુણુ કર્મથી શ્રેષ્ઠ માની લેવો

રાક્ષસોત્તમ-એટલે રાક્ષસોમા ઉત્તમ ઉત્તમ એટલે શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ ગુણોથી જ નહિ દુર્ગુણોથી પણ હોય છે દુર્જનોત્તમ પણ પ્રયોગ થાય છે

ઉપપદ સમાસ-એક સમાસ ઉપપદ હોય છે ઉપપદ એટલે જે પદના અંતે ક્રિયાનાયક શબ્દ હોય અને પૂર્વમા કર્મકારકમા કોઈ શબ્દ હો. જેમકે-કુલકાર=કુલ કર્મ છે કાર ક્રિયાનાયક છે કુલને બનાવનાર. આવી રીતે સુવર્ણકાર, ચર્મકાર હત્યાદિ

કર્મધાગ્ય-એક સમાસનું નામ કર્મધાગ્ય હોય છે વસ્તુત તો આ પણ તત્પુરુષ જ છે પણ આમા વિશેષતા આ છે કે દ્વિતીયા

* આપાદલમ્બિની માલ વનમાલેતિ તા વિદુઃ ॥ અથવા પત્રપુષ્પમયી માત્ર વનમાલ પ્રકીર્તિતા ॥ પગમુધી જે માલા પહેલે તે વનમાના કહેવાય છે, અથવા પગે અને પુષ્પોથી બનેલી માના વનમાના કહેવાય છે

તત્પુરુષથી સપ્તમી તત્પુરુષ મુધીમાં પૂર્વપદ અને પરપદની વિભક્તિ
પૃથક્ પૃથક્ હોય છે, સમાન હોતી નથી.

પણ કર્મધારય સમાસમાં પૂર્વપદ અને ઉત્તરપદ સમાન વિભક્તિમાં
જ હોય છે. સમાન વિભક્તિમાં હોતું તે સમાનાધિકરણ કહેવાય છે.

અને કર્મધારય સમાસ વિશેષણ-વિશેષ્ય પદોનો હોય છે. એક-
વિશેષ્ય હોય છે. એક વિશેષ્ય હોય છે. શુણ્ણ જનાવનાર શબ્દ વિશેષણ
કહેવાય છે. જેનો શુણ્ણ જનાવવામાં આવે તે વિશેષ્ય કહેવાય છે.

ઉદાહરણ-નીલ+કમલ=અહીં નીલ વિશેષણ છે. કમલ
વિશેષ્ય છે. વિશેષણ પૂર્વમાં જ રહે છે વિશેષ્ય અંતમાં જ રહે છે.
નીલકમલ આ સમગ્ર શબ્દ કહેવાય છે. રવેત+તિલક=રવેતતિલક-

મહાપુરુષ-મહાન્ પુરુષ, મહાદેવ-મહાન્ દેવ, મહાજન-
મહાન્ જન, મહામલય-મહાન્ પ્રવય, મહારાજ-મહાન્ રાજા,
મહેશ-મહાન્ ઈશ, સત્પુરુષ-સારો પુરુષ. કાપુરુષ-કૃત્સિત પુરુષ.
અહીં સમાસ તો કું શબ્દની સાથે થાય છે પણ કું નો કા થયો જાય
છે. કદન્ન-ખગન અન્ન. અહીં કું ની સાથે અન્નનો સમાસ થયો
છે પણ કું ને કા થયોને કદન્ન બન્યો છે. દુર્ગન, મુર્ગન શબ્દો
પણ કર્મધારય સમાસનો જ છે.

ઉપમિત સમાસ-જેના માટે કોઈ ઉપમા અપાયેલી હોય તે
ઉપમિત કહેવાય છે. જેમકે-મુખચંદ્ર-મુખ ચંદ્ર જેવું આ આનો
અર્થ છે. અહીં મુખ ઉપમિત છે. કેમકે મુખને ચંદ્રની ઉપમા
અપાયેલી છે.

દ્વિગુસમાસ :

આ દ્વિગુસમાસ તત્પુરુષ સમાસનો જ એક ભેદ છે. જ્યારે
પૂર્વપદ સંખ્યાવાચક હોય. અને પરપદ તેથી ભિન્ન ગમે તે હોય, સાથે
જે સમાસ થાય છે તે દ્વિગુસમાસ કહેવાય છે.

ઉદાહરણ-પાંચપાત્ર-પાંચ પાત્રોનો સમૂહ,
ત્રિલોકી-ત્રણ લોકોનો સમૂહ, (અહીં અંતમાં અ ને ઈ થયેલ છે.)
અતુર્વેદ-ચાર વેદોનો સમૂહ,
ત્રિકાલ-ત્રણ કાલોનો સમૂહ.

દ્વિગુસમાસ સદા સમાહારમાં જ હોય છે. સમાહાર એટલે સમૂહ. આ સમાસ સમૂહબોધક હોય છે. ગુજરાતી શબ્દો અને વધારે મળ્યા નથી.

પાંચપટ્ટી, દુષ્ટા, ત્રણડયોઠી, ત્રણદરવાજા ઇત્યાદિ શબ્દો દ્વિગુસમાસના જ ઉદાહરણ છે.

આ સમાસના શબ્દો એકવચનમાં જ સંસ્કૃતમાં લખાય છે. ગુજરાતી ભાષામાં રુદિપ્રમાણે આનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

દ્વન્દ્વ-સમાસ

દ્વન્દ્વસમાસ-જ્યાં બે કે બેથી વધારે શબ્દો અને થી જોડાય છે એટલે અને અને જ્યાં દરેક શબ્દના અંતે જોડાય છે, તે દ્વન્દ્વ સમાસ કહેવાય છે.

દ્વન્દ્વસમાસમાં, જે જે શબ્દોનો સમાસ હોય છે, તે બધા શબ્દો સ્વતંત્ર અને પ્રધાન હોય ૩ એટલે બધાનો પરસ્પર ભેદ હોય છે.

દ્વન્દ્વસમાસમાં બધાં પદોનો અર્થ પ્રધાન હોય છે.

ઉદાહરણ-રામ અને લક્ષ્મણ-રામલક્ષ્મણ. રામલક્ષ્મણ આવે છે, આ વાક્યમાં રામ પણ આવે છે અને લક્ષ્મણ પણ આવે છે, એમ જણાય છે. આવવાની ક્રિયા બન્ને કરે છે, માટે બન્ને પ્રધાન છે.

આવી રીતે ગમે તેટલા શબ્દોનો દ્વન્દ્વસમાસ કરી શકાય છે અને બધા પ્રધાન રહેવાના છે. ૧

ભૂખતરસ, હાનિલાભ, શીતોષ્ણ, માનાપમાન, કામક્રોધ, લોભ-
મોહ, મદમત્સર, માતાપિતા, માત્રાપ, ભાર્ગવધ, સ્ત્રીપુરુષ, ભાર્ગવહેન,
પતિપત્ની, ગુરુશિષ્ય, એકાએકી, દીકરાદીકરી, બાહ્યભુવાણિયા, ધધો-
વ્યાપાર, ખેતીવાડી ઇત્યાદિ શબ્દો દ્વન્દ્વસમાસના જ છે.

બહુવ્રીહિ સમાસ :

બહુવ્રીહિ સમાસ અન્યપદાર્થ પ્રધાન હોય છે. એટલે જે જે
શબ્દોનો સમાસ કરવામાં આવે છે તેમના અર્થો મુખ્ય નથી રહતા,
પણ તે સમસ્ત પદ્ધતી જેને કહેવામાં આવે છે તે મુખ્ય કે પ્રધાન
હોય છે.

ઉદાહરણ :

પીતાંબર-અહીં પીત અને અંબર આ બે શબ્દોનો બહુવ્રીહિ
સમાસ છે. આનો અર્થ છે પીત (પીળું) અંબર (વસ્ત્ર) છે જેને
તે પીતાંબર. અહીં પીત અને અંબર શબ્દ મુખ્ય નથી, પણ તે
પીત અંબર જેની પાસે છે તે મુખ્ય છે. આવી રીતે—

શ્વેતાંબર, ગોધન, ધર્મધન, ધીધન ઇત્યાદિ શબ્દોનો પણ
સમાસ સમજવો.

અહીં ધ્યાનમાં રહે કે શ્વેતાંબર આદિ શબ્દોમાં ધર્મધારણ
સમાસ પણ થયી શકે છે. પણ ત્યારે આના અર્થો બદલાશે, ત્યારે
પીતાંબરનો પીળું કપડું, શ્વેતાંબરનો સફેદ કપડું, ગોધનનો
ગોરૂપધન, ધર્મધનનો ધર્મરૂપ ધન, ધીધનનો ધી એટલે બુદ્ધિરૂપ
ધન, આવી રીતે અર્થ થશે.

ધ્યાનમાં રાખશો કે બહુવ્રીહિસમાસાંત શબ્દ વિશેષણ
હોય છે. આનો વિશેષ્ય કોઈ અન્ય હોય છે.

ચતુર્ભુજ શબ્દ ને બહુવ્રીહિ સમાસનો શબ્દ હશે ત્યારે
આનો અર્થ ચાર ભુજવાળો એટલે ચાર ભુજ જેને છે તે, આ આનો

અર્થ થશે. અને જો અહીં દ્વિગુ સમાસ દશે તો ચાર ભુજાઓનો સમૂહ આવો અર્થ થશે.

લંબોદર-લાંબું પેટવાળો, દશમુખ-દશ મુખવાળો, વિધવા-વિગન એટલે ચાલો ગયો છે કે ગરી ગયો છે, ધન-(પતિ) જોતો તે સ્ત્રી. સધવા-પતિ સાથે છે જોતો તે સ્ત્રી. સગુણા અથવા સદગુણા (સારા ગુણોવાળી સ્ત્રી) ઇત્યાદિ બહુત્રીહિ સમાસનાં ઉદાહરણો સમજવાં.

તદ્વિતપ્રત્યયાંત શબ્દ

જો કે ગુજરાતી ભાષામાં કે તેના વ્યાકરણમાં તદ્વિત પ્રત્યયાંત શબ્દો નથી. પણ ગુજરાતી સાક્ષરો સંસ્કૃતભાષાના તદ્વિતાન્ત શબ્દો લખ્યા કરે છે. અને કેટલીક વાર તો અત્યંત અશુદ્ધ લખે છે. જો કે પૌર્વાત્ય. આ શબ્દ તદ્દન અશુદ્ધ છે. પૌરસ્ત્ય શબ્દ શુદ્ધ છે. અહીં ઉપયોગ કરવા યોગ્ય તદ્વિતાન્ત શબ્દોની એક યર્માંપ્ત સૂચી આપું છું. તે શબ્દોનો અર્થ પણ સાથે જ આપું છું. મને લાગે છે કે તદ્વિતાન્ત શબ્દોના પ્રેમી ગુર્જર વિદ્વાનોને તેથી અનુકૂલતા પ્રાપ્ત થશે.

મહાકુલીન-મોટા કુલમાં ઉત્પન્ન
યથેચ્ચ

માહાકુલીન- " "

દુઃકુલીન-ખરાબ કુલમાં " "

પાંડવ-પંડુના સંતાન

કૌરવ-કુરુના સંતાન

કંઠ્ય-કંઠમાં થનાર

તાલવ્ય-તાલુમાં થનાર

મૂર્ધન્ય-મૂર્ધા " "

દંત્ય-દાંતોમાં " "

ઓઞ્ય-ઓઠમાં " "

દંત્યોઞ્ય-દાંત અને ઓઠમાં

થનાર

પ્રાચ્ય-પૂર્વ દિશામાં યથેચ્ચ

ઔદીચ્ય-ઉત્તર દિશામાં " "

લૌકિક-લોકસંબધી

પારલૌકિક-પરલોકસંબધી

ઐહિક-આ લોકસંબધી

પાંચાલી-પંચાલ દેશના રાજાની
પુત્રી

દ્રોપદી-દ્રુપદ રાજાની પુત્રી

જાનકી-જનકપુત્રી

યૈદર્શી-વિદર્શની

માગધી-મગધની

ગૌરસેની-ગુરમેનની

માદારાષ્ટ્ર-મહારાષ્ટ્રના લોકો

ગૌર્દર-ગુજરાતના લોકો,

ગૌર્દરી-ગુજરાતની ભાષા

પુંવત્-પુગ્ધ જેતું

સ્ત્રીવત્-સ્ત્રી જેવી

પૌત્ર-પુત્રનો પુત્ર

દૌહિત્ર-દીદરીનો પુત્ર

યામુન-યમુના નદી સંબંધી

અંતિમ-અંતનો

અન્ત્ય-

અગ્રિમ-આગળનો

મધ્યમ-મધ્યનો

તાન્તુવાયિ-વજ્રકરનો પુત્ર

કૌલકારિ-કુંભારનો પુત્ર

પાંચાલ-પંચાલ દેશનો

માગધ-મગધ દેશનો

કાલિંગ-કલિંગ દેશનો

આવન્ત્ય-ઉત્તરનો

કાપાય-કપાયથી રંગેલું વસ્ત્રાદિ

માંજિષ્ઠ-મંજીષ્ઠી રંગેલ

માનસિક-મનઃસંબંધી

શારીરિક-શરીરસંબંધી

શારીરિક-આત્મસંબંધી

આર્મિક-મર્મવાળું

ધાર્મિક-ધર્મસંબંધી

વાર્ષિક-વર્ષસંબંધી

માસિક-માસને લગતું

દૈનિક-દિને લગતું

ક્ષણિક-ક્ષણને લગતું

સ્વાભાવિક-સ્વભાવસંબંધી

નૈસર્ગિક-સ્વાભાવિક

પ્રામાણિક-પ્રમાણનાર

વૈયવહારિક-વ્યવહારસંબંધી

વૈયાપારિક-વ્યાપારસંબંધી

વાસ્તવિક-સારું

લાક્ષણિક-લક્ષણસંબંધી

(ઉત્તમ ભાષા)

તાત્કાલિક-તેજ સમયમાં થનાર

રસિક-રસવાળો

પથિક-પાત્રી

ધનિક-ધનવાન

વાચિક-વચનસંબંધી

લૌકિક-લોકસંબંધી

પારલૌકિક-પરલોકસંબંધી

યામુન-યમુનાસંબંધી
 નાર્મદા-નર્મદાસંબંધી
 ગાંગેય-ગંગાસંબંધી
 વૈનતેય-વિનતાનો પુત્ર ગરુડ
 માનુષ-મનુષ્યસંબંધી
 માનુષ્ય-
 દુઃકુલીન-ખરાગ કુસર્મા પેદા
 થયેલ

આચ્ય-પૂર્વ દિશામાં થયેલ
 ઔદીચ્ય-ઉત્તર દિશામાં થયેલ
 દક્ષિણાત્ય-દક્ષિણ દેશનો
 પૌરસ્ત્ય-પૂર્વ દેશનો
 આદિમ-આરંભનો
 અંતિમ-અંતનો
 અગ્નિમ-આગળનો
 મધ્યમ-મધ્યનો

ગુર્જર-શબ્દાનુશાસન

ઉત્તરાર્ધ .

ક્રિયાપદ

ધાત્વર્થ ક્રિયા કહેવાય છે.

વ્યાપાર, ભાવના, ઉત્પાદના આ બધા શબ્દોથી ક્રિયા જ કહેવાય છે.

ક્રિયા બે પ્રકારની હોય છે : ૧. સાધ્યા, ૨. સિદ્ધા.

૧. ધાતુવાચ્ય ક્રિયા સાધ્યા ક્રિયા કહેવાય છે. આ જ અસત્ત્વરૂપા પણ કહેવાય છે. તે જાય છે આ સાધ્યા ક્રિયાનું ઉદાહરણ છે,

૨. કૃદંત પ્રત્યયોથી પ્રતિપાદ્ય ક્રિયા સિદ્ધા ક્રિયા કહેવાય છે. આજ સત્ત્વરૂપા પણ છે.

સાધ્યા-જેના અર્થ સમજવા માટે બીજી ક્રિયાની આવશ્યકતા ન પડે તે સાધ્યા, અથવા જેમાં લિંગ અને સંખ્યાનો અન્વય ન હોય તે.

સિદ્ધા-જેના અર્થ સમજવા માટે બીજી ક્રિયાની આવશ્યકતા પડે તે સિદ્ધા, અથવા જેમાં લિંગ અને સંખ્યાનો અન્વય હોય તે.

ધાતુથી ક્રિયાપદ બને છે. એટલે ક્રિયાપદ જેનાથી બને છે તે ધાતુ કહેવાય છે.

યાવત્સિદ્ધમસિદ્ધ વા સાધ્યત્વેનામિધીયતે ।

આગ્રિતગ્નમસ્પત્વાત્ સા ક્રિયેત્યમિધીયતે ॥

ગુણીભૂતૈરવયવૈ સમૂહઃ ક્રમજન્મનામ્ ।

સુદ્ધયા પ્રવલ્પિતામેદઃ ક્રિયેતિવ્યપદિરયતે ॥

ધાતુથી ક્રિયાપદ બનાવવામાટે, અમુક પ્રત્યયો લેવાયે. તે પ્રત્યયો આગળ લખાશે.

કાલના બેઠથી ક્રિયાબેદ પણ થાય છે અને ક્રિયાપદના રૂપમાં પણ બેદ થાય છે.

કાલ ત્રણ છે : વર્તમાન, ભૂત, ભવિષ્યત

વર્તમાનકાલ-જે કાલમા કોઈ ક્રિયા થતી હોય તે વર્તમાન કાલ કહેવાય છે.

વર્તમાનકાલના ચાર પ્રકાર છે :

૧. પ્રવૃત્તોપરત, ૨. વૃત્તાવિરત, ૩. નિત્યપ્રવૃત્ત, ૪. સામીપ્ય.

૧. પ્રવૃત્તોપરત-એટલે મહેકાં જે ક્રિયા થતી રહેતી હોય તેનું ઉપરત થયી જવું તે.

જેમકે-તે અત્યારે અન્ન નથી ખાતો, આનાથી આમ સમજાય છે કે મહેકાં તે અન્ન ખાતો જ હશે, પણ અત્યારે નથી ખાતો.

૨. વૃત્તાવિરત-થયોને ફરી ફરી થવું તે વૃત્તાવિરત કહેવાય છે.

જેમકે-અહીં બાળકો રમે છે. અત્યારે અહીં બાળકો રમતા નંદિ હોય, પણ કોઈ, કોઈ માણસને સ્થલ બતાવે છે કે અહીં બાળકો રમે છે. એટલે બાળકોના રમવાનું આ સ્થાન છે.

૩. નિત્યપ્રવૃત્ત-જેમકે, પર્વતો છે. પર્વતો આજથી જ નથી. અત્તાતકાલથી જ છે. માટે આને નિત્યપ્રવૃત્ત કહે છે.

૪. સામીપ્ય-સામીપ્ય એટલે પાસે હોવું તે.

સામીપ્ય બે પ્રકારનાં હોય છે. ૧. ભૂતસામીપ્ય અને ૨. ભવિષ્યત્સામીપ્ય.

કોઈને કોઈને પૂછ્યું કે તું કાથીયો ક્યારે આવ્યો ? “ ક્યારે આવ્યો ” એમ પૂછવાથી આ તો સ્પષ્ટ છે કે તેની આવવાની ક્રિયા

તર્તમાન નથી, ભૂત થયી ગયી છે. જનાં તેની ચકાવટ આદિ હજી પણ તેના શરીરમાં છે, તેથી તે કહે છે કે “હું હમણાં જ આવું છું.” માટે આ વર્તમાનકાલ ભૂતસામીપ્ય કહેવાય છે.

ભવિષ્યત્સામીપ્ય-કોઈને કોઈને પૂછ્યું - તું કાસી કપારે જાય છે અથવા જ્યોશિ? તે ઉત્તર આપે છે કે “હું આ જાતું છું.” હજી જતો નથી, જવાનો છે. માટે આ વર્તમાન ભવિષ્યત્સામીપ્ય કહેવાય.

૨. ભૂતકાલ-જે કાંઈ ક્રિયા પૂર્વે જે કાલમાં થયી ગયી હોય તે ભૂતકાલ કહેવાય છે.

૩. ભવિષ્યત્કાલ-વર્તમાનકાલથી ઉત્તરકાલમાં જેની ઉત્પત્તિ થાય તે ભવિષ્યત્કાલ કહેવાય છે.

વર્તમાન-ભૂત-ભવિષ્યત્-ક્રિયા જનાવવાની રીત-

ધાતુ કોને કહે છે, તે તમે સમજી ગયા છો. આ ધાતુવોથી પર પ્રત્યયો આવે છે, તેઓ ત્રણે કાલોની ક્રિયા જનાવે છે.

પ્રત્યય એટલે ધાતુ આગળ જે કંઈ ગૂઢવાથી ક્રિયાપદ બની જાય છે તે.

પ્રત્યય ચાર પ્રકારના હોય છે. ૧. વિભક્તિ, ૨. ધાત્વંશ, (તિહ) ૩. તદ્વિત, ૪. ફૂલ. આ પ્રત્યયો પ્રકૃતિથી જ મુદાય છે. નામની આગળ પદ જનાવવા માટે જે કંઈ ને, એ આદિ પ્રકાર છે તે વિભક્તિ

ધાતુની આગળ ક્રિયાપદ જનાવવા માટે જે પ્રત્યય આવે છે તે ધાત્વંશ અથવા તિહ કહેવાય છે.

તદ્વિત પ્રત્યયો નામની આગળ એટલે મર મુદાય છે.

-પ્રકૃતિ એટલે કોઈ અર્થ નહીં પણ એ અમુક સ્થાને એટલે પ્રત્યય જેનાથી પર મુદાય છે, તે પ્રકૃતિ કહેવાય છે.

પણ તદ્વિત પ્રત્યયોર્માંથી કેટલાક પ્રત્યયો આવા છે કે જે પ્રકૃતિથી પૂર્વ મુદાય છે. પણ તે સંસ્કૃત ભાષામાં જ.

ધાતુથી ક્રિયારૂપ બનાવવા માટે દરેક કાલ અને વચનના પ્રત્યય લિન્ન લિન્ન છે.

પુરુષ

ક્રિયાવેળી સાથે કૃત્વિનિ નિર્દેશ થાય છે. તે કૃત્વિ જ પુરુષ. તે પુરુષ ત્રણ હોય છે : પ્રથમ પુરુષ, મધ્યમ પુરુષ, ઉત્તમ પુરુષ. શુભરાત્રી ભાષામાં આને ત્રીજો પુરુષ, બીજો પુરુષ અને પહેલો પુરુષ કહે છે.

કોઈ પણ ક્રિયાના કૃત્વિ ત્રણ જ હોઈ શકે છે. હું, અમે; તું, તમે અને તે. અથવા હું, અમે, તું, તમે થી અતિરિક્ત રમે તે અને તેટલાં.

પહેલો પુરુષ	બીજો પુરુષ	ત્રીજો પુરુષ
એકવચન હું	તું	તે
બહુવચન અમે	તમે	તેઓ

જે માણસ કોઈની સાથે વાતો કરતો હોય, તે વાત કરનાર માણસ પહેલો પુરુષ (હું અને અમે).

જેની સાથે વાતો કરતો હોય તે બીજો પુરુષ (તું અને તમે).
જેના સંબંધમાં વાતો થતી હોય તે ત્રીજો પુરુષ.

ધાતુના પ્રત્યયો (વર્તમાન કાલ)

વ્યંજનાંત ધાતુઓથી પર જેને લગાડવાથી એટલે મૂકવાથી વર્તમાન કાલનું ક્રિયાપદ બને છે તે પ્રત્યયો આ છે.

પહેલો પુરુષ	બીજો પુરુષ	ત્રીજો પુરુષ
એકવચન હું	એ-હું	એ
બહુવચન અમે	એ-હું	એ
એકવચન હું	એ-હું	એ
બહુવચન અમે	એ-હું	એ

સૂચના—દાથી પણ ધાતુ આગળ પ્રત્યયો લાવવા હોય તો મૂળ-
ધાતુના અંતે રહેલું વ્રું નો અને તેના પૂર્વે રહેલા સ્વરનો લોપ કરો.

ઉદાહરણ—

ભણવું ધાતુ—ભણની આગળ વ્રું છે, તેનો લોપ કરો. રહેશે
ભણ. ભણના અંતે પણ અ છે. તેનો પણ લોપ કરો. રહેશે ભણ.
આ ભણથી જ બધા પ્રત્યયો આવશે. ભણ ધાતુનાં વર્તમાનકાલનાં
સ્પષ્ટ રૂપો આ પ્રકારનાં છે—

ભણું છું	ભણું છું, ભણે છે	ભણે છે
ભણિયે છિયે	ભણો છો.	ભણે છે

કર્તા સાથે બોધવું હોય તો આ પ્રમાણે બોધાશે.

હું ભણું છું	તું ભણું છું—તું ભણે છે	તે ભણે છે
અમે ભણિયે છિયે	તમે ભણો છો	તેઓ ભણે છે

ધાતુ પાઠમાં જવામાં બે ધાતુઓ છે : જવું અને જાવું.

૧. જવુંનાં વર્તમાનકાલનાં રૂપો બનાવવાં હોય ત્યારે જ ને
જા કરો.

૨. પહેલા પુરુષ બહુવચનમાં જ નો જા થતો નથી.

૩. જૂત કૃદંત બનાવવો હોય તો જ અને જા બન્નેને ગ કરો.

૪. સ્વરાંત ધાતુઓના વર્તમાનકાલના બહુવચનમાં ઇયેછિયે
ને બદલે યિયેછિયે પ્રત્યય લગાડો.

૫. આકારાંત ધાતુઓથી બીજા પુરુષના એકવચન અને ત્રીજા
પુરુષના બન્ને વચનોમાં ધાતુ અને પ્રત્યયની વચમાં એક થ ઉમેરો.

૬. સ્વરાંત ધાતુઓના પહેલા પુરુષના એકવચનમાં ઉછુંનાં
સ્થાનમાં વ્રું છું પ્રત્યય લગાડો.

૧. જત્રુના વર્તમાનકાલના રૂપો જનાવર્ત હોય ત્યારે જ ને જા કરો.

૨. પહેલા પુરુષના જહુવચનમાં જ ને જા થતો નથી.

૩. જત્રુનો જૂત કૃદત જનાવર્તો હોય તો જ ને ગ કરો.

૪. જાત્રુનો જૂતકૃદત જનાવર્તો હોય તો જા ને જ કરી, જને ગ કરો.

૫. સ્વરાત ધાતુઓથી વર્તમાનકાલના પ્રત્યયો લાગે ત્યારે પહેલા પુરુષ એકવચનમાં અને બીજા પુરુષ જહુવચનમાં ધાતુના અંતે વૃ લગાડો. પછી પ્રત્યય લગાડો.

જાત્રુ ધાતુનાં રૂપો

જાત્રું	હું જાયછે	તે જાયછે
જાયિયેછિયે	તમે જાવોછો	તેઓ જાયછે.
આવી રીતે ખાત્રું, ન્હાત્રું આદિ ધાતુવર્તોનાં રૂપો સમજવા.		

જત્રુ ધાતુનાં રૂપો.

જત્રું	જાયછે.	જાયછે
જાયિયેછિયે	જાવોછો	જાયછે

પ્રત્યયોનો પ્રયોગ કરવાની રીતિ

ધાતુને ઓળખવા માટે ધાતુવર્તના અંતે વૃ+લગાડેલું હોય છે. જેમકે જાત્રું, જત્રું, આવત્રું ઇત્યાદિ.

જ્યારે કોઈ ધાતુથી ક્રિયાપદ જનાવર્ત હોય તો તે વૃને કાઢી નાખો. વૃને કાઢ્યા પછી ધાતુના અંતે જે અ સંભળાય તેને પણ કાઢી નાખો, કેમકે તે અ ધાતુના સ્પષ્ટ સિચ્ચારણુ માટે જ હોય છે. જેમકે-જાણવૃ આ ધાતુ છે. જાના અંતે રહેલ વૃને કાઢી નાખો. હવે રહેશે-જાણ, જાણ+અ.

છેલ્લે લુમાં અ છે, તેને જલ્લ ટાડી નાંખો. હવે રહેલો-ભણ-
બધા ટાડના પ્રત્યયો જાને જ હજારો ત્યારે હજાર રૂપા પ્રમાણે
ભણુંકું. ભણિયેછિયે દસ્યાદિ રૂપો જનશે.

ભવિષ્યત્કાલ

ભવિષ્ય-કાલ એટલે જે ટાડ હવે એક મેકેડ પછી કે ભે વપ
પછી કે સદસ વર્ષો પછી આવવાનો છે, તે.

વ્યંજનાંત ધાતુઓ સાથે, ભેડવાના, તે ટાડના પ્રત્યયો આ રે.

પહેલો પુરુષ	બીજો પુરુષ	ત્રીજો પુરુષ
એકવચન ઇશ, ઇશ	ઈશ, ઈશ	અશે
બહુવચન ઇશું, ઇશું	અશે	અશે

ધ્યાન રાખો કે ભે ધાતુ વ્યંજનાંત હોય તો તેને ઇશ
અને ઈશ આદિ સ્વરાદિ પ્રત્યયો લાગે છે.

અને ભે સ્વરાંત ધાતુ હોય તો તેને યિશ આદિ ગાત્રાદિ
પ્રત્યયો લાગે છે.

ધણા વિદ્વાનોના મતમાં જન્ને પ્રકારના ધાતુઓને સ્વરાદિ જ
પ્રત્યયો (ઇશ, ઈશ આદિ) લાગે છે.

ઉદાહરણ-ભણ ધાતુ.

(૧)

ભણિરા	ભણિશ	ભણશે
ભણિશું	ભણશે	ભણશે

(૨)

ભણીશ	ભણીશ	ભણશે
ભણીશું	ભણશે	"

જવું ધાતુનાં રૂપો-

જયિશ-જયીશ	જયિશ, જયીશ	જશે
જયિશું-જયીશું	જશે	જશે

નિયમ—અશે, અશો પૂર્વે જો અ આવે તો તેનો લોપ કરવો.
ખાણું ધાતુનાં રૂપો—

ખાણિય, ખાણીય ખાઈય,	}	ખાણિય	ખાણો
ખામિયું, ખામીયું ખામિયું,		ખાણો	ખાણો

ભૂતકાલ

ગુજરાતી ભાષામાં ભૂતકાલનાં રૂપો ધાતુ આગળ આવા પ્રત્યયો લગાડીને બનતાં નથી. ભૂતકાલનો નિર્દેશ કરવા માટે ભૂતકૃદંતનો ઉપયોગ કરાય છે. જેમકે, જહું ધાતુના કૃદંત પ્રત્યયો સાથે ગયો અને ગયેલો આ રૂપો થાય છે.

આવા કૃદંત ધાતુરૂપોના પ્રયોગ સમયે આ બે નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા.

ધાતુ બે પ્રકારના હોય છે, અકર્મક અને સકર્મક. આ સંબંધમાં પહેલા કહેવાયું છે.

ગત્યર્થક ધાતુવો ગુજરાતી ભાષામાં અકર્મક મનાય છે. ચાલણું, દોડણું આવા ધાતુવો પણ અકર્મક જ છે.

૧—અકર્મક ધાતુથી ભૂતકૃદંત પ્રત્યય લાગ્યો હોય તો કર્તામાં પ્રથમા વિભક્તિ લગાડવી.

૨—સકર્મક ધાતુથી ભૂતકૃદંત પ્રત્યય લાગ્યો હોય તો કર્તામાં તૃતીયા વિભક્તિ લગાડવી.

ઉદાહરણ—

જહું ધાતુ—(અકર્મક)

ભૂતકૃદંતમાં જહું ધાતુના જ નો ગ થાય છે.

હું ગયો	તું ગયો	તે ગયો
અમે ગયા	તમે ગયા	તેવો ગયા

ચાલવું ધાતુ

હું ચાલ્યો
અમે ચાલ્યાતું ચાલ્યો
તમે ચાલ્યાતે ચાલ્યો
તેવો ચાલ્યા

દોડવું ધાતુ

હું દોડ્યો
અમે દોડ્યાતું દોડ્યો
તમે દોડ્યાતે દોડ્યો
તેવો દોડ્યા

આવા પ્રવેગોમાં ત્રણે પુરુષોના એક વચનમાં આકારાંત રૂપ રહે છે અને બહુવચનમાં આકારાંત રહે છે.

જૂત કૃદંત યો પ્રત્યય લગાડીને પણ બને છે અને થેલો પ્રત્યય લગાડીને પણ બને છે. યો પ્રત્યયોનું ઉદાહરણ બિપર જોવી આવ્યા. હવે થેલો પ્રત્યયનાં ઉદાહરણ નીચે જુવો :

જવું ધાતુ-જૂત કૃદંત-થેલો પ્રત્યય

હું ગયેલો	તું ગયેલો	તે ગયેલો
અમે ગયેલા	તમે ગયેલા	તેવો ગયેલા

દોડવું ધાતુ

હું દોડ્યો	તું દોડ્યો	તે દોડ્યો
અમે દોડ્યા	તમે દોડ્યા	તેવો દોડ્યા

શીખવું-

હું શીખ્યો	તું શીખ્યો	તે શીખ્યો
અમે શીખ્યા	તમે શીખ્યા	તેવો શીખ્યા

કૃદંતનાં રૂપો ત્રણે લિંગોમાં આવે છે. સ્ત્રીલિંગના રૂપો આ પ્રમાણે :

જવું ધાતુ-	હું ગયી	તું ગયી	તે ગયી
	અમે ગયાં	તમે ગયાં	તેઓ ગયાં

કૃદંતનાં નાન્યતર જાતિનાં રૂપો :-

હું ગયું	તું ગયું	તે ગયું
અમે ગયાં	તમે ગયાં	તેવો ગયાં

હવે એક પ્રત્યયાંતનાં રૂપો-

નરજાતિનાં રૂપો ઉપર જુવો. નારીજાતિનાં રૂપો નીચે લખાય છે.

જતું ધાતુ

નારી જાતિ

હું ગયેલી	તું ગયેલી	તે ગયેલી
અમે ગયેલાં	તમે ગયેલાં	તેઓ ગયેલાં

નાન્યતર જાતિ

નાન્યતર જાતિનાં કર્તા નાન્યતર જ દોષ :-

હું ગયેયું	તું ગયેયું	તે ગયેયું
અમે ગયેયાં	તમે ગયેયાં	તેઓ ગયેયાં

સકર્મક ધાતુથી અનેકા કૃદંત શબ્દના કર્તામાં ત્રીજી વિભક્તિ વપરાય છે, અને કર્તા ત્રણે સિંગોમાં દોષ છે.

જોડું ધાતુનાં રૂપો- (૧)

નરજાતિ-મેં જોયો (બાકક) તેં જોયો (બાકક) તેણે જોયો (બાકક)
અમોયે „ „ તમોયે „ „ તેમણે „ „

નારીજાતિ-મેં જોયી (ચોપડી) તેં જોયી (ચોપડી) તેણે જોયી (ચોપડી)
અમોયે „ „ તમોયે „ „ તેમણે „ „

નાન્યતર-મેં જોયું (પુસ્તક) તેં જોયું (પુસ્તક) તેણે જોયું (પુસ્તક)
અમોયે „ „ તમોયે „ „ તેમણે „ „

(૨)

નાન્યતર-મેં જોયાં (પુસ્તકો) તેં જોયાં (પુસ્તકો) તેણે જોયાં (પુસ્તકો)
અમોયે „ „ તમોયે „ „ તેમણે „ „

હોતું ધાતુનાં. ભે. પ્રકારનાં રૂપો બને છે. બીજા પ્રકારનાં હોતુંનાં રૂપો છે, જિયે આદિ વપરાય છે. જેમકે—

હોતું-વર્તમાનકાલ

	પહેલો પુરુષ	બીજો પુરુષ	ત્રીજો પુરુષ
એકવચન	હોતું છું	હોય છે	હોય છે.
બહુવચન	હોયિમે જિયે	હોવો છો	હોય છે.

હોતુંના આદિત્વ રૂપો

	પહેલો પુરુષ	બીજો પુરુષ	ત્રીજો પુરુષ
એકવચન	હું	હું, છો	છે.
બહુવચન	જિયે	છો	છે.

કર્તૃપદની માથે આ આદિત્વ રૂપો

	પહેલો પુરુષ	બીજો પુરુષ	ત્રીજો પુરુષ
એક વચન	હું છું	તું છું	તે છે.
બહુ વચન	અમે જિયે	તમે છો	તેવો છે.

હોતું ધાતુ-ભવિષ્યકાલ

	પ. પુ.	બી. પુ.	ત્રી. પુ.
એકવચન	હું હોવીશ, હોમિશ	તું હોવીશ, હોમિશ	તે હશે.
બહુવચન	અમે હોવીશું, હોમિશું	તમે હશે	તેવો હશે.

હોતું ધાતુ-ભવિષ્યકાલ-આદિત્વ રૂપો

	પ. પુ.	બી. પુ.	ત્રી. પુ.
એકવચન	યમિશ-યમીશ	યમિશ-યમીશ	યશે.
બહુવચન	યમિશું, યમીશું	યશે	યશે.

૧. તમે જોશો કે 'હોતું' ધાતુનાં અનેક પ્રકારનાં રૂપો બને છે. એક પ્રકારનાં રૂપો તો નિયમાનુસાર હોતું ધાતુનાં જ છે.

૨-ગ્રીઝ પ્રકારના હોતુ ધાતુના સ્થાને જ છું, છિયે આદિ આદિષ્ટ રૂપો છે અથવા અનિવર્તિત રૂપો છે.

૩-ભવિષ્યકાલના હોતુ ધાતુના પણ રૂપો બને છે અને હો ન થ અદિષ્ટ થાય છે અને તે થ આગળ પ્રત્યયો લગાડીને રૂપો બને છે.

૪-કૃદ તથા પ્રત્યય અને ચેલ પ્રત્યયપૂર્વે પણ હોતુ ધાતુને થ આદેશ થાય છે તેથી થયુ, થયેલુ આદિ રૂપો બને છે થવું ધાતુના પણ આવા જ રૂપો બને છે. આ વસ્તુ કૃદ તથા આવાં પ્રત્યયોના સમયે હેવાંમા આવશે

૫-શુ હોય છે ના સ્થાને શું થાય છે પણ વપરાય છે. હુ પડિત હોઇશ અને હુ પડિત થયિશ આ બન્ને રૂપો વપરાય છે.

૬-આજ્ઞાથમા હોવું અને થવું બન્ને ધાતુઓનો પ્રયોગ થાય છે.

૭-વિધ્યથમા પણ હોવું અને થવું બન્ને ધાતુઓનો પ્રયોગ થાય છે

થવું ધાતુ-વર્તમાનકાલ

	પ પુ.	બી, પુ.	ત્રી પુ
એકવચન	થાતુછ	થાયછે	થાયછે.
બહુવચન	થમિયેછિયે	થાવોછો	"

ભવિષ્યકાલ

	પ પુ.	બી. પુ	ત્રી પુ.
એકવચન	થયિશ-થયીશ	થયિશ-થયીશ	થશે.
બહુવચન	થયિશુ-થયીશુ	થશે	થશે.

આજ્ઞાથ

	પ પુ	બી. પુ.	ત્રી. પુ.
એકવચન	યાતુ	યા	યાવ
બહુવચન	થયિયે	થાવો	થાવ

હોતું ધાતુના આજ્ઞાર્થરૂપો

	પ. પુ.	બી. પુ.	ત્રી. પુ.
એકવચન	હોતું	હો	હોય.
અદ્વચન	હોયિયે	હોવો	હોય.

વિધ્યર્થ-નરજાતિ

	પ. પુ.	બી. પુ.	ત્રી. પુ.
એકવચન	—	તું હોવો જોયિયે	તે હોવો જોયિયે
અદ્વચન	—	તમે હોવા જોયિયે	તેવો હોવા જોયિયે

વિધ્યર્થ-નારીજાતિ

	પ. પુ.	બી. પુ.	ત્રી. પુ.
એકવચન	—	હોતી જોયિયે	હોતી જોયિયે
અદ્વચન	—	હોવાં જોયિયે	હોવાં જોયિયે

વિધ્યર્થ-નાન્યતરજાતિ

	પ. પુ.	બી. પુ.	ત્રી. પુ.
એકવચન	—	હોતું જોયિયે	હોતું જોયિયે
અદ્વચન	—	હોવાં જોયિયે	હોવાં જોયિયે

થતું ધાતુ-વિધ્યર્થ નરજાતિ

	પ. પુ.	બી. પુ.	ત્રી. પુ.
એ. વ.	થવો જોયિયે	થતું જોયિયે	થવો જોયિયે
અ. વ.	થવા ,,	થવા જોયિયે	થવા ,,

નારીજાતિ

થતી જોયિયે	થતી જોયિયે	થતી જોયિયે
થવા ,,	થવા ,,	થવા ,,

નાન્યતરગતિ

થવું જોયિયે	થવું જોયિયે	થવું જોયિયે
થવાં ,,	થવાં જોયિયે	થવાં જોયિયે

આ ધાતુરૂપોના પ્રયોગ પદ્ધતિ

હું પડિત હોવું છું	તું પડિત હોય છે,	તે પડિત હોય છે,
અમે પડિત હોયિયે છિયે તમે	,, હોવો છો	તેવો ,,
હું પડિત થાવું છું	તું પડિત થાય છે	તે પડિત થાય છે
અમે ,, થાયિયે છિયે તમે	,, થાવો છો	તેવો ,,
હું પડિત થાવું	તું પડિત થા	તે પડિત થાય
અમે ,, થાયિયે	તમે પડિત થાવો	તેવો ,,
હું પડિત થયિશ	તું પડિત થયિશ	તે પડિત થશે
અમે ,, થયિશું	તમે ,, થશો	તેવો ,,
હું ,, હોયિશ	તું પડિત હોયિશ	તે ,, હોશે
અમે ,, હોયિશું	તમે ,, હોશો	તેવો ,,
હું ,, હોવું	તું પડિત હો	તે ,, થાવ, હોય
અમે ,, હોયિયે	તમે ,, થાવો, હોવો	તેવો ,,

હું છિયે આદિનો વતમાનકાક્રમાં નિપાતિત રૂપો છે માટે તેને લવિષ્યકાક્રમાં કે કૌર્ભ પણ કાક્રમાં રૂપો બનશે નહિ.

ધ્યાનમાં રાખવાનું વિધ્યર્થનાં રૂપો પણ ધાતુ સાથે સંબંધ ધરાવતા નથી, તેથી તે રૂપોમાં લિંગપ્રતીતિ થાય છે. જેમકે—

મારે ગ્રન્થ લખવો જોયિયે
 મારે ચોપડી લખવી ,,
 ,, પુસ્તક લખવું ,,

મારે આ કામ કરતું જોયિયે, આ વાક્યથી લાવ આ નીકળે છે કે ભવિષ્યમાં મારે આ કામ કરતું જોયિયે. પણ વિધ્યર્થ પોતે કાલના બંધનમાં નથી. મારે જ ધર્મ કરવો જોયિયે, આમ કરતું જોયિયે નહિ. સંધ્યા કરવી જોયિયે. આ રીતે સર્વત્ર જિંગ પરિવર્તન થાય છે. મારે ગુજરાતી ભાષામાં વિધ્યર્થ છે તો અવશ્ય પણ તે વર્તમાન, ભવિષ્યતની પેઠે સર્વજિંગાન્વિત નથી.

આજ્ઞાર્થ

સંસ્કૃત આદરણ્યમાં એક લોહનકાર છે. ગુજરાતી વ્યાકરણમાં તેની આજ્ઞાર્થના નામે પ્રસિદ્ધિ છે. પણ તે લકારનો અર્થ દેવ્ય આજ્ઞા જ નથી, આથી ન્યારે અર્થો છે. જેમકે—

૧. અનુમતતા-અનુમતિ આપવી, જેમકે—

હું આ કામ કર.

૨. અનુજા—દનનિ જે છટ હોય અને વક્તાની પણ તેમાં અનુમતિ હોય તે અનુજા કહેવાય છે. જેમકે—

દેવદત્ત ભાત પકાવે, અહીં ભાતનો પાક દેવદત્તને પણ છટ છે અને વક્તાને પણ છટ છે.

૩. આજ્ઞા—વક્તાને છટ હોય પણ દર્તાનાં તે અનિજ-હિપાદક હોય તે આજ્ઞા કહેવાય. જેમકે—

શૂલી ઉપર ચડ. વિપલક્ષણ કર.

અહીં વક્તા એટલે આત્મા કરનારને તો દેવદત્તાદિને શૂલી ઉપર ચઢાવતું અને વિપલક્ષણ કરાવતું બન્ને છટ છે. પણ દર્તા જે દેવદત્તાદિ છે તેને તે છટ નથી.

૪. સમર્થતા—જીજ્ઞે કોથી આ કામ નહિં કરી શકશે, હું જ કરી શકીશ, આવો નિશ્ચય તે સમર્થતા. જેમકે—

હું વ્યાકરણ પણ ભણી શકું હું અને ન્યાય પણ ભણી

શકું છું. અથવા-હું ખરાડ પણ ઉપાડી શકું છું, સમુદ્રને પણ સુધારી શકું છું.

૫. વિધિ-પક્તા જેની ઇચ્છા હોય તે. અર્થાત્ શિષ્ય કે ભૂત્યને કોઈ કાર્યમાં લગાડવું, જેમકે-

પુસ્તક લખી આપ. અથવા તું આ કામ કર અને મોહન આ કામ કરે.

૬. નિમંત્રણ-કોઈ પ્રસંગમાં બોજનાદિ માટે કોઈ દ્વીદિત્ર આદિને પ્રેરણા આપવી.

૭. આમંત્રણ-જેમ કરવું હોય તેમ કરો. આવી રીતે કહેવું. આને જ કામચાર-અનુશા કહે છે.

૮. અધીષ્ટ-સાક્ષરપૂર્વક કોઈને કોઈ કામ બતાવવું. જેમકે-આપ આ છાત્રને ભણાવો.

૯. સંપ્રેક્ષ-આ કામ કરવું કે નહિ, આગ વિચાર કરીને નિશ્ચય કરવો તે સંપ્રેક્ષ.

૧૦. પ્રાર્થન-આપ મને આ વસ્તુ આપો. આ પ્રાર્થના એટલે પાર્શ્વ કહેવાય છે.

આજ્ઞાર્થ-પ્રત્યયો સ્વરાંત ધાતુવો માટે

	પહેલો પુરુષ	બીજો પુરુષ	ત્રીજો પુરુષ
એકવચન	તું	આ	ય
બહુવચન	મિથે	ઓ	ય

જયુ-આજ્ઞાર્થ સ્વયો

	પહેલો પુરુષ	બીજો પુરુષ	ત્રીજો પુરુષ
એકવચન	જાતુ	જા	જાય
બહુવચન	જમિથે	જવો	જાય

આનો પ્રયોગવિધિ

હું જાતુ ? } આજ્ઞા લેવા માટે પહેલા પુરુષમાં આ રીતે વપરાય
અમે જયિયે ? } છે. આ છું વિનાનાં રૂપો છે. છું લગાડવાથી
વર્તમાન કાલ બને છે. છું વિના આજ્ઞાર્થ રૂપ બને છે.

તું જા } બીજા પુરુષમાં આજ્ઞા અપાય છે.
તમે જાવો }

જાય } ત્રીજા પુરુષમાં પણ આજ્ઞા જ અપાય છે. પણ સાક્ષાત્
જાય } નહી. કોઈને કહીને મોકલાય છે કે “તે જાય” “તેવો
જાય”

વ્યંજનાંત ધાતુવો માટે અજ્ઞાર્થ પ્રત્યયો-

ઉં	અ	એ
મયે	ઓ	”

લખ ધાતુ

એ. વ. લખું	લખ	લખે
બ. વ. લખિયે	લખો	”

આશીર્વાદ

આશીર્વાદ માટે પણ આજ્ઞાર્થ ક્રિયાનો ઉપયોગ થાય છે. જેમકે-
તું પ્રસન્ન રહે,
તને ખૂબ ત્રિષા આવડે,
તું ધર્મર્તમા થા,
અમે ધર્મર્તમા થયિયે આવો આશીર્વાદ આપો.
તમે વિદ્વાન્ બનો,
તું વિદુષી બન,
તમે પરોપકાર કરનારાવો થાવ.
આ રીતે આ કાલનો આ અર્થમાં ઉપયોગ કરવો જોઈ.

આજ્ઞાસ્થાનો ખીજી રીતે પણ ઉપયોગ

હું અહીંથી જા-અપમાન.

આવો, આવો-સત્કાર પૂર્વક બોલાવવું.

થાક્યા છો, ઉઘી જાવ-કરજી દર્શાવવા માટે

તું અહીંથી જા અને તેને બોલાવી લા-આતા.

પડશે

પડશેનો ઉપયોગ કરીને કર્તવ્ય જતાવાય છે.

તારે ભણવું જ પડશે.

મારે જાવું જ ,,

હું ધાતુનો ખીજી રીતે પ્રયોગ

હું ધાતુનો ખીજી રીતે પણ ઉપયોગ થાય છે. જેમકે- હો જાય, હો ખાય. હો પિવે, હો ગતો, હો રમતો, હો ખાતો, હો જતો, હો વાંચતો, હો લખતો, હો ગયો, હો આવ્યો, હો જોયું, હો લીધું, આવા અથગે સ્વીકૃતિની અથવા અનાદરની સૂચના થાય છે.

આ હો અવ્યય છે. કોષ્ટકે કહ્યું કે રામ જાય છે. કોષ્ટકે ઉત્તર આપ્યો કે હો જતો એટલે જાય છે તે જવા દો. મારી પણ સંભતિ છે. અથવા ઉપેક્ષા દર્શાવાય છે.

કોષ્ટકે કહ્યું કે-તે રમતમાં તું પણ ત્યાં હોય છે.

ઉત્તર આપે છે કે-હું ત્યાં નથી હોતો, આ પ્રયોગ હું ત્યાં નહિ હોવું છું ને જાહેર કરાય છે.

૧. હું ત્યાં જાય છે. } પ્રથમ વાક્યથી સ્વભાવ કે ટેવ કહેવાય છે.
૨. હું ત્યાં નથી જતો. } બીજા અને ત્રીજા વાક્યથી ટેવનો નિષેધ
૩. હું નથી જતો ત્યાં. } કરાય છે.

તું નથી સાંભળતો? અહિં કોષ્ટકપ્રદર્શન થાય છે: ધમ્મી અપાય છે!

તે નથી સાંભળતો. અહિં 'સિદ્ધાનુવાદ' છે, અહીં એક પીળા અર્થે પણ છે અને તે આ કે : હું તેને તે કામ કરવા ના પાડું છું પણ તે ગણકારતો નથી.

આવી રીતે સમવાનુસાર, અથવા બોલવાની ચેષ્ટા બિપરથી અર્થ-વૈચિત્ર્યની પ્રતીતિ થાય છે.

હું નથી આવતો—આ ક્રિયા વર્તમાનકાલની જ છે. પણ નથી લગાડવાથી આના દેહમાં પરિવર્તન થયું છે. 'હું' નહિ આવું છું ને બદલે હું નથી આવતો બોધાય છે.

તું ભણતો નથી—તું નહિ ભણે છે આ પ્રયોગને બદલે જ તું ભણતો નથી બોલવાની પદ્ધતિ છે. આવી રીતે—

તું તેને ઓળખતો નથી.

તું ત્યાં જોતો નથી.

તું ક્ષણ ખાતો નથી.

આ રીતે સર્વત્ર નથી સાથે વર્તમાનકાલની ક્રિયા (આત્મેષુ છું) વર્તમાન કૃદંતમાં બદલાય છે.

૧. તું ત્યાં નહિ ગયો ?

૨. તું ત્યાં ગયો નથી ?

૩. હું ત્યાં ગયો નથી.

૧. આ સામાન્ય પ્રશ્ન છે.

૨. તું ત્યાં ગયાનો દાનો, ગયો નથી ?

આત્મેષુ ગયો અર્થે આનાથી અસંભવ

છે. અર્થાત્ તું ત્યાં કદી ગયો નથી ?

અર્થાત્ અસંભવ છે.

૩. આ અનુવાદનુવાદ છે. તે જે

ત્યાં, તેને જ બોલવાને આ દે

નિશ્ચય છે અને કહે છે

તું નથી જતી ? આ ખટ્ટી છે.

તું નથી જતી, આ સિદ્ધાનુવાદ છે.

તું ત્યાં ગયો નથી— આ અર્થે છે.

” ” નથી ગયો— અર્થાત્ ન

હું ત્યાં નથી જતો—આ વાક્યથી તેવ અર્થાત્ સ્વભાવ જણાય છે અને સ્વભાવ જ કહેવાય છે.

હું પાન નથી ખાતો—આ વાક્યથી તેવનો અસ્વીકાર જણાય છે અને હું પાન નહિ ખાઉં છું ને જદ્દલે હું પાન નથી ખાતો આ શુદ્ધ પ્રયોગ થાય છે.

તેં રામને જોયો નથી— } આ જન્ને વાક્યો સરખાં જ છે પણ
તેં રામને જોયો નથી? } પ્રથમ વાક્યથી સિદ્ધાન્તવાદ કરાય છે.
અને બીજા વાક્યથી પ્રશ્ન પુછાય છે.

તેં રામને જોયો છે—ઉપર બીજું વાક્ય પ્રશ્ન રૂપે છે. માટે તેનો ઉત્તર છે કે મેં રામને જોયો છે. આ પ્રયોગ સામાન્ય નિયમને અનુસરે છે.

હું આવતી કાલે આવીશ કે નહિ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બે રીતે વાક્યરચના થાય છે.

૧. હું આવતી કાલે નહિ આવીશ.

૨. હું આવતી કાલે નથી આવવાનો.

પ્રથમ ઉત્તરમાં તો આવો જ જવાળ છે “હું નહિ આવીશ.” પણ બીજા ઉત્તરમાં થોડું રહસ્ય છે. નહિ આવીશમા સામાન્ય અસ્વીકૃતિ છે. પણ નથી આવવાનો મા કંઈક કોધ, કંઈક કાપ—બાહુલ્યને લીધે અસ્વીકૃતિ અપાય છે.

આ રીતે પ્રયોગ કરવાની પદ્ધતિ અને તે પદ્ધતિમાં રહેલું રહસ્ય સમજાવવાનું કામ શિક્ષકનું છે. ગ્રંથમાં સવિસ્તર લખાય જ નહિ ત્યાં તો દિગ્દર્શનમાત્ર જ કરાય.

૧. તમે આજે રાત્રે ઘરે છો ?

૨. તમે આજે રાત્રે ઘરે હશે ?

આ બન્ને વાક્યોમાં ભાવાંતર છે. પ્રથમ વાક્યથી એમ જણાય-
 કે. ન્ને તે ઘરે રાત્રે હોય તો તે તેને મળવા આવે.

બીજા વાક્યમાં સદેહનિવૃત્તિ થાય, તેના માટે પ્રશ્ન છે. પૂછનાર
 ને આવું જ્ઞાન છે કે “તે રાત્રે ઘરે નથી રહેતો,” તેથી તે સાશ્વત્
 પ્રશ્ન પૂછે છે.

આ બન્ને પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જે વાક્ય વપરાશે તે આ પ્રમાણે હશે.

૧. હું આજે રાત્રે ઘરે નથી.

૨. હું રાત્રે ઘરે નથી રહેવાનો

સિદ્ધાંત-નિયતરૂપે સ્થિતિનો અભાવ બતાવવો હોય તો નથી-
 પછી વર્તમાન કૃદાંતરૂપ વાપરવું. ઉત્તરમાં જ્યાં નથીનો ઉપયોગ
 કરવો હોય ત્યાં, ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ઉપયોગ કરવો.

આવી રીતે હોણું ધાતુનાં રૂપના પ્રયોગો

હું રોજ ત્યાં સવારે હોણું છું.

તે મંગળવારે સાંજે નદીના કાંઠે હશે.

ગર્ભ કાંઠે રમેશ અહીં હતો,

અમે સવારે નિશાળે હોણિયે છિયે

તે અત્યારે ત્યાં હશે જ. (નિશ્ચયાર્થ)

તે અત્યારે ત્યાં હશે? (સંશયાર્થ)

તેણે „ ત્યાં હોણું જોધયે (સંશયાર્થ)

■ જણવું જોધયે (વિશ્વયાર્થ)

મારે જવું જોધયે

તેણે મારી પાસે આવવું જોધયે ”

પ્રશ્ન-તમે રાત્રે ઉઘો છો?

ઉત્તર-હું રાત્રે જીંધતો નથી.

પ્રશ્ન-તમે પ્રતિદિન નદિયે જાવો છો?

ઉત્તર-હું પ્રતિદિન નદિયે જતો નથી.

વર્તમાન કાલમાં નથીનો ઉપયોગ.

પ્રશ્ન-તમે પ્રતિદિન પ્રાતઃકાલે પરમેશ્વરની
 પ્રાર્થના કરો છો ? } વર્તમાન કાલમાં નથીનો
 ઉત્તર-હું પ્રતિદિન પ્રાર્થના કરતો નથી } ઉપયોગ.
 અથવા
 હું કદી કદી પ્રાર્થના કરું છું. }

નોંધ:-ધ્યાનમાં ગમવાનું કે આવા સ્થિતિ વર્તમાન કૃદંતની
 પછી નથી નો ઉપયોગ થાય છે. કેટલીક વાર કૃદંત પૂર્વે પણ નથી
 વપરાય છે.

પ્ર० આવતી કાલે તમે આવશો ?

ઉ० આવતી કાલે હું નથી આવવાનો.

એટલે

આવતી કાલે હું નહિ આવીશ.

અથવા

આવતી કાલે હું આવીશ નહિ,

પ્ર० તું ત્યાં જાય છે ?

પ્ર० તું નથી જતો ?

ઉ० હું નથી જતો,

તું જતો નથી ?

પ્ર० તું સંસ્કૃત જાણે છે ?

ઉ० હું નથી જતો.

ઉ० હું સંસ્કૃત નથી જાણતો

હું જતો નથી.

અથવા

હું સંસ્કૃત જાણતો નથી.

આ રીતે વર્તમાનકાલના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં નથીની સાથે વર્તમાન
 કૃદંતનો ઉપયોગ થાય છે.

ભાવપ્રયોગ અને કર્મપ્રયોગ

એટલે

ભાવપ્રત્યય અને કર્મપ્રત્યય

જે ધાતુ અકર્મક હોય છે તેનાથી ભાવપ્રત્યય પણ થાય છે અને

કર્મપ્રત્યય પણ થાય છે.

જે અકર્મક ક્રિયાનો કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમાં હોય તે ભાવપ્રત્યય અથવા ભાવેપ્રયોગ કહેવાય છે.

જે સકર્મક ક્રિયાનો કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમાં હોય અને કર્મ પ્રથમા વિભક્તિમાં હોય તે કર્મપ્રત્યય અથવા કર્મણિપ્રયોગ કહેવાય છે.

સકર્મક ધાતુથી કર્મણિપ્રત્યય પણ થાય છે અને કર્તૃપ્રત્યય પણ થાય છે.

હું, ઊંધું, છું આ અકર્મક ક્રિયાનો કર્તૃપ્રત્યય કહેવાય છે. કર્તૃપ્રયોગમાં કર્તા પ્રથમા વિભક્તિમાં રહે છે અને કર્મ કાર્દ દોષી શકે નહિ કેમ કે ધાતુ અકર્મક છે.

જે ધાતુ અકર્મક હોય તેનાથી કર્મપ્રત્યય તો સંભવે જ નહિ. ભાવપ્રત્યય સંભવે કેમ કે સકર્મક ધાતુથી જ કર્મપ્રત્યય હોય છે અને કર્તામાં ત્રીજી વિભક્તિ. જેમ કે-

મારાથી ઉંઘાય છે. મારાથી આ કર્તા છે. ઉંઘાય છે આ ભાવપ્રત્યય ક્યાં પછીનું ક્રિયાનું રૂપ છે.

સકર્મક ધાતુથી કર્તૃપ્રત્યય પણ થાય છે અને કર્મણિપ્રત્યય પણ થાય છે.

હું ફેલ ખાણું છું આ કર્તૃપ્રત્યયનું રૂપ છે. હું કર્તા છે. ફેલ કર્મ છે અને ખાણું છું ક્રિયા છે.

કર્મણિપ્રત્યયમાં કર્તામાં તૃતીયા વિભક્તિ અને કર્મમાં પ્રથમા. કર્મપ્રમાણે વચન. જેમ કે-

મારાથી ફેલ ખવાય છે. અહીં, મારાથી કર્તા-ત્રીજી વિભક્તિ એકવચન. તેમજ ફેલ પણ એકવચન.

મારાથી ફેળો ખવાય છે. અહિં પણ કર્તામાં ત્રીજી વિભક્તિ-કર્મમાં બહુવચન. ખવાય છે ક્રિયા સરખી જ છે.

(૧) વર્તમાનકાલ

મારાથી } તારાથી } તેનાથી } ક્ષણ ખવાય છે.
અમારાથી } તમારાથી } તેમનાથી } ક્ષણો ખવાય છે.

(૨)

તારાથી હું જોવાતું છું } તેનાથી હું જોવાતું છું
તમારાથી " " } તેમનાથી " "
તારાથી અમે જોવાઈએ છીએ } તેનાથી અમે જોવાઈએ છીએ
તમારાથી " " " } તેમનાથી " " "

(૩)

મારાથી તું જોવાય છે } મારાથી તે જોવાય છે
અમારાથી તમે જોવાય છો. } અમારાથી તેવો જોવાય છે.

તૃતીયા વિભક્તિનાં બે ચિહ્નો છે : થી, અને વડે.

મારા વડે તે જોવાય છે, મારા વડે તેવો જોવાય છે.

" તું " " તમે જોવાય છો.
તારા વડે હું જોવાતું છું. તારા વડે અમે જોવાઈએ છીએ.

ભવિષ્યકાલ

મારાથી તું જોવાયિશ } મારાથી તે જોવાશે
અમારાથી તમે જોવાશે } અમારાથી તેવો "

તારાથી હું જોવાયિશ } તેનાથી હું જોવાયિશ
તમારાથી અમે જોવાયિશું } તેમનાથી અમે જોવાયિશં

આશાથી

મારાથી તું જોવાય } તારાથી તે જોવાય
" તમે જોવાય } તમારાથી તેઓ "

તેનાથી હું જોવાતું } તેનાથી તું જોવાય
તેમનાથી અમે જોવાઈએ } તેમનાથી તમે જોવાય

વિધ્યર્થ

મારાથી તે જોવાવો જોયિયે } તારાથી હું જોવાવો જોયિયે
 મારાથી તેવો જોવાવા જોયિયે } „ અમે જોવાવા જોયિયે
 અમારાથી તે જોવાવો જોયિયે } તમારાથી હું જોવાવો જોયિયે
 „ તેવો જોવાવા જોયિયે } „ અમે જોવાવા જોયિયે

ભૂતકાલ (નરજાતિ)

મારાથી તે જોવાયો } મારાથી તું જોવાયો } તારાથી હું જોવાયો
 „ તેવો જોવાયા } અમારાથી તમે જોવાયા } તમારાથી અમે જોવાયા

નારીજાતિ

મારાથી તે બાલિકા જોવાયી } તારાથી તે બાલિકા જોવાયી
 અમારાથી તે બાલિકાવો જોવાયા } તમારાથી „ બાલિકાવો „ જોવાયા
 ઇત્યાદિ.

સામાન્ય-ભૂતકાલ (નરજાતિ-નારીજાતિ)

મારાથી તે જોવાયી ગયો, ગયી } મારાથી તું જોવાયી ગયું, ગયી
 „ તેઓ „ ગયા, ગયાં } „ તમે „ ગયા, ગયાં
 તારાથી હું જોવાયી ગયો-ગયી } તેનાથી હું જોવાયી ગયો-ગયી
 તમારાથી અમે „ ગયા-ગયાં } તેમનાથી અમે „ ગયા-ગયા

(સંદિગ્ધ ભવિષ્યકાલ)

મારાથી તે જોવાયી જાય તો મારાથી તું જોવાયી જાય તો
 „ તેઓ „ „ અમારાથી તમે „ જાય તો
 તારાથી તે જોવાયી જાય તો તેનાથી તું જોવાયી જાય તો
 „ તેઓ „ „ તેનાથી તમે „ જાય તો

અથવા

મારાથી તે જોવાયી જશે તો મારાથી તું જોવાયી જશે તો
 „ તેઓ „ „ „ તમે „ જશે તો

વિનયર્થ

કયાંય ન કયાંય તે અને મળી જવો જોયિયે.

„ „ હું તમને „ જવો જોયિયે

સંગમ થયો જવો જોયિયે,

વૃષ્ટિ પડી જવી જોયિયે,

કયાય તે પડી ગયેલો હોવો જોયિયે,

„ „ ભી ધી ગયેલી હોવી જોયિયે

તે આઘ્યો હોવો જોયિયે

તેઓ આઘ્યા હોવા જોયિયે

બહેન આઘી હોવી જોયિયે

બહેનો આઘ્યાં હોવાં જોયિયે.

પાક સમાપ્ત થયો ગયેલો હોવો ન

સ્નાન થયો ગયેલું હોયું જોયિયે

ચોપડી વંચાથી ગયેલી હોવી ન

ધત્યાદિ પ્રયોગોની સમજ શિક્ષા.

કર્મપ્રત્યય અને

કર્મણિ પ્રત્યયમાં કર્તા ત્રીણમાં નિ
પહેલી વિભક્તિમાં હોય છે.

ભાવપ્રત્યયમાં કર્તામાં ત્રીણ વિભક્તિ
હોવાને લીધે ત્યાં કર્મ હોતો નથી.

સકર્મકધાતુથી જ કર્મપ્રત્યય થ

અકર્મકધાતુથી જ ભાવપ્રત્યય

અકર્મક-સકર્મક ધાતુની

કર્મપ્રત્યય અને ભાવપ્રત્યયનો વર્તમાન

રહેલો છે.

ઉદાહરણો

ધાતુ વર્તમાનકાલ

(કર્તૃપ્રત્યય)

હસતું-હસેછે

રડતું-રડેછે

ભંધતું-ભંધે છે

વર્તમાનકાલ

(કર્મ-ભાવપ્રત્યય)

હસાય છે-હસાતું નથી

રડાય છે-રડાતું નથી

* ઉંઘાય છે-ઉંઘાતું નથી (આદિસ્વરને હ્રસ્વ ધાય છે)

* જીવતું-જીવેછે

* બીતું-બીવેછે

* આવતું-આવેછે

* ભાવતું-ભાવેછે

* મુંઘતું-મુંઘેછે

* ભૂમતું-ભૂમેછે

* મૂકતું-મૂકેછે

* પીતું-પીવેછે

* જૂલતું-જૂલેછે

રડતું-રડેછે

કરતું-કરેછે

જોતું-જોવેછે

જિવાય છે-જિવાતું નથી

જિવાય છે-જિવાતું નથી

અવાય છે-અવાતું નથી (આદિ સ્વરને હ્રસ્વ

ભવાય છે-ભવાતું નથી (")

મુંઘાય છે-મુંઘાતું નથી (")

ભુજાય છે-ભુજાતું નથી (")

મુકાય છે-મુકાતું નથી (")

પિવાય છે-પિવાતું નથી (")

જુલાય છે-જુલાતું નથી (")

રડાય છે-રડાતું નથી

કરાય છે-કરાતું નથી

જોવાય છે-જોવાતું નથી

ભવિષ્યકાલ

ધાતુ

ભવિષ્યકાલ

ભવિષ્યકાલ

નહિ તો પ્રયોગ

ભંધતું

કર્તૃપ્રત્યય

(કર્મ-ભાવપ્રત્યય)

* ભંધશે

ઉંઘાશે

નહિ ઉંઘાશે

જીવતું

જીવશે

* જિવાશે

" જિવાશે

બીતું

બીશે

* બિવાશે

" બિવાશે

* આવા ચિહ્નવાળાં પદોના આદિ દીર્ઘસ્વરો હ્રસ્વ ધયા છે.

હસવું	હસશે	હસારો	નહિ હસારો
રડવું	રડશે	રડારો	„ રડારો
આવવું	આવશે	* અવાશે	„ અવાશે
ભાવવું	ભાવશે	* ભવાશે	„ ભવાશે
મુંઘવું	મુંઘશે	* મુંઘારો	„ મુંઘારો
જૂલવું	જૂલશે	* જુલારો	„ જુલારો
જૂઝવું	જૂઝશે	* જુઝારો	„ જુઝારો
ઠરવું	ઠરશે	ઠરારો	„ ઠરારો
મૂઠવું	મૂઠશે	* મુઠારો	„ મુઠારો
જોવું	જોવાશે	જોવાશે	„ જોવાશે
રડવું	રડશે	રડારો	„ રડારો
પીવું	પીશે	* પિવાશે	„ પિવાશે
ધાવવું	ધાવશે	* ધવાશે	„ ધવાશે
ગાવું	ગારો	* ગવાશે	„ ગવાશે

ભૂતકાલ

કર્તૃપ્રત્યયમાં 'ભૂતકાલ'માં તો ક્રિયાપદના સ્થાને ભૂતકૃદંત પદ જ વપરાય છે. કર્મણિ કે ભાવે પ્રત્યયમાં ધાતુના અંતે આયુ' વપરાય છે. ધાતુ

ધાતુ	ભૂતકાલ (કર્તૃપ્રત્યય)	ભૂતકાલ (કર્મપ્રત્યય)	નહિ તો પ્રયોગ
જીવવું	જીવ્યો	* જિવાયું	નથી, નહિ જિવાયું
ખીવું	ખીધો	* ખિવાયું	„ ખિવાયું
હસવું	હસ્યો	હસાયું	„ હસાયું
રડવું	રડ્યો	રડાયું	„ રડાયું
આવવું	આવ્યો	* અવાયું	„ અવાયું
ભાવવું	ભાવ્યો	* ભવાયું	„ ભવાયું

જા * આવા વિદ્વાનનાં પદોના આદિ દીર્ઘસ્વરો દ્વસ્વ થયા છે.

મુંધવું	મુંધો	મુંધાયું	નહિ મુંધાયું
મૂંધવું	મૂંધો	મૂંધાયું	” મૂંધાયું
મૂંધવું	મૂંધો	મૂંધાયું	” મૂંધાયું
ઠરવું	ઠરો	ઠરાયું	” ઠરાયું
મૂઠવું	મૂઠો	મુઠાયું	” મુઠાયું
જોવું	જોયો	જોવાયું	” જોવાયું
રડવું	રડયો	રડાયું	” રડાયું
પીવું	પીધો, પી, ધી	પિવાયું	” પિવાયું
ધાવવું	ધાવ્યો	ધવાયું	” ધવાયું
ગાવવું	ગાવ્યો	ગવાયું	” ગવાયું

ત્રેરક રૂપ

જે પોતે ક્રિયા ન કરતો હોય પણ ખીજા પાસે કરાવે, તે ત્રેરક કહેવાય છે. ત્રેરક એટલે ત્રેરણા આપનાર-ખીજા પાસેથી કોઈ કામ કરાવનારો. જેમકે-

શિષ્ય ભણે છે. આ સામાન્ય પ્રયોગ છે. અહીં શિષ્ય પોતે ભણે છે ક્રિયાનો કર્તા છે.

આચાર્ય શિષ્યને ભણાવે છે. અહિં શિષ્ય કર્મ થયી ગયો છે. આચાર્ય કર્તા છે. તે શિષ્યને ભણવા માટે ત્રેરણા આપે છે માટે ત્રેરક છે.

કોઈ પણ ધાતુથી ત્રેરક રૂપો બનાવવા હોય તો ધાતુથી પર આવ પ્રત્યય લગાડો અને આવપ્રત્યયાંતની ધાતુસંજ્ઞા કરો એટલે આવપ્રત્યયાંતને પણ ધાતુ માની લો.

ઉદાહરણ-ભણવું ધાતુ છે. આનાથી ત્રેરક રૂપો બનાવવાં

ક્રિયાનો અશક્ત બતાવવા માટે નહિ નો ઉપયોગ કરવો.

ક્રિયાનો અભાવ બતાવવા માટે નથી નો ઉપયોગ કરવો.

છે. પૂર્વે શીખી આવ્યા છે, તે પ્રમાણે લઘુવુંમાંથી અવું દાઢી નાખો. અવશેષ રહે છે. લઘુ.

ભાગ્યની આગળ આવ પ્રત્યય જોડો. જનજે, લઘ્યાવ્. લઘુ ધાતુને આર્ પ્રત્યય લાગ્યો તેથી લઘ્યાવ્ આ ધાતુ નથી રહ્યો. પણ આને પણ ધાતુ માની લેવાનું.

લઘ્યાવ્-ધાતુ બન્યો. આનાથી જ ગ્રેસ્થામાં બધા કાત્રના બધા પ્રત્યયો લગાડવાના. ત્યારે રૂપો આ પ્રમાણે જનશે :

વર્તમાનકાલ

પહેલો પુરુષ	બીજો પુરુષ	ત્રીજો પુરુષ
એકવચન લઘ્યાવું છું	લઘ્યાવે છે-તું	લઘ્યાવે છે
બહુવચન લઘ્યાવિયે છીયે	લઘ્યાવે છે	"
લઘ્યાનીયે છીયે		

ભવિષ્યકાલ

૫. પ્ર.	બી. પ્ર.	ત્રી. પ્ર.
એ. વ. લઘ્યાવિશ-વીશ	લઘ્યાવિશ-વીશ	લઘ્યાવશે
બ. વ. લઘ્યાવિશું-વીશું	લઘ્યાવશે.	લઘ્યાવશે

આદ્યાર્થ

લઘ્યાવું	લઘ્યાવ	લઘ્યાવે
લઘ્યાવિયે, વીયે	લઘ્યાવે	"

વિધ્યર્થ

લઘ્યાવવું જોયિયે } વિધ્યર્થ કોયી કાત્ર નથી. ધાતુ આગળ
લઘ્યાવવાં જોયિયે } જોયિયે લગાડીને રૂપો બનાવાય છે.

તથા પુરુષોમાં આવી રીતે જ એકવચન અને બહુવચનનાં રૂપો બને છે.

૨ ક્રેટયા ધાતુઓ છે જેના પ્રથમ દીર્ઘસ્વરને હ્રસ્વ કરાય છે.

જેમકે-નાખ ધાતુનું પ્રેરક રૂપ નંખાવે છે આમ બને છે.
નાખના પ્રથમ સ્વરને હ્રસ્વ થયો એટલે નંખ થયું. આને
આવ પ્રત્યય લાગવાથી નંખાવ થયું. એટલે

નખાતું છું   નંખાવે છે   નખાવે છે.

નખાવિયે ઊંચે   નખાવો છો   "

આમ રૂપ બનશે

આની રીતે- આડતું, બાધતું, માંજતું, મારતું, વાચતું, વાપરતું,
જ્ઞાતરતું, હાકતું, મૂકતું, આ બધાના રૂપો-

અકાવે છે, બધાવે છે, માંજાવે છે, મારાવે છે, વાચાવે છે,
વાપરાવે છે, સજારાવે છે, હકાવે છે, મુકાવે છે, ઇત્યાદિ રૂપો બને છે

૩ ધાતુનો આદિ અર્થ દીર્ઘ ઈ-જી હોય તો તેને હ્રસ્વ કરાય છે.

જેમકે-

શિખાવે છે, શિખવાડે છે, બધાવે છે, માંજાવે છે, મારાવે છે.
મુકાવે છે

૪. ઉપાત્ય અ ને એ કરાય છે, જેમકે-

ઉઠતું-ઉઠેતું, ઉઠેરે છે

૫ આદિ અ ને એ કરાય છે, જેમકે-

ભગતું-ભેગવતું=ભેગવે છે

મગતું-મેળવતું=મેળવે છે

ફરતું-ફેરવતું=ફેરવે છે

૬. આદિ અ ને ઓ કરાય છે જેમકે-

દગતું-દોળવતું=દોળાવે છે, દોળાવે છે.

૭. ધાતુના અત્ય ઈ ને આ કરાય છે જેમકે-

પીતું-પા, પાવે છે

૮. ધાતુના ઉપાંત્ય બિને ઓ અને અંતિમ ૬ ને ૩ ક્રમ છે જેમકે—

છૂટવું-છોડવું-છોડાવે છે.

તૂટવું-તોડવું-તોડાવે છે.

ફૂટ-ફોડવું-ફોડાવે છે

કેટલાક ધાતુઓના ઉપાંત્ય બિ ને ઓ નથી થતો. જેમકે—

ચૂંટવું-ચુટાવે છે.

લૂંટવું-લુટાવે છે.

મૂકવું-મુકાવે છે.

સૂકવું-સુકાવે છે.

જૂકવું-જુકાવે છે.

ચૂકવું-ચુકાવે છે.

થૂકવું-થુકાવે છે.

ઝૂટવું-ઝુટાવે છે.

ઝૂમવું-ઝુમાવે છે.

૯. ધાતુના અંતે દીર્ઘ ડોષ તો તેને દ્વસ્વ ક્રમ છે. અને ત્યાર

પછી વડનો આગમ થાય છે. પછી પ્રત્યયો લાગે છે. જેમ કે—

ખાવું-ખન્નવડ્+આવે છે-ખવડાવે છે.

પીવું-પિવડાવવું-પિવડાવે છે.

ળીવું-ળિવડાવવું-ળિવડાવે છે.

૧૦. કેટલાક ધાતુઓને વફને બદલે વિકલ્પે વર્ લાગે છે. જેમ કે—

પિવરાવે છે, પિવડાવે છે.

ન્હવરાવે છે, ન્હવડાવે છે.

ળિવરાવે છે, ળિવડાવે છે.

૧૧. કેટલાક એકારાંત ધાતુઓના અંતે વડનો આગમ થાય છે. પછી

પ્રત્યય ઉમેરાય છે. જેમ કે—

લેવું-લેવડાવવું, લેવડાવે છે, લેવરાવે છે.

જોવું-જોવડાવવું, જોવડાવે છે, જોવરાવે છે.

રમવું-રમાડવું, રમાડે છે.

૧૨. ફેટલાક ધાતુઓના અતે એડ લગાડીને પ્રત્યય લગાડે છે. જેમ કે-
ખસવું-ખસેડવું, ખસેડે છે.

૧૩. પડવું-પાડવું, પાડે છે. (અહિં ઉપધા અકારને દીર્ઘ ધાપ છે.)
સડવું-સડાવવું, સડાવે છે.

જોવું-જોવડાવવું } જોવડાવે છે.
જોવરાવવું } જોવરાવે છે.

લેવું-લેવડાવવું } લેવડાવે છે.
લેવરાવવું } લેવરાવે છે.

આપવું-અપાવે છે, અપાવરાવે છે.

દેવું-દેવડાવે છે, દેવરાવે છે.

મોવું-મોવડાવે છે, મોવરાવે છે.

સૂવું-સુવાડે છે, સુવરાવે છે.

મેસવું-મેસાડવું, મેસાડે છે.

જીવવું-જિવાડવું, જિવાડે છે.

પીડવું-પિડાવે છે.

દોડવું-દોડાવવું, દોડાવે છે.

ફાટવું-ફાડે છે.

ભમવું-ભગાવવું } ભગાવે છે.
ભમાડવું } ભગાડે છે.

રમવું-રમાડવું, રમાડે છે.

વસવું-વસાવવું, વસાવે છે.

નાચવું-નચાવવું, નચાવે છે. (આદિ દીર્ઘસ્વરને ધ્રુસ્વ)

થૂંકવું-થૂંકાવવું, થૂંકાવે છે.

ઘૂંટણું-ધૂંટાવણું, ધૂંટાવે છે.

વધણું-વધારણું, વધારે છે.

ફંસણું-ફંસાવણું, ફંસાવે છે, ફંસાડે છે.

જોણું-જોવાવણું } જોવાડાવે છે.
જોવાવણું } જોવાડાવે છે.

કૂટણું-કૂટાવણું, કૂટાવે છે.

મૂકણું-મૂકાવણું, મૂકાવે છે.

છૂટણું-છોડાવણું, છોડાવે છે. (ઉ ને ઓ, અને ટ ને ડ)

ફૂટણું-ફેડાવણું, ફેડાવે છે.

નાસણું-નસાવણું, નસાડે છે.

ભાગણું-ભગાવણું, ભગાડે છે.

જીવણું-જિવાડણું, જિવાડે છે.

પકડણું-પકડાવણું, પકડાવે છે.

દેખણું-દેખાડણું, દેખાડે છે.

કહેણું-કહેવાડાવણું, કહેવાડાવે છે.

જમણું-જમાડણું, જમાડે છે.

પડણું-પાડણું, પાડે છે.

પકડણું-પકડાવણું, પકડાવે છે.

હીંડણું-હિંડાવણું, હિંડાવે છે.

ચાસણું-ચસાવણું, ચસાવે છે.

નાચણું-નચાવણું, નચાવે છે.

સીવણું-સિવડાવણું, સિવડાવે છે. સિવરાવે છે.

કોપણું-કોપાવણું, કોપાવે છે.

હંસણું-હંસાવણું, હંસાવે છે.

નાસણું-નસાડણું, નસાડે છે.

ખેસણું-ખેસાડણું, ખેસાડે છે.

ખળણું-ખાળણું, ખાળે છે. (આદિ અને દીધ

દાઝવું-દઝાડવું, દઝાડે છે.

બનાવું-બનાવવું, બનાવે છે, બનાવરાવે છે.

ખાવું-ખવણવું, ખવણવે છે, ખવરાવે છે.

પાવું-પાય છે.

પીવું-પિવણવું, પિવડાવે છે.

પિવરાવું, પિવરાવે છે.

પામવું-પમાડવું, પમાડે છે.

રંધવું-રંધાવું, રંધાવે છે.

જમવું-જમાડવું, જમાડે છે.

પાથરવું-પથરાવું, પથરાવે છે.

પાડવવું-પડવાવું, પડવાવે છે, મોકલે છે.

ઉંઘવું-ઉંઘાડવું, ઉંઘાડે છે.

ઉઠવું-ઉઠાવું, ઉઠાડે છે.

જાગવું-જાગાડવું, જાગાડે છે.

ધાવવું-ધવરાવું, ધવરાવે છે.

ધસવું-ધસાવું, ધસાવે છે.

નભવું-નભાવું, નભાવે છે.

નમવું-નમાવું, નમાવે છે.

તોળવું-તોળાવું, તોળાવે છે.

તૂડવું-તોડવું, તોડે છે.

(દ'ને ડ થાય છે.)

થોભવું-થોભાવું, થોભાવે છે.

તેડવું-તેડાવું, તેડાવે છે.

તલસવું-તલસાવું, તલસાવે છે.

અલસાવું-અલસાવું, અલસાવે છે.

અંજવું-અંજાવું, અંજાવે છે. (આદિ અકારને હ્રસ્વ)

અપમાનવું-અપમાનાવું, અપમાનાવે છે.

મૂકવું-મુકાવું, મુકાવે છે, મુકાવે છે.

સૂકવું-સુકાવું, સુકાવે છે.

મંગાવું-મંગાવું, મંગાવે છે.

મંગાવું-મંગાવું, મંગાવે છે.

મેટવું } મેટાવું, મેટાવે છે.
          } મેટાડું, મેટાડે છે.

મપાવું-મપાવું, મપાવે છે.

ફેરવું-ફેરવું, ફેરવે છે.

(આદિ અ ને એ)

પામવું-પમાડું, પમાડે છે.

પાકવું-પકાવું, પકાવે છે.

પાળવું-પાળવું, પાળવે છે, પાળે છે.

હારવું-હરાવું, હરાવે છે.

(આદિ સ્વર ઋસ્વ)

તેડવું-તેડાવું, તેડાવે છે.

તોડવું-તોડાવું, તોડાવે છે.

તાપવું-તપાવું, તપાવે છે.

બનાવું-બનાવરાવું, બનાવરાવે છે, બનાવે છે.

બદલવું-બદલાવું, બદલાવે છે.

બણવું-બણાવરાવું, બણાવરાવે છે.

વહેવું-વહાવું, વહાવે છે.

બહેવડાવું, બહેવડાવે છે.

બાળવું-બાળવું, બાળે છે.

દાઝવું-દઝાડું, દઝાડે છે.

ધાવવું-ધવરાવું, ધવરાવે છે.

નડવું-નડાવું, નડાવે છે.

ધૂણવું-ધૂણાવું, ધૂણાવે છે.

ધૂતવું-ધૂતાવું, ધૂતાવે છે.

ધીરવું-ધિરાવું, ધિરાવે છે.

ભૂતકૃદંત

૧. ભૂતકૃદંત બનાવવા માટે બધાય ધાતુઓની આગળ ય પ્રત્યય લાગે છે.

૨. ધાતુ સ્વરાંત હોય તેનાથી ચેલ પ્રત્યય પણ લાગે છે.

૩. ધાતુ હયંત હોય તો તેનાથી એલ પ્રત્યય પણ લાગે છે.

૪. ય પ્રત્યયાત, એલ પ્રત્યયાત અને ચેલ પ્રત્યયાંત શબ્દોની પ્રથમા વિભક્તિમાં જ રીતે રૂપો બને છે, તે રીત નીચે લખેલ છે.

૫. (ક) ધાતુ સ્વરાંત હોય કે વ્યંજનાંત હોય, તેની આગળ ય પ્રત્યય મૂક્યા પછી તે શબ્દની પ્રથમા વિભક્તિમાં એકવચનમાં આ પ્રત્યય અને બહુવચનમાં આ પ્રત્યય લાગે છે. (ખ) ય પ્રત્યયાંત (ભૂતકૃદંત) કેવળ પ્રથમા વિભક્તિમાં વપરાય છે.

ઉદાહરણ-

એકવચન

બહુવચન

મયો

મયા

ય પ્રત્યયાંતના આટલા જ રૂપો બને છે.

	એકવચન	બહુવચન
આપ ધાતુ	આપ્યો	આપ્યા
ભણ "	ભણ્યો	ભણ્યા
લખ "	લખ્યો	લખ્યા
જોવું "	જોયો	જોયા
રહેવું "	રહ્યો	રહ્યા

ચેલ પ્રત્યયાંત ભણેલ શબ્દનાં રૂપો.

જોવું ધાતુ	એકવચન
પહલી વિ.	ભણેલો
બીજી "	ભણેલાને

ત્રીજી	„	ભણેલાવડે	ભણેલાવેાવડે
ચોથી	„	ભણેલામાટે	ભણેલાવેામાટે
પાંચમી	„	ભણેલાથી	ભણેલાવેાથી
પછી	„	ભણેલાના, ની, નું, ને	ભણેલાવેાના, ની, નું, ને
સાતમી	„	ભણેલામાં, પર, ઉપર	ભણેલાવેામાં, પર, ઉપર

નિયમ-૧. પ્રથમા વિભક્તિના એકવચનમાં એક પ્રત્યયાત શબ્દના અંતિમ અનો લોપ કરવો અને પછી એ પ્રત્યય લગાડવો.

૨. પ્રથમા વિભક્તિના બહુવચનમાં, એક પ્રત્યયાત શબ્દના અંતમાં આ પ્રત્યય લગાડો અને પૂર્વના અ ની સાથે તે આ ની દીર્ઘ સધિ કરો.

૩. બીજી વિભક્તિથી સાતમી વિભક્તિ સુધી એક વચનમાં અ ને આ કરીને વિભક્તિ લગાડો. તેમજ બહુવચનમાં અ ને આવેા કરીને વિભક્તિ લગાડો.

૪. અકારાત, આકારાત, ઓકારાત ધાતુ આગળ ચેસ પ્રત્યય લગાડો.

૫. જવું ધાતુને ચેસ પ્રત્યય લગાડતાં જ ને ગ કરો.

જવું ધાતુ-ગયેલ, એમજ વણેલ, સડેલ, જડેલ, ભણેલ, લખેલ, ન્તેયેલ, સાંભળેલ, દર્શાવેલ, સંભળાવેલ, ઇત્યાદિ.

નરજાતિ ગયેલ શબ્દનાં રૂપો

	એકવચન	બહુવચન
પ્રથમા	ગયેલ	ગયેલા
બીજી	ગયેલાને	ગયેલાવેાને
ત્રીજી	ગયેલાથી	ગયેલાવેાથી
ચોથી	ગયેલા માટે	ગયેલાવેા માટે
પાંચમી	ગયેલાથી, થઈ	ગયેલાવેાથી, થઈ

પધ્ધી ગયેલાના, ની, તું નો ગયેલાવોના, ની, તું, નો
સાતમી ગયેલામાં, પર, ઉપર ગયેલાવોમાં, પર, ઉપર

નારીજાતિ ગયેલ શબ્દનાં રૂપો

ગયેલી	ગયેલિયો
ગયેલીને	ગયેલિયોને
ગયેલીવડે, થી	ગયેલિયોવડે, થી
ગયેલીને, માટે	ગયેલિયોને, માટે
ગયેલીથી, થકી	ગયેલિયોથી, થકી
ગયેલીના, ની, તું, નો	ગયેલિયોના, ની, તું, નો
ગયેલીમાં, પર, ઉપર	ગયેલિયોમાં, પર, ઉપર

હેતુર્થ કૃદંત

હેતુ એટલે પ્રયોજન બતાવવા માટે ધાતુની આગળ અવા
અને અવામાટે પ્રત્યય લાગે છે તે હેતુર્થ કૃદંત (લુપ્ત) કહેવાય
છે. જેમકે—

જમવું—જમવા, જમવામાટે
લખવું—લખવા, લખવામાટે
ગાવું—ગાવા, ગાવામાટે
પીવું—પીવા, પીવામાટે
આરંભવું—આરંભવા, આરંભવા માટે
સીવું—સીવા, સીવામાટે
જવું—જવા, જવામાટે
લેવું—લેવા, લેવામાટે
લણવું—લણવા, લણવામાટે
લખવું—લખવા, લખવામાટે

પૂર્વકાલિક-ક્રિયાદર્શક પ્રત્યય

પૂર્વકાલિક ક્રિયા કહેવા માટે ધાતુ આગળ-ઈ અથવા ઈને આ બે પ્રત્યયો આવે છે. પૂર્વકાલિક એટલે બીજી ક્રિયાપૂર્વે જે ક્રિયા કરવી હોય તેના માટે જ આ બે પ્રત્યયોમાંથી કોથી એક આવે છે. જેમકે—

ધાતુ-જમવું-જમી, જમીને

લખવું-લખી, લખીને

ગાવું-ગાધી, ગાધીને

(ધનો આગમ)

સાંભળવું-સાંભળી, સાંભળીને

લણવું-લણી, લણીને

જવું-જથી, જથીને.

ઉદાહરણ, મોહન તું નિશાળે જથી આવ,

સોહન તમે જમીને આવો,

„ લણીને „

નિશાલથી આવીને આવો

„ આવી બેઠા એટલે આવીને બેઠા

ચાકીપાકી સુધી ગયો એટલે ચાકીપાકીને સુધી ગયો.

નાંધ-ઈ અને ઈને આ બન્ને પ્રત્યયો તેગજ હેતુવર્થ કૃદત પ્રત્યય જેની આગળ લાગે છે તે અવ્યય પદ બને છે. માટે જમવા, જમવામાટે, જમી, જમીને અવ્યય માય છે. એટલે તેનાથી લિંગ અને સંખ્યાની પ્રતીતિ ચલી નથી.

વાનો છુસુન

કોઈ પ્રશ્ન ધાતુ આગળ વાનો પ્રત્યય લગાડ્યા પછી અકારાત, આકારાત ધાતુના અંતે અવાનો આગમ થાય છે. આગમ કહેવાય છે તેના અંતે જ તે આગમ મુકાય છે. જેમકે—

ધાતુ-ખાવું-ખાવાનો

જવું-જવાનો

ભિંધવું-ભિંધવાનો

જે ધાતુ આધારાંત હોય તો તેની આગળ વા પ્રત્યય લાગે છે. આ નો પ્રત્યય ત્રણે કાલ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જેમકે-

જોવું-જોવાનો

હું કાશી જવાનો છું.

તે „ „ હનો

હું જે અમૃતસર જવાનો હોયિશ તો તમને પત્ર લખિશ.

તે આવવાનો હશે તો તાર કરશે.

વી, વું, વો પ્રત્યય

હુંજા દર્શાવવા માટે અથવા આવશ્યકતા બતાવવા માટે ધાતુ આગળ વું પ્રત્યય લગાડાય છે. આ વું પ્રત્યય સંસ્કૃતના તબ્ય અને અનીય પ્રત્યયનો અર્થ દહે છે.

મારે આજે કાશી જવું છે,

તેણે હિસાબ કરવો છે,

મારે રોટી ખાવી છે,

તેણે સ્નાન કરવું છે.

મારે પવંતા જેવા છે ?

મારે લેખ લખવો છે,

તેણે કવિતા લખવી છે,

મારે ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રની નદિયો જેવી છે,

કોઈ પણ ભવિષ્યત્કાલની ક્રિયા બતાવવા માટે ધાતુ આગળ વી, વું, વો અથવા આના બહુવચન વપરાય છે. પણ બહુવચનમાં વનો જેવા છે, નદિયો જેવી છે, પવંતા જેવા છે આ રીતે પ્રયોગ થાય છે, જેમકે-

“ ભોમિયા વિના મારે જેવાંતા ફૂગરા.” (હિમાશંકર જેવી)

કર્તૃત્વકૃદંત

જ્યારે કોયી આણુસ કોયી ક્રિયા કરવાનો હોય ત્યારે ધાતુવોયી અમુક પ્રત્યય લાગે છે. તે કર્તૃત્વ પ્રત્યય કહેવાય છે અને તે પ્રત્યયો -કૃદંતસંસારવાળા હોવાથી, જેને તે લાગે છે તે કૃદંત કહેવાય છે.

નાર-અનાર પ્રત્યય

જોવું-જોનાર
ભણવું-ભણનાર
લખવું-લખનાર
રડવું-રડનાર
હસવું-હસનાર

ચાલવું-ચાલનાર
આપવું-આપનાર
ધમ્મવું-ધમ્મનાર
આવવું-આવનાર
જવું-જનાર

જો ધાતુ અકારાંત હોય તો તેની આગળ અનાર પ્રત્યય લાગે છે. તે સિવાયના ધાતુવો આગળ નાર પ્રત્યય લાગે છે.

આ અનાર અને નાર પ્રત્યયાંત શબ્દની ત્રણે જાતિ હોય છે.
જેમકે—

નરજાતિ

એકવચન	બહુવચન
જોનાર કે જોનારો	જોનારા
ભણનાર કે ભણનારો	ભણનારા
રડનાર કે રડનારો	રડનારા
ધમ્મનાર કે ધમ્મનારો	ધમ્મનારા

નારીજાતિ

જોનારી	જોનારિયો
ભણનારી	ભણનારિયો
રડનારી	રડનારિયો
ધમ્મનારી	ધમ્મનારિયો

નાન્યતરગતિ

જોનારું-રું

જોનારા

રમનારું-રું

રમનારા ઇત્યાદિ.

પ્રેરણાર્થક ધાતુવો પછી પણ આ નાર પ્રત્યય લાગે છે જેમકે—

સંભળાવવું-સંભળાવનાર

ભણાવવું-ભણાવનાર

જોવરાવવું-જોવરાવનાર

લખાવવું-લખાવનાર

નારીગતિમા એકવચનના અતિ ર ને રી કરો અને બહુ-વચનમા રિયો.

—:૦:—

કેટલાક ધાતુવોથી પર કેટલાક પ્રત્યયો લગાડીને ભાવવાચક શબ્દો બનાવવામાં આવે છે, જેમકે—કી અને છી પ્રત્યય.

ફૂંખવું-ફૂંખકી

સરવું-સરત

ખાંધવું-ખાંધણી

લપવું-લપત

ગૂંથવું-ગૂંથણી, ગૂંથણ

ભણવું-ભણત

રાંધવું-રાંધણી

અતર

આંકવું-આંકણી

ભણવું-ભણતર

ઓઢવું-ઓઢણી

ચણવું-ચણતર

ઢાંકવું-ઢાંકણી, ઢાંકણ

વણવું-વણતર

ચેતવું-ચેતવણી (વતો આગમ)

અન

સાયવું-સાયવણી („)

પાલવું-પાલન

માપવું-માપણી

રક્ષવું-રક્ષણ

અત પ્રત્યય

જોવું-દર્શન (નિપાતિત)

ગમવું-ગમત

રટવું-રટણ

રમવું-રમન

ભાપવું-ભાપણ

તરવું-તરત

કરવું-કરણ

મળવું-મળત

હસવું-હસન

ભરવું-ભરત

વદવું-વદન

મરણુ-મરણ
 હાલણુ-હાલન
 ડાલણુ-ડાલન
 ચાલણુ-ચાલન
 સંચાલણુ-સંચાલન
 ગર્જણુ-ગર્જન
 આમણુ
 શીખણુ-શીખામણુ
 (દીર્ઘ સ્વર ને ધ્રુવ)

અણી

માપણુ-માપણી
 કમાણુ-કમાણી
 દોરણુ-દોરવણી
 વરણુ-વરણી
 ધરણુ-ધરણી
 કરણુ-કરણી
 ચાલણુ-ચાલણી

અક

એસણુ-એકક
 (અહિ સ ને ક નિપાતિત છે)
 આવણુ-આવક
 જાણુ-જાવક
 મારણુ-મારક
 ગાણુ-ગાયક

(અક અને અન પ્રત્યયપૂર્વે
 ગા અને પ્રત્યયની વચ્ચે યકારનો
 આગમ થાય છે)

ગ્રહણુ-ગ્રાહક
 (અહિ અ ને આ થયો છે.)
 ચાહણુ-ચાહક
 શોષણુ-શોષક
 પોષણુ-પોષક
 આણુ

દલણુ-દલણ
 આથી

લડણુ-લડાપી
 ચડણુ-ચડાપી
 કમાણુ-કમાપી
 આણુ

ઉડણુ-ઉડાણુ
 કમાણુ-કમાણુ
 વેચણુ-વેચાણુ
 ખર્ચણુ-ખર્ચાણુ
 ઉડણુ-ઉડાણુ
 ચાલણુ-ચલાણુ-કામચલાણુ

ટકણુ-ટકાણુ
 જોચણુ-જોડાણુ
 (અહિ ધાતુના એ ને ધ
 થાય છે અને ચ ને ક થાય છે.)

ખોર-શબ્દાંત

ખોર-સધરાખોર
 હરામખોર
 ધૂસણખોર
 લાંચખોર

આલ

ખર્ચુ-ખર્ચાલ

ધમવું-ધમાલ

આટ

વણવું-વણાટ

ખળભળવું-ખળભડાટ

સોસવું-સોસવાટ

ચમકવું-ચમકાટ

ચરચરવું-ચરચરાટ

કગરવું-કગરાટ

ણ

લેવું-લેણ

ઢેવું-ઢેણ

વેચવું-વેચાણ (અ ને આ)

આમણ-શિખામણ, પહેરામણ, સિવામણ, ભણામણ, રડિયામણ.

આરી-પયારી, સવારી, કંપારી, અંધિયારી.

આરો-જૂંટારો, ખંધારો, પયારો, રજારો.

આવ-ચડાવ, પડાવ, હરાવ, જયાવ, મચાવ, ગરકાવ.

આવટ-ખનાવટ, રુકાવટ, સળવટ, થકાવટ.

આલ-શરમાલ.

ઈ-બોલી, ચોરી, કોરી, ધોરી (માર્ગ)

ચલ-અડિયલ, ગિડિયલ

ણ-લેણ, દેણ.

ઓ-આખાબોલો.

છુંક-વર્તણુંક.

વાડ-ગંદવાડ.

ખેંચવું-ખેંચાણ

લખવું-લખાણ

આવુ

ઉડવું-ઉડાણ

કમાવું-કમાણ

આટ

વણવું-વણાટ

વડવડવું-વડવણ

ગલરાણ-ગલરાટ

કલકલવું-કલકલાટ-કકરાટ

ધમધમવું-ધમધમાટ

આપ

મળવું-મેળાપ (મમાં અ ને ઐ)

તરવું-તગપ

તી-પડતી, ચડતી.

ત-આવડત. (ડનો આગમ)

તો-દેખીતો, જાણીતો, માનીતો, ઓળખીતો.

ઉ-આણુ, લાણુ, ખેડુ, હિતારુ, બજારુ.

એર-ખડેર

એલ-વંઠેલ, બગડેલ પામેલ, રાખેલ.

ઓ-ઝરો, અડો, ઘડો, ધડો.

કણુ-ખીકણુ, મારકણુ, ખોત્રકણુ, લટકણુ, લટકણુ,

કણી-ઝાટકણી, લડકણી, રડકણી.

છુંક-વતંછુંક.

વાડ-મંદવાડ, ગંદવાડ.

આટ-ખગમગાટ, સોસવાટ, બડખાટ, વસવાટ, ખડખડાટ.

આણુ-દયાણુ, રોકાણુ, મોકાણુ, ચકાણુ.

અના-ખેવના.

કણા-મડકણા, ખોત્રકણા, લટકણા.

ઈતો-જાણીતો, માનીતો, દેખીતો.

થોગ ધાતુઓના સૂતકૃદંત રૂપો—

ધાતુ	નરજાતિ	નારીજાતિ	નાન્યતરજાતિ
હખવું	હખ્યો, હખેલો	હખ્યા, હખેલી	હખ્યું, હખેલું.
હણવું	હણ્યો, હણેલો	હણ્યા, હણેલી	હણ્યું, હણેલું.
જાણવું	જાણ્યો, જાણેલો	જાણ્યા, જાણેલી	જાણ્યું, જાણેલું.
નહાવું	નહાયો, નહાયેલો	નહાયી, નહાયેલી	નહાયું, નહાયેલું.
આવવું	આવ્યો, આવેલો	આવ્યા, આવેલી	આવ્યું, આવેલું.

*અન્યજનાંત ધાતુઓ આજગ નારીજાતિ-ખોષક એકવચન પ્રત્યય
લગાડીને યનો લોપ કરવાની પ્રથિતિ છે તે અશાસ્ત્રીય છે.

હોયું ધાતુથી જ્યારે વર્તમાન કૃદંત બનાવવા માટે અત્ પ્રત્યય લાગે છે ત્યારે વું નો લોપ કર્યા પછી હો માં રહેતો આવે. પછી લોપ કરવો. પછી હ સાથે અત્ પ્રત્યય લગાડો. ત્યારે હત્ બનશે. પછી જાતિભોધક પ્રત્યય લગાડવાથી હતો-હતા,હતી-હતાં, હતું-હતાં આવા રૂપો પહેલી વિભક્તિમાં બને છે.

આ ૭ રૂપો કોથી પણ ધાતુના વર્તમાન કૃદંત અને ભૂતકૃદંત સાથે આવશ્યકતાનુસાર જોડાય છે. જેમકે—

વર્તમાનકૃદંત	ભૂતકૃદંત-૧	ભૂતકૃદંત-૨
આવતો હતો	આવ્યો હતો	આવેલો હતો
આવતી હતી	આવ્યી હતી	આવેલી હતી
આવતું હતું	આવ્યું હતું	આવેલું હતું

(સામાન્ય ભૂત)

ગય અને ગયેલના પ્રયોગની આ પ્રમાણે પદ્ધતિ છે.

રામ ગયો,	રાધા ગયેલી
રામ અને મોહન ગયા.	ગયેલી રાધા
જ્યા ગયી	વસ્તુ મળેલી
જ્યા અને વિજ્યા ગયાં	મળેલી વસ્તુ
“ “ રામ “	

આસન્નભૂત

ભૂતકૃદંતને છે પ્રત્યય લગાડીને આસન્નભૂત બનાવાય છે.

ઓ. વ.	બ. વ.
ગયો છે	ગયા છે
ગયી છે	ગયાં છે
ગયું છે	ગયાં છે

પૂર્ણભૂત

જૂતકૃદંતને હોતું ના જૂતકાગનાં રૂપો લગાડીને પૂર્ણભૂત બનાવાય છે.

એ. વ.

ગયો હતો

ગયી હતી

ગયું હતું

બ. વ.

ગયા હતા

ગયાં હતાં

" "

હોતું ધાનુના લવિષ્યનાં રૂપો અંતમાં લગાડીને સંદિગ્ધભૂત નિર્દિષ્ટ થાય છે.

સંદિગ્ધભૂત

એ. વ.

ગયો હતો

ગયી "

ગયું "

બ. વ.

ગયા હશે

ગયાં "

" "

લકારાર્થ

આવું છું. સંબોધનનો જવાબ.

જાવું, જાવું છું. તું નિશાએ જાના, આનો ઉત્તર.

હમણાં જ આવું છું. (લવિ. આસન્નભૂત)

આવ્યો, એટલે આવું છું

સોજન બનાવું છું. લવિષ્ય માટે વર્તમાન

જાવું છું એટલે હમણાં જ જઈશ.

લખું છું એટલે હમણાં જ લખીશ.

હું જાવું. (આતા લેવા માટે)

તું લાલિશ નહિ? (પ્રશ્ન)

તમે લાલિતા નથી.

તમે રાત્રે ઘરે નથી રહેતા

સમાનાર્થક } અત્યારે હું નથી રોકાતો
} અત્યારે હું નહિ રોકાવીશ.

શું થાય, શું થશે,
 આ શું છે, શું હશે.
 આઝો, (જૂનકાચ) શીઘ્રતા જતાવવા માટે
 આ ગયો, " " "
 નથી આવતો ? આવું છું.

સસ્કૃતમાં એક પ્રત્યય છે ક. તે નામના અંતે રહે છે અને
 ધણા અર્થોમાં વપરાય છે.

“ નાનો ” અર્થમાં—બાલક એટલે નાનો બાળક

“ પ્રિય ” અર્થમાં—પુત્રક એટલે પ્રિયપુત્ર ઇત્યાદિ

ગુજરાતી ભાષામાં પણ એવા અર્થમાં અને બીજા અર્થમાં
 પણ અમુક અક્ષરસમૂહ જોડીને બોધાય છે. જેમકે—

નાનો—નાનકડો, ખૂબ નાનો

બાલ—બાવૂડો, પ્રિય બાળક

બાલૂ—બાલુડી, પ્રિય બાલિકા

બોલનાર—બોલકણો, બહુ બોલનાર. (વિશેષણ)

મારનાર—મારકણો, મારનાર

ભટકનાર—ભટકણો, ભટકનાર

વધારે ખાનાર—ખાઉધરો,

રડનાર—રડકણો, રડરડ કરનાર

રૂઠનાર—રૂઠકણો, રૂઠનાર

ખાનાર—ખાજી, વધારે ખાનાર

ધાતુ આગળ નાર પ્રત્યય કર્તા : અર્થમાં (કૃત). હસાવનાર,
 લલુનાર, જાગનાર, રડાવનાર, પીનાર, હસનાર, ગિતાડનાર, ખાનાર,
 જોનાર, હરાવનાર, જાનાર, વર્તનાર, જગાડનાર, રહેનાર, આવનાર,
 વગાડનાર, જીંધનાર.

ગુજરાતી કૃત પ્રત્યયો

અક

એક-એક,
આવક-આવક
જતુ-જતક

અકી

કૂક-કૂકી
કૂમ-કૂમકી

અણ

માગ-માગણ
ધાવ-ધાવણ
વળ-વળણ
આલ-અલણ, ચાલણ
ગુચવ-ગુચવણ

અણી

સિવ-સિવણી
બાંધ-બાંધણી
રાંધ-રાંધણી
કર-કરણી
ચેતવ-ચેતવણી
લાગવ-લાગવણી
આંક-આંકણી
ઓછ-ઓછણી
માપ-માપણી
લિપ-લેપણી
કાપ-કાપણી
આવ-ધાવણી

અણ્

કર-કરણ્
ચળ-ચળણ્
માવ-માવણ્

અણો

ધાર-ધાવણો-ણ,

અત

અમ-અમત
રમ-રમત

અતર

ભણ-ભણતર
વણ-વણતર
મણ-મણતર

અવ

વેગ-વેગવ
સિખ-સિખવ
પાણ-પાણવ

આથી

ગડ-ગડાથી
હડ-હડાથી
હાળ-હાળાથી

આણુ

ઉડ-ઉડાણુ
ખરગ-ખરગાણુ

આટ

અગઠ-અગઠાટ
વજ-વજાટ

ગભર-ગભરાટ

ગરબડ-ગરબડાટ

વળવળ-વળવળાટ

આણુ, આણી.

વેચ-વેચાણુ

ખેંચ-ખેંચાણુ

ઢહે-ઢહેણી, ઢહાણી

ઉધરા-ઉધરાણી

આપ

મિશ્ર-મિશ્રાપ

આમણુ-આમણી

શિખ-શિખામણુ

પહેર-પહેરામણી

આરી

પાથર-પથારી

આરો

લટ-લટારો,

ખંધ-ખંધારો

આવ

ચડ-ચડાવ

પડ-પડાવ

ઠર-ઠરાવ

આવટ

ખન-ખનાવટ

ચહા-ચહાવટ

આહુ

લાજ-લજાહુ

ભિંધ-ભિંધાહુ

શરમ-શરમાહુ

ઈ

ભુડ-ભુડી

ખોશ-ખોશી

ચોર-ચોરી

ધ્યેક્ષ

અડ-અડિયેક્ષ

ચડ-ચડિયેક્ષ

ઝેણુ

દ-દેણુ

લ-લેણુ

ઢહ-ઢહેણુ

ઈત

લખ-લખિત

શોભ-શોભિત

દેખ-દેખિત

લખણખ-લખણખિત

ચકચક-ચકચકિત

ઉ

ચાલ-ચાલુ
લાગ-લાગુ
ભર-ભરુ
ખેડ-ખેડુ
હિતાર-હિતારુ

એર

ખંડ-ખંડેર

એલ

છાપ-છાપેલ
પાળ-પાળેલ

ઓ

લંગડ-લંગડો
બોલ-બોલો (સાચા બોલો).
ઝર-ઝરો
મર-મરો
તર-તરો

ઠણો

માર-મારકણો
બોલ-બોલકણો
બિહી-બિહીકણો
લડ-લડકણો
ભડ-ભડકણો

—:૦:—

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતાં થોડાં સંયુક્ત અને
અનેકાર્થક ક્રિયાપદો

જા-ખેસીજા
આવીજા
ચાલ્યોજા

હે-મુખી રહેવા હે
બોલવા હે
તેને લલુવા હે
,, લખવા હે
,, રડવા હે
આને મૂકી હે
નાખી હે

નાંખ-આ શબ્દ કાઠી નાંખ
આ પહેરણુ „ „
આ ટેવ „ „

લે-આ પાઠ શીખી લે
 એનું સાદસ જોયી લે
 આવશ્યકતા હોય તો લાદડી લખી લે
 આ પથારી વીંટી લે
 ધર્મનું ભાથું સાથે ખાંધી લે
 તેને જોયી લે

આવ-વરસાદ પડ્યે એક અડવાડિયું થવા આન્યું
 કોપીને સાથે લખી આવ.
 તેને ઠહો કે તે દોડી આવે.

૧. જનુ-તમારે તમારું કામ ક્યેં જ જનું, જડી ગયું, પીવાયી
 ગયું, અપાયી ગયું, જોવાયી ગયું, થપી ગયું, જડી ગયું
 (ખોવાયેલી વસ્તુ માટે),
 કોપી સાંભળે કે ન સાંભળે, તે જોત્યે જ જાય છે.
 ધર્મોપદેશને તે રહ્યે જ જાય છે.

કોપી ના પાડે તો પણ તે પોતાનું કર્તવ્ય ક્યેં જ જાય છે.

કરે-આખો દિવસ તેવો જોત્યા જ કરે છે.

ભગવાનની પ્રતિમાને તે જોયા જ કરે છે.

મદાતમા ગાંધીજી દીનોની સેવા કર્યા જ કરે, એમ કહેતા.

રાખતું-તે જોત્યે જ રાખે છે. } તે આખો દિવસ ખાધે જ રાખે છે.
 તમે જોત્યે જ રાખો }
 હું જોત્યે જ રાખું છું } " " ધર્મગ્રાન્થે જ રાખે છે.

૨. જનુ-કંઘી જા, આવી જા, આજે રહી જા, આપતો જા,
 લેનો જા.

લેતું-સાંભળી લે, પકડી લે.

નાખતું-આ પ્રશ્નપત્રો તપાસી નાખો.

આવા ક્રોધ પાડી નાખો.

આને મારી નાખો.

રાખવું—જેથી ગખ, સાલગી રાખ,

રોટની કરી રાખ,

શીખવું—સરૂત બોનમાત્રુ શીખી લે

સાચુ બોનતા શીખી ન

અત્રેજી શીખ્યે જ છુટકો

આવવું—તેને અહિ આપ્યે જ છુટકો

છૂટવું—આ કામ ધ્યાં વિના છૂટકો નથી

તેને અહીંથી નાકચ જ છૂટકો

તુ આ કામમાથી છૂટી ન તો સારુ

નાકચા વગર છૂટકો નથી

ત્યા ગયા વગર છૂટકો જ નથી

પડીજા—કરી ડેરી, પડી ન

દોડીજા—મોહન, તુ ઝટ દોડી ન

પકડી લે—આ છોકરો પડે છે, તુ આને પકડી લે,

હુ આતુ છુ, આને પકડી રાખ

જેથી રાખ—આવતી કાને આ કાને તોડિશુ, આજે જેથી રાખ

આવતી કાને તારે એકલી જવું છે, માર્ગ જેથી રાખ

આવવું—ગગા આની, યમુના આવી, સરયૂ આવી ગયી

(અહીં બોનવાની પદ્ધતિ જાણવી છે ગગા-યમુના

નથી આવતી અમે તેની પામે પહોચિયે છિયે ત્યારે

બોનિયે ગિયે કે ગગા આની ધત્યાદિ)

લે-ભેટી લે, જેથી લે મારી લે, દે લે, લેથી લે, સહન કરી

લે, હુ ખ આપી લે, દુર્જનને સન્નગન બનાવી લે

ચાલવું—મારા વગર તેનું ચાલશે જ નહિ

અહીંથી ચાલ્યો ન

તુ ચાલ્યો ન

ચવું—તુ અહિંથી દૂર યા

તે તેનો બનેવી થાય છે

આ મારો લાખી થાય છે

તે તેને ભારે થશે

પડતું-તે માથે પડશે
 તે ચોરી તેના માથે પડશે
 તે ઝાડ ઉપરથી નીચે પડશે
 તું પડી જીવીશ
 તે માદો પડ્યો
 તે દુબી પડ્યો
 તેવો રડી પડ્યા

ગણતુ-તે કોણ ગણે છે
 હું તેને ગણતો નથી-ગણકારતો નથી
 જે પ્રાણસંકટમાં પણ સત્ય બોલે તે વીર ગણાય છે.
 અસત્યવાદી કાયર ગણાય છે
 સત્યવાદી ધર્માત્મા અને વીર ગણાય છે
 જનકકુમારી મીતા વીરાંગના ગણાય

લાગતું-તે કેવો લાગે છે ?
 તે મને મહાત્મા લાગે છે.
 તે ચોર જેવો નથી લાગતો.
 ” ” ” લાગતો નથી.
 મને લાગી આવે છે.
 તેને આ સાંભળી લાગી આવ્યું.
 તે તારો કોણ લાગે છે,
 આ મારો લાગી લાગે છે-થાય છે.

કરતું-તે પ્રેમ કરે છે, તે દ્રોહ કરે છે, તે રસોયી કરે છે,
 તે હઠ કરે છે, તે શાસ્ત્રાર્થ કરે છે, તે નજર કરે છે,
 તે શું કરે છે ? શાસ્ત્ર ધર્માધર્મનો નિશ્ચય કરે છે.

તરતું, તારતું-તે નદી તરે છે, તેવો લવસાગર તરે છે, ધર્મ
 કરીને તેવો તરી ગયા, ઈશ્વરનું નામ લોકોને તારે
 છે, તેના મા-બાપ તરી ગયા.

થયી રહેતું, } રસોયી થયી રહી, તે શ્રમ તો કરતો જ નથી
 થયી જતું } થયી રહ્યો પાસ, તે પંડિત થયી ગયો, રામ
 આવી રહેતું } અને કૃષ્ણ થયી ગયા, આજે ઘી થયી રહ્યું છે,
 } તે માંદી થયી ગયી, તેવો આજે તો આવી રહ્યા.

જડવું—આજે મોહન લંડન જાય છે. ગયો ગયો મોહન લંડન.

ચળવું—તે આખો દિવસ રણીરણી થાકે છે, પણ કશું મળતું નથી.

ચડવું—તે ઝાડ હિપર ચડે છે, તે મોહનને ચડાવે છે તેથી તે

ચડે છે, ચડાવનાર ધર્મા છે, તે કોણીના ચડાવે ચડતો નથી

જડવું—તેનો જોટો જડે નહિ, ખોવાયેલી વસ્તુ જડતી નથી,

વીંટીમા નંગ જડાય છે.

બાંધવું—તે ગ્રેમે બાંધાય છે, હું વચનથી બાંધાયી ગયો, તે

ગાંસડી બાંધે છે.

સાંધવું—તે ફાટેલું વસ્ત્ર સાંધે છે, ફાટેલાં હાથો સંધાતાં નથી.

ઝધડો સંધાયી ગયો.

ચાલવું—તે માર્ગ મૂકીને ચાલે છે, મન મૂકીને ચાલે છે,

ધ ધો ચાલે છે, અસત્ય બોલવા તેની હિંમત ચાલતી

નથી, મારું ચાલે તો હું તેને ખાદી પહેરાવું, તે

ધરમાં ચાલે છે.

હાલવું—પાંદડાં હાલે છે, તે ધરમાં જ હાલે છે, તે વચનથી

હાલતો જ નથી.

લખી દે

કાઠી નાખ

લખી લે

લખી દાઢ

સાંભળી લે

ઝોળંગી જા

જવા દે

પી જા

લેવા દે

બેસી જા

તોડવા દે

નાસી જા

ચોરવા દે

પેસી જા

બોલવા દે

ચાલી જા

નાખી દે

કરી લે

બોલી નાખ

ખાધી લે

પા લે
 ઉધ લયી લે
 ચોપડી ઉપાડી લે
 પડયા પડયા વાઝ્યા કર
 ખાયા કર
 આઘ્યા કર
 ઉઘ્યા કર
 કયાં કર
 લખ્યા કર
 આખો ત્રિવસ લખ્યા કરેછે.
 સવારે ચાલ્યા જાય છે.
 „ ચાલ્યો „
 થતું આવે છે.
 બગડતું જાય છે
 સુધરતું જાય છે
 આ સવાય કરી ગય
 મારો ભાગ રાખી મુકીશ
 બેસી રહે છે
 બેસી રહે
 જાતો (જતો) રહે
 કામ કરી રહે તો ચાલ્યો જયીશ
 ચાલ્યો જ
 આવી જ

જોયી જ
 ઘોખી જ
 લખી જ
 રડી જાક્યો
 ચોકી „
 જોયી રહ્યો
 સાંભળી ગયો
 થયી ગયો, ગયું, ગયી
 આવી જ
 નાશી જ
 ખોલી જ
 ચૂપ થયી જ
 લણી જ
 લણાવી જાવો
 ઉઘી જાવો
 મારી દે
 લખી લે
 સાંભળી લે
 ઘોયી નાખ
 ખોયી „
 કરી „
 મારી „
 ચડી બેઠ

ધન્યદર્શાવનાર વાક્ય

સંસ્કૃત ભાષામાં ધન્ય જતાવવા માટે સદ્ પ્રત્યય છે, જે ધાતુની આગળ (પૂર્વે નહિ) લગાડવામાં આવે છે. પણ ગુજરાતી ભાષામાં આવું કયું નથી. સામાન્ય રીતે જ બોનાય છે, હું લણવા ધન્ય હું.

નાર-પ્રત્યય

પુલિંગમાં નાર અને સ્ત્રીલિંગમાં નારી અને નપુંસકલિંગમાં નાર પ્રત્યય કોઈ પણ ધાતુ પછી જોડીને ઇચ્છા દર્શાવી શકાય છે. જેમકે—

હું રામનવમીના સમયે ત્યાં આવનાર છું—આવવાની ઇચ્છા રાખું છું, આવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, આરા અર્થો આ વાક્યથી સમજાય. પણ સંસ્કૃતમાં જેમ વિપટિપતિ ભણવા ઇચ્છે છે આમ એક અવગ ક્રિયા જ અને છે, તેવી રીતે ગુજરાતી ભાષામાં નથી. આવનાર છું, આવવાનો છું, ઇત્યાદિ પ્રત્યયો લગાડીને સ્વ પ્રત્યયનું કામ લેવાય છે. મારે ખાતું છે. આ રીતે પણ જોડાય છે. અહીં મારે આ કર્તામાં ત્રીજી વિલક્ષિતનું રૂપ છે.

એટલે હું પ્રત્યયાંત ભાવવાચક શબ્દથી ક્રિયાનો બોધ હોય છે અને કર્તામાં ત્રીજી વિલક્ષિત જોડાય અને લખાય છે. જેમકે—મારે આવતું છે, મારે જતું છે, મારે વાંચતું છે, મારે રાંધતું છે, તેણે ખાતું છે, તેણે અહિં બે માસ સુધી રહેતું છે.

હેતુહેતુમદ્ભૂતકાલ

સંસ્કૃત ભાષામાં એક હેતુહેતુમદ્ભૂતકાલ છે. પણ તે ગુજરાતી ભાષામાં પૃથક્ અર્થ પૃથક્ સ્વરૂપ લધીને રહેલો નથી. પણ આ અર્થ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીભાષાની પાસે પોતાનું સાધન છે જ.

જો હું રામને જોયીશ તો સંતુષ્ટ થયિશ.

આના માટે સંસ્કૃતમાં એક રૂપ છે.

રામમ્ અદ્રાક્ષ્યં ચેત્ સંતુષ્ટઃ અભવિષ્યમ્

આના પ્રયોગને સંસ્કૃતમાં હેતુહેતુમદ્ભૂત કાલ કહે છે. આની રચનામાં સંસ્કૃતભાષા એક વિવક્ષણ પદ્ધતિ રાખે છે. તે પદ્ધતિ ગુજરાતી ભાષામાં નથી.

જો તે આવ્યો હોત, તો હું ગયો હોત,

“ ” આવશે તો હું જયીશ.

આવે તો હું જવું

આ બધા અર્થો સંસ્કૃત ભાષામાં એક જ પદ્ધતિયે કહેવાય છે.

❖ સમાપ્ત ❖

ઉપદેશ-૬૧૬,

ઉઠો સવારે બાળકો, લો શ્રીહરિનું નામ,
 ઉઠતાંવેંત વડીલને, નિત્યજ કરો પ્રણામ. ॥૧॥
 કરો પ્રાર્થના હિની, સાથ આપજો તાત,
 જીભ કદી ખારી નહી, બોલો મિથ્યા વાત. ॥૨॥
 સત્ય એજ જીવણ મુલ્ય, ફૂલ મહા અસલ્ય,
 તેથી ત્યજ અસત્યને, બોલો નિત્યજ સત્ય. ॥૩॥
 સૌની સાથે મિત્રતા, બાંધો સદા સુખાલ,
 શાંતિ અને નિશ્ચિંતતા, મનમાં રહે ત્રિદાસ. ॥૪॥
 નત્ર બનો, સદા રહો, ગર્વ કરો નહિ કોય,
 વૃદ્ધ જનોની આ ગિરા, માનો, મન સુખ હોય. ॥૫॥
 વિદ્યા સૌનું છે સદા, જીવણ પરમ અમૃત્ય,
 જેની પાસે તે રહે, તે છે સદા અતુલ્ય. ॥૬॥
 સાચું બોલો બાલકો, સાચું તમારો મિત્ર,
 જે સાચા રહેશે તમે, મારો કીર્તિ વિચિત્ર. ॥૭॥
 ક્રોધ વિરોધ કદી નહીં, કરો તમો પ્રિય બાલ,
 તેથી મિતાઈ રહિત, રહેશે સદા નિદાસ. ॥૮॥
 અશુભ કથા નહિ સાંભળો, અશુભ ન બોલો બાળ.
 નારો અશુભ પવિત્રતા, મનની નિત્યજ લાલ. ॥૯॥
 વિદ્યાયુગ સૌથી, અધિક, જ્ઞાન-પ્રેમનું પાત્ર,
 અનુકંપાથી જેમની, થશે . પ્રતિષ્ઠા-પાત્ર. ॥૧૦॥

સ્વામી ભગવદ્વાચાર્ય.

શ્રીસ્વામીજીના થોડા સંસ્કૃત ગ્રન્થો

૧. શુક્લયજુર્વેદનું — સંસ્કારભાષ્ય—સ પૂર્ણ
- ૨ સામવેદનું — સંસ્કારભાષ્ય—સ પૂર્ણ
૩. ઈશાદિ દશોપનિશદ્નું — સંસ્કારભાષ્ય
- ૪ વેદાંત દર્શન — વૈદિકભાષ્ય
- ૫ „ — ઔપનિષદભાષ્ય
૬. વિશિષ્ટાદ્વૈતદર્શન — સંસ્કૃત ટીકા
- ૭ ભારતપારિજાત — સંસ્કૃત—મહાકાવ્ય
૮. પારિજાતાપહાર — „ „
૯. પારિજાતસૌરભ — „ „
(આ ત્રણે કાવ્યો હિન્દીટીકા સાથે છે અને મહાત્મા ગાંધીજીના જીવનચરિત્રરૂપે છે.)
૧૦. રામાનન્દદિગ્વિજય — હિન્દીટીકા સાથે
૧૧. ગુજરાતી શબ્દાનુશાસન
૧૨. ભક્તિશાસ્ત્ર (ગુજરાતી ભાષા)
૧૩. શ્રીભગવદ્ગીતા — ગુજરાતી ભાષ્ય અ. ૨, ૧૨,
૧૩, ૧૪
(અદ્વૈતમતાનુસારી ભાષ્ય)
૧૪. „ સંસ્કૃત ભાષ્ય (વિશિષ્ટાદ્વૈતમતાનુસારી)
- ૧૫ વેદાંતનો અભ્યાસ — ગુજરાતી ભાષા
૧૬. ઈસ્ટ આફ્રિકામાં પ્રવચનો „ „

શ્રી સ્વામીજીના બધા ગ્રંથો મળવાનું મરનામું —

૧—લક્ષ્મીબાગીરથી કાર્યાલય,
શ્રીનૃસિંહ નિકેતન ગયપુર, ઠેગાવાડા, અમદાવાદ

૨—ચૌખળા સમૃદ્ધ ત્રીગીજ ઓફિસ
ચૌખળા, વારાણસી

૩—શ્રીસ્વામી ભગવદાચાર્ય આશ્રમ
મૈજપુર બોધા, નરોડા રોડ, અમદાવાદ

૪—શ્રીચન્દનદેવી અધ્યાપિકા
“ માતૃસ્મૃતિ—બગલા ”
કાશમીરા નોમાયટી
અમદાવાદ-૭.

નોંધ—શ્રી સ્વામીજીના બીજા હિન્દી ભાષાના સર્વ પુસ્તકો
ઉપર જણાવેલા ઠેકાણેથી મળશે

અથ ગુર્જર-શબ્દાનુશાસન

[ધાતુપાઠ]

અકડાવું-સાધાવું અંગમાં ઝઘાઈ જવું

અકળાવું-મુંઝાવું, કંટાળવું

અખડાવું-અફળાવું, અથડાવું, ટિચાવું

અઘવું-મળ ત્યાગ કરવો

અચકવું-અટકવું, ખમચાવું

અચકાવું-અચકવું

અઠવાવું-વણુહો લાગવો, નીચેના રોપપર ઝાડની છાયા પડવી,

અઠાવવું-નવું વાસણ વાપરવા ઠાકવું

અજમાવવું-સંપરી જોવું, તપાસી જોવું.

અજવાળવું-ધસીને ઉજળું કરવું, નામ દાઢવું, આગર વધારવી.

અજવું-ટપકવું ઝમવું

અઝકવું-ધોમડું, મતિ અથવા પ્રવૃત્તિ બંધ પડવી.

અટવું-રખડવું

અઠાવું-અટવાવું, પીકાવું, છુંદાવું

અટવાવું-રખડવું, મુંઝાવું, કાયર થવું, પગમાં ભરાવવું.

અટેરવું-સૂતરને ફાગકા ઉપર ઉતારવું, હાથથી ચૂંચળી બનાવવી.
આગળી કરીને બતાવવું.

અટોપવું-આટોપવું

અઠવાવું-સપડાવું

અડકવું-અડતુ, સ્પર્શ કરવો.

અડપવું-ખંતથી મંડયા રહેવું.

અડખડણું-ઘણડણું, અડખડીયું.

અડવડણું-ઘણડણું, આમતેમ રખડણું.

અડવાળણું-મિશ્રણ કરવું, જમાડવું.

અડણું-અડકવું, અડાવું, નડવું, વચ્ચે આવવું, ધસાવું, નુકસાન લાગવું, લગોલગ થવું, પહોંચવું, બડકાને અચકાવું, ડરવું.

અડાડણું-અડકાડણું, ઉમેરવું, ધુસાડવું.

અડાવણું-ધમકાવણું, ગપ મારવી, ઓઢવણું, જૂઠું કહેવું, ધણું ખાવું, ધુસાડવું.

અડાવણું-રોગને ચગવા મોકલવાં.

અદેલણું-ટોકો દેવો.

અણાવણું-આણે લાવે એમ કરવું, મંગાવવું.

અથડાણું- } રખડવું, ટિચાણું, કાંઈ મારવાં, તકરાર થવી
અથડણું- }

અથાણું-મીઠું કે મસાતો ચડવો.

અદરકણું-આખરવું.

અધરકણું-આખરવું.

અનુકેપણું-અનુકંપા કરવી, દયા આવવી.

અનુસરણું-પાછળ પાછળ જવું, ઉપદેશ પ્રમાણે કરવું.

અપસરણું-દૂર ખસવું.

અપમાનણું-અપમાન કરવું.

અફરાણું-વધુ ખાવાથી અફળાણું, આફરો ચડવો.

અફાળણું- } ટીચવું, પછાડવું

અફળાણું- }

અખગરણું-ઉપકાર કરવો.

અલડાણું-અલડાયેના થવું, રજસ્વના થવું.

અલિસીયણું-સીંચવું.

અલિવંદણું-અલિવંદન કરવું.

અમળાણું-આમળા ખાવા, વળ ચડવો, પેટમાં ફૂખણું, અતડા રહેવું.

અમૂંઝાણું-મુઝાણું

અર્પણું-આપણું, ભેટ કરવું.

અવખોડણું-વખોડણું

અવગણણું-અવગણના કરવી

અવઘાણું-રખડણું, ચૂંક આવવી, ધુંટાધને એક રસ થવું.

અવતરણું-જ-મણું, નીચે ઊતરવું

અવધારણું-નક્કી કરવું.

અવરોધણું-અવરોધ કરવો.

અવહેલણું-અવગણણું.

અઘાણું-ઠગાણું, પીડાણું, ખરનાણું, હિઝાણું.

અળદાણું-ધાડીને લોથ ઘઈ જવું, પિવાણું.

અળપાણું-સંતાણું.

અળસાણું-આળસથી અથવા કંટાળાથી છોડી દેવું.

અળાંસણું-માટીના કોરા વાસણને વાપરતાં પહેલાં અંદરની બાજુ તેમ ચોપડવું.

અંધાળણું-નાહણું

અંજાણું-તેજને લીધે આંખ મીચાઈ જવી, બીજા આગળ આંખ પડી જવું.

અંજાવણું-આખમાં અંજન લગાડવું.

અંટવાણું-વચમાં અથડામા કરવું, પગમા દોરડું ભરાવાથી ચમડી પડવું.

અંટેણું-અંટવાણું.

અંતરાણું-રોઠાણું, સપડાણું, ઘેરાઈ જવું

અંબળાણું-પેટમાં ફૂખણું, અતડા રહેવું, અમળાણું.

અંબોળણું-ખટાસ લગાડવી, ઉમેરવું, વધારવું.

આખડણું-રખડણું, ઠોકર ખાવી, લડી પડવું.

આઅરણું-અધરકણું

આખવું-જાખવું, દહેવું, .
 આગરવું-સરખે અંતરે ગંધ-પાટા નાખવા
 આચકવું-ખેચવું, આચકા સાથે લઈ લેવું.
 આચરવું-ઠરવું, વર્તવું
 આછરવું-ખ ખેંચવું, પછાડવું
 આછરવું-ઓસરવું, નરમ પડવું, પાથરવું
 આઠવું-છૂટી ગૂદી એકગસ ઠરવું
 આટોપવું-સંકેતવું, પૂર ઠરવું, બંધ ઠરવું, પનાવવું, એકતું ઠરવું.
 આઠવું-રખડવા જવું, ચરવા જવું.
 આણવું-દરખી લાવવું, જઈને લાવવું.
 આથમવું-અસ્ત પામવું, ન દેખાવું, પડતી દસામાં આવવું
 આથરવું-પાથરવું, ગજી કરવી, દાંઠવું
 આથવું-ગીકું મસાલો ચડે તેમ ઠરવું, ખમીર ચડાવવું,
 આદરવું-આરંભવું, સત્કારવું.
 આપવું-દેવું, મોપવું
 આફરવું-આફરવું, આફરો ચઢવો.
 આફળવું-ટિચાવું, અફળી જવું.
 આભડવું-અભડાવું, અડવું.
 આમળવું-વળ દેવો, મચડવું,
 આરડવું-ગળામાંથી ખેંચીને અવાજ ઠાઠવો, (દાર ઇત્યાદિનો)
 આરંભવું- શરૂ કરવું.
 આરોગવું-જાગવું.
 આરોહવું-ચડવું.
 આલવું-આપવું.
 આલાપવું-આલાપ સાથે ગાવું.
 આલિંગવું-બેઠવું, છાતી સરસું ચાંપવું.
 આલેખવું-રેખા દાઢવી, ચીતરવું, લખવું, દોરવું-

આલોચનું-વિચારનું.

આવકારનું-આવકાર આપવો.

આવડનું-નીવડનું, બદલાવું, ફરી જવું.

આવડનું-મળવું, જાન થવું.

આવરનું-ઢાંકવું વ્યાપવું, ઘેરવું.

આવર્તનું-ફરવું. ચક્રાકારે ધૂમનું, ભેટનું, બાથમાં લેવું.

આવવું-આગમન થવું.

આશરનું-આશરો લેવો.

આસરડનું-અવાજ ધાય એવી રીતે ખાવું.

આળેખવું-આલેખન કરવું.

આળોટનું-સફતે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ગમડવું, લોટવું.

આંકવું-લીટી દોરવી, કિંમતનો અડસટ્ટો આંકવો.

આંગમવું-ની સામે થવું, ઝૂઝવું.

આંચકવું-ભેરથી એકદમ ખેંચવું.

આંજવું-આંખમાં લગાડવું, શેઢમાં નાખવું, અંખા પાડી દેવું,
જલ કરી દેવું.

આંટવું-તાકવું, નિશાન માંડવું, ટળી જવું.

આંતરવું-ઘેરવું, અટકાવવું.

આંબવું-પહોંચાડવું, પકડી પાડવું.

અંબવું-અંબ રાખવી, આશા રાખવી.

અંતરવું-સંતાપ કરવો.

અંચવું-ઠાંસીને ખાવું, દંડાથી ગખીમાંની મોઢને ઉઘાળી દૂર ફેંકવી.

અંજવું-આપી દેવું, અર્પણ કરવું, અગિયારીમાં અગ્નિની સ્થાપના
કરવી. અભિષેક કરવો, પ્રસન્ન કરવું, તેજ બિંબવું.

અંતરાવું-દેખાડો કરવો, ફૂલ ખાંચવી.

અંકવું-નાસીજવું.

ઉકલવું-વધુ ઝરમ થવું.

ઉકળવું-કેઈ વસ્તુને પાણીમાં મૂકી આગ પર મૂકી જૂઠા બાફવું.

ઉકાંચવું-ખોદી કાઢવું, બહાર કાઢવું, ખ્યાન પર લાવવું, ઉરકેરવું.

ઉખડવું-ઉખડી જવું.

ઉખેડવું-ઉખેડી નાંખવું.

ઉગાડવું-ઉગે તેમ કરવું.

ઉગામવું-મારવા કેઈ વસ્તુ ઉપાડવી.

ઉગારવું-બચાવી લેવું, બચત કરવી.

ઉઘડવું-રૂપરૂ થઈ જવું, સાફ થઈ જવું.

ઉચારવું-ઉચ્ચારણ કરવું.

ઉચાળવું-તળવું, ખાલી કરવું, ઝીંચવું.

ઉચેડવું- } ઉતેડવું, ઉખાડવું, ઘાત ઉતારવી,
ઉછેડવું- }

ઉચેલવું-ઉલેચવું.

ઉચ્ચારવું-ખોજવું.

ઉછેડવું-જડખૂળથી કાઢવું.

ઉછેરવું-પાણી પોતી મોઢું કરવું.

ઉજમાવું-ઉર્ગમમાં આવવું. ઊજમાવું.

ઉભવું-દોડી જવું.

ઉભસવું-ઉભસ કરવો, પ્રકાશવું.

ઉભળવું-ઉભળું કરવું.

ઉજેરવું-ઉજેરવું.

ઉઝરડવું-નખથી કે ધારવાળા હથિયારથી ઘસરડીને ઉખાડવું.

ઉઘાંકવું-તોળવું.

ઉઘંગવું-અડિંગવું.

ઉઘાવું-ઊચકવું, ઉપાડવું, ઉપાડી જવું, ચોસ્વું, જગાડવું.

ઉઘાવવું-ચગાવવું.

ઉણાવણું-ગીણું કરવું, ઓણું કરવું.

ઉતરડણું-સીવણ ઉકેલવું, જાત અથવા ચામડી ઉતારવી.

ઉતેડણું-ઉતરડણું.

ઉથાપણું-ફર કરવું, ઉપટાવણું, અનાદર કરવો, સામા થવું.

ઉથામણું-ઉંચકવું, ઉપાડવું, ઝીણવટથી તપાસવું, વ્યર્થ શ્રમ કરવો.

ઉદણું-ગિગણું.

ઉદભવણું-જન્મણું.

ઉધડકણું- } હાથનું ધડકવું, ધુજણું, ચોઢણું, બી જણું, ધૂણણું
ઉધરકણું- }

ઉધેડણું-ઉઘેડવું, જાત ઉતારવી.

ઉધેરણું-ધંટીમાંથી લોટ કાઢવો.

ઉનાણું-હિજરાણું.

ઉપજણું-પેદા થવું.

ઉપાડણું-ગિચું કરવું, ઉણાવણું, મૂળમાંથી ખેંચી કાઢવું, નાણા મૂકવા
હાથ લાગી લેવા, ચોરી કરવી, માંડવું.

ઉપાસણું-મેવાપૂજા કરવી

ઉફરાંટણું-ફેરવવું, પાસું ફેરવવું, ગો બદલવું, મર્દી ગુજરી સંભારવી.

ઉખાણું-દુગવાણું બનવું, ઠેવાણું.

ઉખેલણું- } વળ ઉકેલે એમ કરવું, વાલેણું ઉખેડી નાખવું.
ઉખેલણું- }

ઉભારણું-રાખમાંથી અગ્નિ બહાર કાઢવો.

ઉભેગણું-વળ ઉકેલે એમ કરવું.

ઉમેરણું-હોય તેમાં વધારો કરવો.

ઉમેળણું-આમળીને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખવું.

ઉસડણું-ઉડાડણું.

ઉલાળણું-ઉલ્લે એમ કરવું, ઉલાળણું, અધવચ મૂકી દેવું, દેવાણું
કાઢવું.

ઉલ્લેખવું-થોડે થોડે પ્રવાહી વસ્તુને બદાર કાઢવું.

ઉલ્લેખવું-નિર્દેશ કરવો, વર્ણવવું.

ઉલ્લેખવું-તિરસ્કારથી ફેંકવું.

ઉલ્લેખવું-ઉત્તેજિત કરવું, બંભેરવું.

ઉલ્લેખવું-એકઠું કરવું, એકઠું કરી નાખી દેવું.

ઉલ્લેખવું-ઉપાડવું, ધસી ને ઉસરડી લેવું.

ઉલ્લેખવું-ફેંકી દેવું તિરસ્કારથી.

ઉલ્લેખવું-ઉસરડવું.

ઉલ્લેખવું-ચૂર અથવા રેશમને રંગ ચઢાવવા માટે ઊસના ખારવાળા ઉકાળામાં બોળી રાખવું.

ઉલ્લેખવું-નાસી જવું.

ઉલ્લેખવું-ખૂંટવું, ખીલવું, સ્પષ્ટ થવું.

ઉલ્લેખવું-જાન કરવું, પરણત્રા નીકળવું, ફળેત થવું.

ઉલ્લેખવું-ઊંચું કરવું, માથે લેવું, કપડો આપવો, ધમકાવવું.

ઉલ્લેખવું-ઉખાડવું.

ઉલ્લેખવું-છૂંકું કરીને ગોઠવવું (રેશમના તાર આદિને).

ઉલ્લેખવું-ઉચ્ચારવું, બોલવું.

ઉલ્લેખવું-ધીરવું, આપવું.

ઉલ્લેખવું-ઉચ્ચારવું.

ઉલ્લેખવું-વચ્ચવું, દૂધ દેવું બંધ થવું.

ઉલ્લેખવું-પાત્રન પોપણથી મોટા થવું.

ઉલ્લેખવું-ઊંચે જવું, ઉઠાણો મારવો, દૂધવું, છૂટે હાથે અચ્ચરવું વપરાવું.

ઉલ્લેખવું-ઉમંગમાં આવવું.

ઉલ્લેખવું- } જીજવું.

ઉલ્લેખવું- } જીજવું.

ઉલ્લેખવું-જાતવું ઉઘાપન કરવું.

ઉજવું-દોડવું.

ઉટવાવું-ચોગાવું (ઉટવું)

ઉડવું-ડીમા થવું, જામવું, ખીલી આવવું

ઉડવું-હવામા અદ્ધર જવું, જોરથી ચાલવું, નાસી જવું-

ઉતડવું-ઉતરડવું.

ઉતરવું-તીચે આવવું, ઓહું થવું, કમતી થવું અથવા સમવું,

પાર જવું, જમડી જવું, મુકામ કરવો, તોવમા બરાબર

થવું, તૈયાર થવું, બનવું, ખરી પડવું (વાગવું), મનમાં ઠસવું.

ઉતવું-પાણી કે હવા લાગવાથી વાંકું ચૂકું થવું.

ઉથડવું-ઉરકેરાવું, ટિચાવું, આડે માગે જવું.

ઉઠકવું-ફૂલવું.

ઉધગવું-નાસી જવું.

ઉનવાવું-જૂરવું

ઉપડવું-ઝાપુ પડી જવું.

ઉપડવું-ઉપસવું, ઊંચું થવું, ચાવવું થવું, રોગનો એકાએક

આરંભ થવો

ઉપસવું-અનાજને પવન નાખી ચોખ્ખું કરવું.

ઉપતવું-ઉત્પન્ન થવું.

ઉફલવું-ફૂલવું, વધવું, મનમાં ફૂલવું.

ઉખવું-ઉખાઈ જવું.

ઉભરવું- } ગરમીને લીધે જલકાવું, મોટી સંખ્યામાં ટોળે વળવું.

ઉભરાવું- }

ઉભવું-ઊભા રહેવું, ઊભા થવું, ચંભવું, ટક્કર ઝીલવી.

ઉભગવું-ઉખગવું

ઉમટવું-ઉપરનો ધસવું, એકસામટા જગ્યામાં આગળ આવવું,

(પાઠવું, ફળ ઉતરવું.)

ઉમડવું-ઉમટવું

ઊભલવું-ખીલવું, વિકાસ પામવું, દોરવું વિચારવાનું થવું, ઢળી
ચૂનાનો પલળીને જૂઠો થવું,

ઊરઝવું-ઉપસવું, આગળ પડવું, ભટકવું

ઊલટવું-ઊધું થઈ જવું, ફરી થવું, પાછું થવું, ધસી આવવું,

ઊલવું-મોસમનું ખસાસ થવું.

ઊલસવું-ઉલાસવું, એકાએક ઊભા થવું.

ઊલળવું-નમી જવું, લળી પડવું, ગાડાં ઇત્યાદિનું આગળથી ઊંચું
થઈ જવું, ઊલટાઈ જવું, ફેરવું, નાચ પામવું, જગ્યા રહેવું
હોંશબેર ધસવું.

ઊસપવું-અહાર ઠાડવું, ઉલેચવું, ખાતી દેવું, મ્યાનમાંથી ઠાડવું-

ઊંઘવું-નિદ્રા લેવી, આળસ થઈને પડ્યા રહેવું, અળણમાં રજા
કરવું.

ઊસરવું-ઓછું થવું, ઓસરવું, દળવું, જતા રહેવું.

ઊંચકવું-નીચેથી ઊંચું કરવું, ઉપાડવું હાથ પર લેવું.

ઊંજણવું-તેજ પૂરવું.

ઊંઘેળવું-આમળવું

ઐઝવું-સ્પર્શ કરવો,

ઐડવવું-અડકાવવું, ભેડવું, ચાલવું, ધુસાડવું.

ઐરાવું-હેરાન થવું, ચણિયારામાંથી ઉતરી જવું, હાતી! જવું,
ધેરાવું.

ઐલરવું-ઊપર તરી આવવાને બદલે ગાખણનું જાય, સાથે પ્રવાહી
થઈ જવું.

ઐલળવું-ઐસરવું, પાણી છૂટવું. (હાથ-મીઠું ઇત્યાદિમાંથી)

ઐસરવું-ઐઝળવું, ઐસરવું, ઐજ થવું, સુઢવું, પાછું-વળવું,
ઉતરી જવું,

ઐંચવું-ઐંચવું, નાખવું, ફેંકવું. (લખેલી ઇત્યાદિનું) ઐંચવું
(પતંગ), હીંચવું.

એટલું-ગર્વ કરવો, જક કરવી.

ઓઠલું-હિલદી કરવી, લીધેલું પાછું આપવું, કહી નાખવું

ઓખણલું-ખોદી કાઢવું, ઉખેડી નાખવું, વગોવવું, ખોડો કાઢવી
ખાંડવું,

ઓખરલું-ઓખર કરવું, દોરે મળચૂનાદિ ગંદવાડ ખાવી.

ઓખવલું-જાત ઉતારવી, એકલું કરવું.

ઓખાંગલું-આખલાનું ખરાડવું, ખાંધડાવું.

ઓગળલું-પીગળવું, ગળી જવું, નરમ થવું, દયા લાવવી.

ઓઘલું-ઓઘો કરવો, ખડકલું,

ઓઘાલું-ગભરાવું, પીડાવું.

ઓચરલું-ઓચલું.

ઓછાલું-ઓછું થવું, હળકું થવું, નડારું થવું.

ઓજલું-વધવું.

ઓટલું-વખિયો દેવો, ઉઠાગી ધસી કે હઠાવીને એક રસ કરવું.

ઓઢવલું-ખોદી વસ્તુ ગોઠવી દેવી, જૂઠું બોવવું, મૂકવું, આપીને
ખાવું, ગોઠવવું.

ઓડંગલું-અડિંગલું.

ઓડલું-સામે ધરવું, રજૂ કરવું, ખાળવું, રોકવું, ખેંચવું, મુશ્કેલીથી-
બોવવું, પોતાનો ધર્મ સમજાવવો.

ઓડાલું-આકર્ષણ.

ઓતલું-ધાતુનું ભરતલું કામ કરવું.

ઓથરલું-ભયંકર સ્વપ્ન આવવું.

ઓથલું-ઓથે ભરાઈ જવું, નાહિંમત થઈ જવું.

ઓદારલું-ચીરવું, ખેડવું,

ઓધરલું-હિરવું, લીછરવું.

ઓધલું-ગોઠવું, ગમવું.

ઓનાળલું-દાણાને પાણીમાં તરતા રાખી ધોવા.

ઝોપવું-શોખવું, માંજી ધસીને ચમકવું કરવું, સોના રૂપાનો દોળ ચલાવવો.

ઝોભાવું-મુરદેલીમાંથી-પ્રસૂતિની પીડામાંથી છૂટવાનો વચખાં મારવાં, અમૂંગાવું, સવવાવું.

ઝોરવવું-છુટું છુટું કરીને ચડવવું (વસ્ત્રાદિ), જેતરને પાણી પાવું, કરમોવવું

ઝોરવું-..માં નાખવું, દરેડો કરવો, બી પેરવાં, વાવવું, ખાંખા કરવું. ઝોલવવું-ઘૂઝવવું.

ઝોવરાળવું-અનાજને પાણી વડે ચોઠખું કરવું.

ઝોવારવું-ઝોવારણાં લેવાં, વારી નાખવું, કુરખાન કરવું, ત્રાક ઉપરવું સતર ફાળકા ઉપર ઉતારવું.

ઝોવાળવું-દુઃખવું વારણ કરવા, થાળીમાં સજગતી દિવેટો તથા જેમો મૂકી માણસના માથા પર ઉતારવું, આરતી ઉતારવી, અપંચુ કરવું.

ઝોસંગાવું-ઝોસંકવું, શરમાવું.

ઝોળખવું-જાણવું, પિજાનવું.

ઝોળવવું-ખોટી રીતે લઈ લેવું, ખસાવી પાડવું. છુપાવવું.

ઝોળવું-ઠાંસકીથી, ઝાંઝાં કરવું (વાળને) /

કકળવું-કલ્પાંત કરવું, જીવ બાળવો, બળવું, ઊકળવું,

કળકળવું-,,

”

”

”

કચકચવું-કચકચ કરવી, કચકચ આવો સખ્દ થવો.

કચડવું- ૧ કચડવું.

કચરવું- ૨ ચગલું, છુંદું.

કચવવું-દિશ દુખવવું.

કચવાવું-દિશગીર થવું, મનમાં મૂંઝાવું.

કચ્છુંદવું-અંદર પાણી નાખીને ચોળવું, -ગૂંદવું.

કછવું-કાછડો મારવો.

કજળવું-રાખથી-ઠાંકવું, ઠરી જવું (અંગારાવું) .

કજળાવું-

”

”

”

કટકટાવવું-દાંત કટકટ કરવા.

કટવું-કટુ થવું, કોષિ ભરાવું, યત્નતા કરવી.

કટાવવું-કપાવવું, કાટ ચડે એમ કરવું.

કઠવું-કુઃખ થવું, મુંઝાવું, ખૂંચવું.

કડકડવું-કડકડ આવાજ કરવો.

કડકાવવું-વગાડવું.

કડવાવું-કડવું ઓસડ આપવું.

કઠણવું-ખૂબ ઉકાળવું, કઠાપો કરવો.

કણકણવું-કુઃખને લીધે અસ્પષ્ટ બોલવું.

કણકણવું-કચ્છ કચ્છ થવું.

કણમણવું-કણકણવું.

કણવું-કુઃખના જોરને લીધે ઉલ્કાર કરવો.

કતરાવું-આકુ ત્રાસું જવું, વિરહ જવું, કપાવું-

કથવું-બોલવું.

કથળવું-સ્થાનબ્રજ થવું, ઊતરી જવું હાડકું, ધર્યાદિવું, બગડવું.

- કદરુવું- { ઝોલવવું, જુઝાવું (દીવાલું)
 કદરાવું-
 કદવું-મારવું, ઈજા કરવી.
 કનડવું-દુઃખ દેવું. પજવવું.
 કન્નાવું-એક બાલુ નમવું રહેવું, પતંગનુ ગિન્નાવું.
 કખડવું-હેરાન કરવું.
 કખડાવું-માંદા પડવું, યરીરવું કચગવું.
 કખૂલવું-સ્વીકારવું.
 કમકમવું-મૂંઝવું.
 કમજીવું-કચવાવું, કણકણવું.
 કમાવવું-ચામડું ઠેગવવું, સાદ અને મુંવાળું કરવું, કમાણી કરાવવી,
 રંગાવવું.
 કમાવું-પેદા કરવું, રળવું.
 -કરગરવું-દીનતાથી કાલાવાલા કરવા.
 -કરચાવવું-ચીડવવું, ખીજવવું.
 કરડવું-ડંખવું, બચકું ભરવું, દાંતથી કાપવું, તીવ્રપણે ખૂંચવું.
 કરપવું-થોડું થોડું કરડવું, કાપવું કે કોરવું, મરનારના પુણ્યથે પહેલી
 ઉત્તરાણને દરે આડમે દાન આપવું.
 કરખવું-રાંપડી દેવી, કળખવું.
 કરમણવું-કચવાવું, કણમણવું.
 -કરમાવું-ચીમણાવું.
 કરમોડવું-મરડવું, લચકાવવું, કરમોવવું, સહેજ પલાગવું.
 કરમોવું-
 કરમોવવું- { સહેજ પ્રવાહી વસ્તુ સાથે મેળવવું, મસળવું.
 કરવું-આચરવું, બનાવવું.
 કરાંજવું-ઝડે ફરતાં પેદાને જોર આપવું.
 કલવું-કળવું, સંમજવું.

કંઠાવત્રું-પદાવત્રું, કળથી સમજાવત્રું.

કંદપત્રું-કંદપના કરવી.

કંવત્રું-કવિતા કરવી.

કંવાત્રું-શરીરમાં કવા પેસવો, શરીર જગડવું, કચગતું, વણસતું, વચકી જતું, વગોવાતું.

કંબત્રું-કંબ પામવું.

કંબાત્રું-કુંબ પામવું.

કંસકંસત્રું-ખૂબ ખેંચાતું, પરાણે બધે ખેંચતું થતું, ખૂબ ખેંચીને બાંધતું.

કંસરાત્રું-તાવ આવે એવું અથવા માંદા પડારો એવું લાગતું.

કંસત્રું-ખૂબ ખેંચતું, કસોડી કરવી, અજમાવતું, પીડતું, ઓછું આવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

કંહિત્રું-મોઝતું, જણાવતું.

કળકળત્રું-કંકળતું.

કળપત્રું-મૂએલાના નામે સંકલ્પ કરી દાન આપતું, સંપડી ફેરવવી.

,, -ખમતું, ઉપયોગમાં આવતું, ખૂરતું.

કળત્રું-સમજતું, ધારતું, અટકળ કરવી,

કળત્રું-કળતર થતું, કાઢવમાં ઉતરી જતું, ખૂતી જતું.

કળાળત્રું-મોટેથી ખૂબ પાડવી, આવાજ કરવો.

કળાત્રું-દેખાતું, લાગતું, પ્રતીત થતું.

કંડારત્રું-કોતરતું. નકશી કરવી,

કંપત્રું-મૂંજતું, ઘરઘરતું, ખીતું.

કાકરત્રું-કરવતના કાકર કાઢવા-તીક્ષ્ણ કરવા, ઉરકેરતું, ધીરે ધીરે ખોતરી ખોતરીને ખાતું.

કાછત્રું-કછતું.

કાજળાત્રું-કજળી જતું, ઓસવાતું.

કાજળ-મેશ વળવી.

કાટણું-કાપણું, છેલ્લું, કરડણું.

કાઢણું-ગદાર ખેચણું, દૂર કરણું; રદ કરણું.

કાતરણું-કાતરથી કાપણું, કાપણું, કરડણું, ખોતરણું, ખણણું, ધસાણું ખોલણું.

કાપણું-ચાઢણું, ઘટાડણું, દૂર કરણું, ફેડણું.

કાલવણું-પ્રવાહી સાથે મેળવી ઘૂંટણું.

કાણું-કંટાળણું.

કાંગરણું-ગુસ્સે ચણું. રીમે ભરાણું.

કાંતણું-ચળ દઈને તાર કાઢવો, પાતણું કરણું, પટાડણું.

કાંસણું-ખાંસણું, ખોખારણું, હાંસણું, હાંસણું, ચગદીને ભરણું.

કીકલાણું-આનંદમાં આવી જણું, કિંગલાણું.

કુંજરાણું-ખીલણું અટકણું, બટકું અને અણખીલણું રહી જણું, અંતરમાં બળણું.

કૂટણું-મારણું, ખાંડણું. મૂએલાની પાછળ છાતી કુટવી.

કૂડણું-ચિડાણું, કંજુ, છંછેડાણું.

કૂંદણું-કેકડો મારવો, ગળ બહાર ખર્ચ કરવો.

કૂંજરાણું-ખીલણું અટકણું, અંતરમાં બળણું.

કૂંદણું-કૂંદી કરવી, કુંદનથી જણું.

કેળવણું-અવસ્થિત રીતે ખીલવણું, ઉછેરણું, સુધારણું, લોટ ગૂંદીને તૈયાર કરણું, કાચા સામડાને પકવી નરમ ને સફાઈદાર બનાવણું, પડોટણું.

કોકરણું-છેતરણું, ફોસલાણું.

કોચણું-કાણું પાડણું, ચારણું, ધરમાં ખાતર પાડણું, દિલ દુખવણું.

કોચવણું-દૂભવણું.

કોરણું-નીધણું, કાણું પાડણું, આણું ખોલણું.

કોરાંખણું-કટાક્ષથી જોણું, મર્મભરી ત્રાંસી નજર કરવી.

કોહણું-સડણું, કોહ થવો.

ક્ષમણું-ક્ષમા આપવી, ખમા લેણું.

અખડવું-અડખડ આવવો, અવાજ થવો.

અખરવું-

અરખરવું-કામનું, ગોઠ થવો, આવું, ખૂંચું આખમાં.

અખપાખવું-ઝેકાનું, અધાનું હાલી જિલું, અખ-હણું-અશક્ત થવું.
વહેતાં ખજ ખજ અવાજ થવો.

અચાવું-અચકાવું, પાઠ પડવું, અટકવું.

ખાનકાવવું-ખચ દર્દને ખોમી દેવું.

ખચવું-જડવું, ખેસાડવું, ખીચોખીચ લાગવું, લાલ્લું.

ખટકવું-કાંકરીની પેઠે ખૂંચવું, પશ્ચાત્તાપ થવો.

ખટકું-ખાટવું, લાલ મેળવવો.

ખટચવું-ખટાચ ચડે એમ કરવું.

ખટાવું-ખાટું થવું.

ખડકવું-કિપરાકિપરી ગોઠવવું.

ખડવું-ચોપડવું, લેપ કરવો, ખરડવું, હાથ લગાડવો, સડોવવું, આજ
ચકવું, નકાજ કામમાં સામેલ કરવું, હાથપગ ઇત્યાદિ અવયવ.
ઉતરી જવો, પડી જવું, ઊડી જવું, રંગવું ઝાંખું થવું.
અટકી પડવું.

ખડખટું-ખોતગી કાઢવું.

ખણવું-કિજડવું, ખોતરવું, વલરવું

ખનવવું-રોજ મેળમાંની રકમની ખાતાવાર નોંધ કરવી.

ખદડવું-ખૂંચ દોડાવું, તગેડવું.

ખદવું-ચાકવું, આગળ વધવું, આમતેમ નકામાં દોડવું.

ખદેડવું-ખૂંચ દોડાવવું, તગેડવું, ફેરા ખવરાવો.

ખખખખવું-ખખખખ અવાજ થાય એમ દોડવું.

ખખૂકવું-ઢીંઠા વિના ફેદી પડવું.

ખખેડવું-ગમે તેમ ખૂંચવું.

ખખણવું-ખીણવું.

ખમણું-સદન કરતુ, સાખતુ, ખમણતુ, ઘોખતુ.
 અરચણું-ખર્ચ કરતુ, વાપરતુ
 ખરડણું-ખરડ-વેષ કરવો, મેણું કરતુ, બગાડતુ, ગડોતતુ, લગદાવતુ
 ખરપણું-ખડપતુ
 ખરપાણું-ખોટ ખાતી
 ખરણું-નીચે પડતુ, સમાઈને પડી જતુ, મગ્નુ, દારીને જતા ગહેતુ
 ખરાદણું-ખગદી કામ કરતુ
 ખરીદણું-વેચાણું લેતુ
 ખરેદણું-વેચતુ
 અક્ષણું-ખતમા ધારીને ધૂંતુ, ગાડાના ચામચ ટેકવવા માટે ધરાવો
 વાહક નો ડોપો, આટ્ટ, ક્રિકેટમા રોપાનો ક્ષડિયો
 ખલેળણું- } મૂતરતુ
 ખળેળણું- } મૂતંગતુ
 ખવળણું-ખોલ ખિજાના પર આનોદતુ, વડરતુ, ખળમળતુ
 ખસણું-સરકતુ, આગ થતુ, લપસતુ, મન-માન્યતા-કથન આદિથી
 ફરી જતુ
 ખમોરણું-ખમેડતુ
 ખળકણું-ગોભતુ, ખડખડતુ
 ખળભળણું-ખળભળ અવાજ થવો, દાણી ઉડતુ, તળે ઉપર થતુ,
 ગભગતુ, મનમા અજ પો થવો
 ખળણું-અચમાતુ, અટ-તુ, ખેળ (કાશ) ચડાવતી, ખનતુ, ધમોટતુ, ધૂતુ
 ખળાણું-ખનાતુ
 ખળેળણું-મૂતંગતુ, ખવેળતુ
 ખખરોટણું-જરાનરા ચોપડતુ, ખાખરોતુ
 ખંગાળણું-જમકોળીને પોતુ, ખ ખાળતુ
 ખખારણું-ખોખારતુ

- ખંખાળવું-૧ પાણીમાં ઝાડેલીને અને હજારીને ધોવું, પાણીના
 ખંગાળવું-૧ ઠોંગળા દરી મોં ખૂન સાફ કરવું.
 ખંખેરવું-ખેરવી નાખવું, અટકણી દાદવી, ધમકારવું, મારવું.
 ખંગાલવું-ખંખાળવું
 ખંચાવું-ખમચાવું, પાગ પડવું
 ખંભોળવું-ખંજવાળવું,
 ખંટાવું-સમાવું, પોપાવું
 ખંડવું-તોડવું, માગના પેટે અમુદ ઝોણું આપી પતાવવું, સામટો
 ભાવ દરાવીને મોંધામાં ખરીદવું.
 ખાંખરોટવું-ખંખરોટવું, જરાતરા ચોપડવું
 ખારવું-લાભ મેળવવો
 ખાતરવું-જમીનમાં ખાતર નાખવું, ગાળ ભાંડવી
 ખાપવું-ખાંપવું, થોડું થોડું મોરવું
 ખાખકવું-પાણીમાં કાચેથી પડવું, વચ્ચે જોડી બેઠવું
 ખાલવવું-ખાલીકરવું,
 ખાવું-અમ ભેજું, જમવું
 ખાળવું-અટકાવવું, રોકવું
 ખાંચવું-ખેંચી રાખવું, પાછું હકાવવું, ખમચાવું, અટકવું.
 ખાંપવું-મોરવું, ખાંપા દાદી નાખવા, પાવડાથી થોડું થોડું જોડવું.
 ખાંસવું-ખાંસી ખાવી
 ખિલાવું-ઉચ્ચે અટકી રહેવું, ટિંગાવું.
 ખીજવું-ગુસ્સે થવું, કાટવું, વડવું.
 ખીલવું-ફૂલવું-ફાવવું, વિકસવું, શોભવું, ખુશીમાં આવવું, ઉશ્કેરાવું,
 બખિયા દર્દ ને સીવવું, ફાંટવું
 ખુતવું-ખૂંતવું
 ખૂપવું-ઉડું બેસવું, અંદર ઉતરી ચોંટીજવું. ખૂંતવું, જમાવવું.
 ખૂલવું-ખૂલ્લું થવું, બિધડવું, ફૂલ ખીલવું.

ખૂંખારવું-ખૂ ખૂ અમાજ દરેક, અમુક રીતે અવાજ કરી ગળું

સાફ કરવું, દણદણ, બડાન બતાવવા માટે અવાજ દરેક

ખૂંચવવું-એ ચીને લઈ લેવું

ખૂંચવું-નડા, બોકાક, મનમા ખટવું, દુખવું, બંધનમા પડવું

ખૂંટવું-મન સાથે ખની દૂડી દાડા, નિર્મૂળ કરવું, ચૂટવું, દૂધવું

ખૂંતવું-દાખમા ઉતરી જવું

ખૂંદવું-પગડે મદદવું મદદ, દેવવું, દેવતા દેવતા ગમે અમન, હેમન કરવું, નિનાડા

ખૂંદાળવું-ખાઈપીને માર કરી

ખૂંપવું-ખૂંતવું

ખેડવું-જમીનને દળ વડે ખોદી આમીને પોચી કરી, કેળવવું, લેપાર વધો દરેક, મુમાફરી કરી, ચલાવવું, દાકવું

ખેરવવું-ખરીપડે એમ કરવું, ખમેડવું, કાઢી મૂકવું, પગલા, માથું ફેરવવું

ખેસવું-ખડ, સુકિત પ્રપચથી કાચ કરવું

ખેમવવું-ખમેડવું.

ખોખાવું-ખો-રો નાખવું

ખોડવું-દાડવું, ગેપવું, બેજી કરવું, તોડવું, ખોડવું કરવું

ખોતરવું-આણ આણ ખોડવું, ખણવું, પાથમાન કરવું

ખોદવું-ખોય ઉપાડવી, કોતરવું, નકસી પાડવી, ખોદણી કરવી,

ખોરવું-દેવતાને ગતેજ કરવા, ખખેડવું, તજે ઉપર કરવું

ખોસવું-ઉમાડવું, રથાપન કરવું, દાડવું

ખોસવું-તેરથી દાખિન કરવું, ધાનવું

ખોળવું-ખોનવું, તપાસ કરવી

ખોખારવું-ખૂ ખાનવું

ગગડવું, } ગગડ આવો સમ્મ કરવો, ગાજવું
ગડગડવું }

ગણગણવું—નાકમા બોનુ, ગજગજ આવો શબ્દ કરવો. મનમા બગડવું
ગગગવું } —નીના થઈ જવું, (કોઈ લામણીથી), હીકા પડી જવું
ગગગગવું }

ગગવવું—ગટ ગટ કરના ઝટ પી જવું

ગડબવું—મીને ભગડું, કોમડું, મારીને અધમૂડે કરવું

ગડવું—અદર પેસા મગડવું મડમડવું

ગાનવું—મખ્યા કાઢી, દિસાવ કરવો, લેખાગા લેવું, ગાનવું.

ગતેગવું—ખચ થયું દોષ તેટલું પાછું મેળવવું

ગડવડવું—પગવળી દગારવું જેગન મડવું

ગદવું—દગા ઉભા ગેડું, દોડા, ધૂમરાગુ કરવું

ગદવડવું—ગદવું

ગદારવું—ગેડું ગખડું, ટેકો દેવો,

ગદાવવું—દડ દે રેલીગા દોડાવડું, ચ-વડું

ગપાવું—ચૂપચાપ દે જાનામાના ધૂમડું

ગરનાડવું—ગરમડ શબ્દ થવો, મગડવું

ગરજવું—ગર્જના કરી, ગાજવું, મોટેથી ગમડવું, તકુકડું

ગરડવું—અદર ધૂટવા, ખેચવું, મગાગા બોનવું, અચાજ ખેચવો.

ગરભાવું—ગર્ભાવું, ગર્ભ રહેવો, મગડવું, ખેસ્વા થવું,

ગર્જવું—ગરજવું

ગર્ભાવું—ગરભાવું

ગગચવું—ગાગા ચુધી ઈચવું, ખૂન ખાવું

ગગાવું—ગાગામાં ઉતારવું, ગાગા, શુદ્ધ કરવું, ઝમવું ઓગળવું, પાકવું,
અદર ઠીતરી જવું, કરાવું.

ગંધાવું—મદ્યુ મારવી

ગાજવું—ગરજવું, જાહેર થવું, નામના થવી

ગાડવું—ગાવું, છેતગવું

ગાવું—ગાન કરવું, વખાણ કરના, એકની એક વાત ફરી ફરી કહેવી

ગાળવું-કચરો દાઢી શુદ્ધ કરવું, આંચ દઈ ઓગાળવું.

ગાંગરવું-ખરાડડું

ગાંજવું-છેતરવું, ફેસનાવું, દરાવવું

ગાંઠવું-મણકા કે એની વેદ વાળી વસ્તુને દોગમા પડેાવની, ગાંઠ વાળી.
એક બીજા સાથે ગૂંથવું, તામે રહી આસા માનની, જવું,
મેળવવું

ગીરવું-ગીરો મૂકવું, વરેણે મૂકવું

ગુજરવું-જવું, વધી જવું, વીતરવું, માથે આપી પડવું, જવું કવું,
દરમુજબ કવું

ગૂડવું-કાપવું, વાઢવું, ખોદવું

ગૂંચાવું-ગૂંચવાવું

ગૂંથવું-દોરો કે મેગને આપી પાડીને સાઢળવું જાળીદાર રચના કરવી

ગૂંદરવું-ગુજરવું

ગૂંદવું-પગ તળે દ્યરવું, દાખી મસાળીને ગરમ કરવું, ખાવું, ઠોકવું

ગરવવું-પાડવું, ખ ખેગવું

ગાખવું-મોઢે કરના, વારવાર બોનવું

ગોઠાવું-ગોળ ગોળ ગોઠા વાળવા, ધુમાવું, ગૂંચાવવું, અવ્યવસ્થા થવી

ગોઠવવું-અવગ્નિયત મૂકવું

ગોઠવું-અતુલ્ય આવવું, ગમવું

ગોદવું-ખોદવું

ગોદાવવું-ગોદો ખાવો, ટોડીને જાગરિત કરવો, સતેજ કરવું,

ગોપવું-સતાડવું, ધુપાવવું

ગોલવું-પગ વડે ખૂદી નાખવું

ગોવવું-ફસાવવું

ગોવાવું-વગોવાવું

ગોઢાવું-અધારે અટવાવું, ગૂંચાવું

ગોંધવું-અધ જગામા પૂરવું, કંદ કરવું

અથણું—ગૂથનું

અસણું—રમણું, લખણું, પકડણું, કોળીયો કરવો, ખાણું, સર્પ ચંદ્રને
રાહુએ ઘેરણું.

અહણું—લેણું, પકડણું, સમજણું.

ઘઘરણું—નાતરે જણું, ગળામાંથી ઘરઘર આવાજ થવો,

ઘરણું—ચોખ્ખે હોણું, જાજણું, ઓછું થવું

ઘસાવણું—ખેસણું કરણું, લાગુ પાડણું,

ઘડણું—ધાટ આપવો, બનાવણું, ગોડવણું, દીખણું, કળવીને તૈયાર કરણું,
મારણું, ગોળનો ગાડવો.

ઘડૂડણું—ઘડૂડ ઘડૂડ આવજ થવો.

ઘમકણું—ઘમઘમ આવજ થવો

ઘમણું—મારણું, ઘમઘમાવણું

ઘરકણું—ખીજણું, છાંટિણું

ઘરડણું—ધસડાણું ખેંચણું, જોરથી વફરણું

ઘચડણું—ખણણું, જોરથી વફરણું

ઘવાણું—ધાયણ થવું

ઘસરડણું—ધસડણું

ઘસણું—એક વસ્તુને ખીજી વસ્તુ પર દાખીને જોરથી આમતેમ ખેંચવી,
ચોળણું, મસળણું, માંજણું, ધસીને ધાર ચડાવવી કે ચોળ આપવી.

ઘસારણું—ધસીને પીવાણું ઓસડ

ઘંટીચોર—આકાક ચોર, ખીસા કાતર

ઘામણું—ઘામ થવો

ઘાલણું—ખાંસણું, મુંઝર મૂકણું પહેરણું, નાણા ખાઈ જવા.

ઘાસણું—ધસણું

ઘાંઘરડણું—ભારે ઘાટો કાઢીને ખૂબ રોણું, ચરડણું, મોટે અવાજે બોલણું

ધીસણું }
ધુધરાવણું } —ધુમ્મા લગાવવા, ઠોકણું.

ગાળવું-કચરો કાઢી શુદ્ધ કરવું, આંચ દઈ ઓગાળવું.

ગાંગરવું-ખરાડવું

ગાંજવું-છેતરવું, ફેસલાવવું, હરાવવું

ગાંઠવું-મણકા કે એવી વેહ વાળી વસ્તુને દોરામાં પરોવવી, ગાંઠ વાળી
એક બીજા સાથે ગૂંથવું, તાબે રહી આસા માનવી, બદલું,
મેળવવું.

ગીરવવું-ગીરો મૂકવું, ધરણે મૂકવું.

ગુજરવું-જવું, વહી જવું, વીતરવું, માથે આવી પડવું, જવું કરવું-
દરમુજર કરવું.

ગૂડવું-કાપવું, વાડવું, ખોદવું

ગૂંચાવું-ગૂંચવાવું

ગૂંથવું-દોરો કે મેરને આંટી પાડીને સાંકળવું, જાળીદાર રચના કરવી.

ગૂંદરવું-ગુજરવું

ગૂંદવું-પગ તળે કચરવું, દાખી મસળીને ગરમ કરવું, મારવું, ઠોકવું

ગરવવું-પાડવું, ખંખેરવું

ગોખવું-મોઢે કરવા, વારંવાર ખોલવું

ગોઠાવું-ગોળ ગોળ ગોઠા વાળવા, ધુમાડવું, ગૂંચાવવું, અવ્યવસ્થા થવી

ગોઠવવું-વ્યવસ્થિત મૂકવું

ગોઠવું-અનુકૂળ આવવું, ગમવું

ગોદવું-ખોદવું

ગોદાવવું-ગોદો મારવો, ટોક્કીને જાગરિત કરવો, સતેજ કરવું,

ગોપવું-સંતાડવું, છુપાવવું

ગોલવું-પગ વડે ખૂંદી નાખવું.

ગોવવું-ફસાવવું

ગોવાવું-વગોવાવું

ગોહાવું-અંધારે અટવાવું, ગૂંચાવું

ગોંધવું-અંધ જગ્યામાં પૂરવું, કેદ કરવું

અથણું—મૂઠણું

અસણું—ગમણું, લખણું, પકડણું, કોળીયો કરવો, ખાણું, સર્પ ચઢવું
સાહુએ ઘેરવું

અહણું—જેણું પકડણું, સમજણું

ઘઘરણું—નાતરે જણું, ગંગામાયી ધરધર આવજા થવો,

ઘટણું—યોગ્ય હોય જાણણું, ઓછું થવું

ઘટાવણું—ખેસણું કરવું, લાગુ પાડવું,

ઘડણું—ઘાટ આપવો, બનાવવું, ગોઠવવું, દીપ્ત, દેખાવીને તૈયાર કરવું,
મારવું, ગોળનો ગાડવો

ઘડૂડણું—ઘડૂડ ઘડૂડ અવાજ થવો

ઘમકણું—ઘમઘમ અવાજ થવો

ઘમણું—મારવું, ઘમઘમાવવું

ઘરકણું—ખીજણું, ખાટિયું

ઘરડણું—વસડાણું ખેસવું, જોરથી વગરવું

ઘનડણું—ખજણું, જોરથી વગરવું

ઘવાણું—ધાવન થવું

ઘસરડણું—ઘસડણું

ઘસણું—એક વસ્તુને ખીજી વસ્તુ પર દાખીને જોરથી આમતેમ ખેંચવી,
ઝોળણું, મસળણું, માજણું, ઘસીને ધાર ચડાવવી કે ઝોળ આપવી.

ઘસારણું—વસીને ખીવાણું ઝોસડ

ઘટીચોર—આનાક ચોર, ખીસા કાતર

ઘામણું—ઘામ થવો

ઘાસણું—ખાસણું સુર મૂંઢણું પહેરવું, નાણા ખર્ચ જવા

ઘાસણું—ઘસવું

ઘાંઘરડણું—ભારે ઘાટો કાઢીને ખૂન રોતુ ચરણું, મોટે અવાજે બોલવું

ધીસણું }
ધુધરાવણું } —જુઝા લગાવવા, ઠોકવું

ધુરતુ-લુગતુ લસતુ

ધુમતુ-પ્રવેગ રવે

ધૂવતુ-દૂતિને મોટા ચતુ, પાતુ (જોમકે મેગડતુ)

ધૂધનતુ-ગુસ્ત્રાથી ડોળા મદના

ધૂનતુ-નૂ ધૂ આવે આવજા રવે

ધૂમરાતુ-રીસમા મો ચડતુ, ધુધનાતુ, ધૂમરી ખાતી, વગસાતુ
ચ/ આવન, ડહોળાતુ

ધૂમતુ-|| મદન રખડત મોટો કારભાર રવે, ગહાનત મચ્યા રહેતુ

ધૂનતુ લુગ લુગ રત, જોગથી લસત, તફતુ

ધૂનકાતુ રીસમા મો ચડતુ લુધનાતુ ધૂમરી ખાતી, વગસાતુ અહી
પાતન ડહોળાતુ

ધૂટતુ-ગોગ દરતુ રખડત, મોટો કારભાર કરવે, મદનાતુ મચ્યા રહેતુ

ધૂટતુ-નમોત પીમતુ, લમેના પગ એતુ એ ફરી નખતુ

ધોનતુ-કામના નમકોરાથી શબ્દ રવે

ધોરનતુ-ગજવતુ

ધોળતુ-કગ્તેથી દામીને નરમ રતુ, ઝોળાતુ મેળતુ જોરથી ધુમડતુ

ગોડતુ-કોણી માગતી, ગોટો મારવે ધોચતુ

ગોનતુ-ગોતુ બિધતુ (તુચમારમા)

ચકચકતુ-ચકચક આવાજ કરવે ચગમટ મારવે, જ કકતુ

ચકામતુ-તપાસીને જોતુ પ્રકાશતુ

ચગતુ-પગતીએ કચરતુ

ચગફોળતુ ચગતુ મટોળતુ

ચગમગતુ-ચગતુ રમમા આવતુ

ચગતુ-આગશમા બેચે બેડતુ ચણસાગમા સમજ જતુ ગગમા આવતુ

ચગળતુ-મમગાતીને ખાતુ

ચણચણતુ }

ચચલતુ }-મગતરા થતી, લાગ વગતી

ચરચરતુ }

ચરકતુ-ચટકો જરવે

ચરતુ—દિવ પર ચોટ લાગી
 ચણતુ—મકાન વગેરે ચણતુ
 ચતરાવતુ—ચળાવતુ
 ચપડતુ—દીપીને ચપટું કરતુ
 ચપસતુ—દામતુ, જોગ્યી દામતુ
 ચખતુ—ખાડો પડે એમ ચોટતુ, દળાતુ,
 ચખોળતુ—ખરામ જોતુ, ગાળદેરી
 ચલડતુ—ચલડતુ
 ચમકતુ—ઝમકતુ, ચોકતુ, વડી જતુ
 ચર્ચતુ—ચદન આદિનો લેપ કરવો, ચર્ચા કરી
 ચરણતુ—ડામતુ દિનમા જાતુ
 ચરતુ—ચાતુ કરતુ, ઘાસ દાણો વગેરે શોધી ખાવો, રળતુ,
 ચલતુ—ચાતુ
 ચમકતુ—પકડમાથી ખસતુ ઇટકતુ, ગાડા ચતુ, મગજ ઠેકાણે ન રહેતુ
 ચસતુ—ચગતુ, ખમતુ દગાઈને ખેસી જતુ, તુકશાનમા આતી પડતુ,
 ચળકતુ—તેજ મારતુ, ઝમકતુ
 ચળવળતુ—જરા હાતુ
 ચળતુ—ડગતુ, ખસતુ, પતિત ચતુ
 ચંદાતુ—ચાદુ પડતુ, કોદવાણુ લામતુ
 ચાખતુ—જીભથી સ્વાદ કરવો, ચોડુ ક ખાતુ, કમોતુ ફળ ભોગવતુ, ખાતું,
 ચાટતુ—જીભથી ચાટ લેવો, ખાતું,
 ચારતુ—ચોગહુ ચનાતુ
 ચાલતુ—હીડતુ નિર્નાક થવો, નલતુ, ટકતુ, સત્તા હોવી, રમતમા ચાલ
 લરતી, ફૂરી ચનાવતી,
 ચાવતુ—કોઈ વસ્તુ ખાવા માટે દાંતથી કચરતુ
 ચાસતુ—ચાસ પાડવા,
 ચાળતુ—ચારણી વડે ચોકખુ 'કરતુ
 ચાપતુ—દમાવતુ, દગાડતુ, લાય આપવી, દાસતુ

ચિકોરવું-ટોકવું, ફરી ફરી ઠહેવું
 ચિબોળવું-ચીબોળવું
 ચીચવાવું-ટળવળવું
 ચીણવું-ચીણ ભરવી, કળે કળે ખાવું.
 ચીતરવું-ચિત્ર કાઢવું, જેમ તેમ લખી દાઢવું
 ચીતરવું-ચિંતવવું, ચીતવું
 ચીતવું-ધારવું, કલ્પવું, ઇચ્છવું, ઝોળખવું, જાણવું,
 ચીમવું-દાખી ખેંચીને ચાપ બનાવવી, સફાઈથી ઢીક દરીને, ગોઠવવું,
 વાતને ચોળીને લાંબી કરવી,
 ચીમળવું-ચીબોળવું, દાન આમોળવું,
 ચીમળાવું-કરમાવું, ઝુરવું, મનમાં બટ્યા કરવું
 ચીરવું-કાઢવું
 ચીંધવું-આંગળીથી દેખાડવું, કરમાવવું
 ચીંબોળવું-આમળવું, ચીમટી દેવી,
 ચૂકવવું-જૂઠાવવું, ચૂકાવવું, પતાવવું, (કળિયો, દેવું)
 ચૂકવું-ચૂક કરવી, જૂઠવું.
 ચૂગવું-ચાંચ મારીને ખાવું.
 ચૂચવવું-ચૂંચૂં અવાજ કરવો, પેડા વગેરેનો
 ચૂમવું-અચ્ચી કરવી
 ચૂસવું-મોં વડે રસ ખેંચવો, નિઃસત્ત્વ કરવું.
 ચૂકાવું-ગેટમાં ચૂંક આવવી
 ચૂંટવું-તોડવું, દ્રવ્યવું, પસંદ કરવું
 ચૂંથવું-ફેદવું
 ચૂંપવું-પ્રવાહી પદાર્થને જરા જરા લઈને પીવો.
 ચેતવું-સળગવું, ઇસારામાં સમજાવેલું.
 ચેરવું-છેકવું.
 ચેવવું-ચોંટવું, ગર્મ કરવું, (જળતા ચોક મીણથી)

ચોકવું-ચોકું, આપવું, ઉભું કરવું

ચોટવું-ચીકાશને લીધે વળગવું, આગ્રહપૂર્વક વળગવું.

ચોડવું-ચોટાડવું, જડવું, બેસાડવું.

ચોપડવું-લગાડવું, લપેટવું.

ચોરવું-પારકાની વસ્તુ છૂપી રીતે લઈ જવું.

ચોલવું-ડામવું.

ચોપવું-ચૂસવું

ચોળવું-ધસવું, મસળવું, ચૂંચવું, વારંવાર ઉઘસાવવું, લગાડવું.

છટકવું-એકદમ છૂટવું, ખસવું, નાસીજવું.

છડકવું-છાંટવું

છણકવું-છણકો મારવો

(છણકારવું-કોષમાં બોલવું)

છણવું-બારીક કપડાથી ચાળવું કે ગાળવું, બારીક તપાસ કરવી.

ખણવું, નખથી વલૂંચવું, દબાઈ ગયેલી વાતને ફરી ઉકેલવી.

છલકવું-હાલવાથી પ્રવાહી પદાર્થનું પાત્રમાંથી બહાર પડવું.

છળવું-છેતરવું

છંછણવું-છણછણવું

છંછેડવું-છેડવું, ચીડવું, સળી કરવી

છાકવું-છત્તકાઈ જવું, કુલાઈ જવું, બહેકી જવું, વંદી જવું

છાજવું-છાજથી છાંટવું, ચોચ હોવું, સારા દેખાવું, સોજવું, ધણે

વખત બિભવું.

છાણવું-બારીક રીતે ચાળવું

છાતરવું-ખેંચવું, બહાર કાઢવું

છાપવું-ખીચા વડે છાપ પાડવી, આકૃતિ પાડવી

છાવું-ઢાંકવું, છાજ વડે ઢાંકવું

છાંટવું-વિખેરાઈને પડે એમ પ્રવાહીને નાંખવું, બિપર બિપરથી મળવું.

ગપ હાંકવી, બગાઈ હાંકવી.

છાંડવું- } -છાંડથી થેપવું
છાંડવું- }

છિદવું-છેવું

છીણવું-છૂંટવું, ગાળવું, છીણી ઉપર ધસવું, છૂદો પાડવો, ચાક સમાવું

છીંતવું-છીંત પાળીઆ વડાણવું જમીન સાથે જોડવું

છીતવવું-કુટરી લેવું, છેતરી લેવું

છીપવું-વમવું, સતાવું, વપાવું

છીરકવું-ડાંટવું

છોલવું- } છોડા દાડવા.
છીલવું- }

છુંછકારવું-કગડવા કે પાજા પડવા ઉચ્ચેરવું.

છૂંટવું-અધનઆથી છૂટા થવું.

છૂપવું-અંતાર, છુપાવું

છૂંટવું-ચાલવું, લેવું

છૂંટવું-અખીનાગા દધિવાર વડે ડીચવું, બારીક કચવું

છેદાવું-છેદાવું

છેડવું-અટકાવવા હવું, ખીજવું

છેતરવું-હમવું, જગવું

છેલવું-દાપવું, દાણ પાડવું

છેરવું-પાનથું અપવું

છેલારવું-ચોગવું, લંટવું, મોડા આવવું, મોડા પડવું, મોડા પાનાથી
ગરમાવું, છેલ્લા પડવું.

છોડવું-મુક્ત કરવું.

છોલાવું-ખસિયાણા પડવું

છોરવું-છોરિયા વડે ખોદવું,

છોલવું-ઉપર ઉપરથી ઉખેડવું, કોઈ વસ્તુની છાવ દાઢવી, લાકડું ધૂંડવું

જખવું-ખાઈ જવું.

જડવું-સજડ બેસાડવું, જોડવું, ખોવાઈ ગયેલું ફરી મળવું, મેળવું,

જાણવું-અચ્ચાને જન્મ આપવો.

જનમવું } -જન્મવું
જન્મવું }

જમવું-બોજન કરવું, ખાવું

જરવું-છલું થવું, ઘસારું જવું, પચવું, પાંખું કે છૂટું થવું

જવવું-ઉત્પન્ન થવું, જીવ પડવા.

જવું-ગતિ કરવી, ખસવું, પામેથી ખસવું, ઘટવું, નાગ પાગડું, વીતવું
પસાર થવું; પડી જવું.

જાગવું-જીવમાંથી ઊઠવું.

જાણવું-સમજ, જ્ઞાન, આવડત કે પરિચય હોવું

જારવું-છલું થવું

જાવું-જવું, જન્મવું

જીતવું-વિજય મેળવવો

જીરવવું-પચવવું, સાખવું, વેંટવું,

જીવવું-પ્રાણ ધારવા, શ્વાસ ચાલવો, જીગરવું, જમવું

જૂતવું-જોડવું. (ગાડું જાળવ વર્ગર.)

જૂંદવું-એમાં એમાં ઝોડા ખાવાં

જોઈવું-ખપ હોવી, દેખા હોવી

જોખવું-તોળવું

જોગવવું-મેળ દેખાવો, ગોઠવવું, ગાણવું.

ઝકઝાલવું-રેલ્લેય કળી

ઝૂલવું-ઝૂંટવું, લગી પડવું

ઝગઝગવું }
ઝગમગવું } -ઝગમગ થવું
ઝગવું }

ઝઘડવું-ટટી કરવો, લડવું

ઝૂમવું-ઊપર લટી પડવું, જલાર કે ઉપરથી ઝૂંટવું
જોર થઈ દેવું.

ઝટકુ-ઝટકો મારવો, આયકો મારવો
 (ઝટકુ-ઝડપ મારી પડારી લેતુ, ખૂચરી લેતુ)
 ઝટરકુ-સખત દપકો આપવો
 ઝડપકુ-એકદમ પકડતુ
 ઝણકારકુ-ઝણકાર કરવો
 ઝણઝણકુ-ઝઝણી, ખાલીના જેવી અસર થવી
 ઝપટકુ-ઝપટ કરી, ઉતાવળ કરી, ઝડપતુ, મતરતુ
 ઝપાટકુ-ઝપાટો દગવો, મારવો, ઝટઝટ ચોગીને ખાતુ.
 ઝપેટકુ-ઝપટતુ
 ઝબકકુ-ઝમકતુ, ઝબૂકતુ
 ઝબૂકકુ-ઝબૂક ઝબૂક પ્રકાશતુ
 ઝમોળકુ-ઝમકોરતુ
 ઝભાકુ-ઝલદ થતુ, મરણતોન ધાપન થતુ
 ઝમકકુ-ઝમકાર કે મધુર ગણકાર થવો
 ઝમઝમકુ-ઝમઝમ થતુ, રણકતુ, ઝીલુ ઝીલુ વલતુ, ચચરતુ
 ઝડકુ-ઝડ આના અવાજ સાથે દપકુ અડતુ
 ઝરપકુ-ઝમલુ, ધીમે ધીમે ઝડતુ, ઝોમગી જતુ
 ઝરમરકુ-ઝરમર ઝરમર પડતુ
 ઝવુ-ધીમે ધીમે પ્રવાહીતુ બહાર નીકળતુ
 ઝલકકુ } -તેજ મારતુ, ચળકતુ, પોતે પ્રકાશતુ
 ઝબકકુ }
 ઝલકાવકુ-તેજ મારતુ, ઝનકાતુ
 ઝલઝલકુ-ઝમકતુ, ઝળહળતુ
 ઝલ્લાકુ-દાઝતુ, બળતુ
 ઝળમળકુ } પ્રકાશતુ, ખૂબ તેજ મારતુ
 ઝળહળકુ }
 ઝખવાતુ-ઝાખુ પડતુ, બોહુ પડતુ
 ઝખકુ-ઝખના કરી

ઝંઝેડવું-ખૂન હલાવવું કે ચૂડવું, ઝાડને તરઝોડી નાખવું, ખૂન ધમકાવવું.

ઝંપલાવવું-ચાહોમ કરીને ફેદી પડવું.

ઝંપાવું-સકોચ પામવો, બે જવાન ચર્ષ શર્માઈ જવું.

ઝંપાવવું-ઝંપલાવવું.

ઝાટકવું } મુપડા વડે ઉપણવું-મોવું, જોરથી ખંખેરવું, આપટવું, ખૂન
ઝાડકવું } ઠપકો આપવો.

ઝાડવું-ઝાડુથી વાળવું, કચરો કાઢવો, ઝાટકવું, ખંખેરવું, ઠપકો આપવો.

ઝામવું-તપાવેલી ઈંટ અથવા ઠીકરી વડે પાણી અથવા ઔષધ છમકારવું.

ઝારવું-ગિના પાણીની ધાર વડે ધોવું, કે રોકવું. ઝારણ વડે સાંધવું,
ઝાળવું, નકામા ડાળાં કાપી નાખવાં.

ઝાલવું-પકડવું.

ઝાળવું-ઝારવું, રેણુ વડે ધાતુનું વાસણ સાંધવું.

ઝાંખવું-ઝાંખી કરવી, જાનું માનું સંતાર્ધને જોવું, ઝાંખા પડવું.

ઝીકવું-જોરથી ફેંકવું, પછાડવું, અક્ષાળવું, પાડી નાખવું,

ઝીપવું-અધ્ધર ઝીલી લેવું.

ઝીલવું-ઝીપવું, પકડી લેવું, એક જણનું જોડવું કે ગાનું બીજાએ
ઉપાડી લેવું.

ઝીંકવું-ઝીકવું.

ઝુકારવું-ઘીંટને બેસાડવું.

ઝુકાવવું-નમાવવું.

ઝૂકવું-નમવું, લચી પડવું, લટકવું.

ઝૂમવું-ઝૂમવું, લટકવું, ટીંગાવું,

ઝૂરવું-ને માટે તલસવું, કલ્પાંત કરવું.

ઝૂંટવું-ઝડપ મારી ખૂંચવી લેવું.

ઝેરવું-નાની સ્વાઈથી દહીં વલોવવું.

ઝોકવું-એકદમ ફેંકવું, નાખવું, વળવું, ચૂકવું, ચાહોમ કરીને પડવું
બિંધમાં ઝોકા ખાવાં.

ઝાકારવું-ઝકારવું, ઝકાવવું.

ઝાકાવવું-ઝકાવવું.

ઝાકાવું-ઝકકમ ફેંકાવું, લટકવું, જૂનવું.

ઝાલવું-ઝૂલવું, ઝોનવું, ઝોળા ખાવા.

ઝાળવું-ઝુલાવવું. હીંગોળવું, આમ તેમ હક્કાવી રગડી નાખવું, રોપવું.

ઝાંકવું-ઝાંકવું, પટકવું.

ઝાંટવું-ઝૂંટવું.

ટકારવું-ટકોગે મારવો, ટોકવું, ગોઘાવવું.

ટચકારવું-ટચકો મારવો, ટચકાવવું.

ટચકાવવું-ટચકો મારીને કાપવું.

ટચકાવવું-તડકાવવું, ધમકાવવું.

ટપકવું-ટીપે ટીપે નીચે પડવું, ચૂવું.

ટપવું-ફેદી જવું, વધવું, અડિયાના થવું.

ટપાવવું } મારવું, ઠોકવું, વારંવાર કહેવું.
ટપેરવું }

ટમકવું-ધીમે પ્રકાશ આપવો દૂરથી ઝીણો પ્રકાશ દેખાવો.

ટમટમવું-પડું પડું ચર્મ રહેવું, આતુર ચર્મ જવું.

ટરકવું } લલચાવવું.
ટળકવું }

ટરપરવું-વસ્તુની લાલચથી કાંઈ મારતાં ઉભા રહેવું, આધા પાછા થયા કરવું.

ટળવળવું-વલખાં મારવાં, તરફડિયા મારવાં, આતુરતાથી ઝંખવું, જૂરવું, પીડાવું.

ટસટસવું-તસતસવું, કાટું કાટું ચર્મ રહેવું.

ટહકવું-મોર કે કોયલે બોલવું.

ટહોલવું-આંટા મારવા, આમ તેમ ફરવું, ગામમાં દહેલ નાખવી.

ટળકવું-લલચાવું.

ટળવળવું-ટવળવું.

ટાળવું-દૂર કરવું, નિવારવું.

ટાંકવું-ખણવું, કોતરવું, ટાંકા ભરવા, સાંધવું, હિતારો કરવો.

ટિંગાવું-લટકાવું.

ટીચવું-ટીપવું, છૂંદવું, ઠોકવું.

ટીપવું-કાણુ વસ્તુથી ઠોકવું.

ટૂકાવવું-ટુંકું કરવું.

ટૂંપવું-મૂળભાષી ખેંચી નાખવું. ખૂંચવું રૂને કાશામાંથી ચૂંટી છૂટું કરવું. મહેણાથી પીંખી નાખવું. મસળીને ગદડવું, કસણવું.

ટેકવું-ટેકો લેવો, આધાર લેવો

ટેકાવવું } ટેકવું આધાર રાખવો

ટેકવવું } " " "

ટેરવવું-ટેરવવું, ખેસવું કરવું, લક્ષ્યામણ કરવી.

ટેવવું-જેયા કરવું, ધરવું, અટકળ કરવી, સદવાસ કરાવવો, પરિચયર્થ લાવવું.

ટેવાળવું-એકદમ જવું.

ટેંકાવવું-આશા રાખી રાખીને અધીરું કરવું.

ટોકવું-વારંવાર કહેવું, મૂકવું, ઠપકો દેવો નજર લાગે એમ કહેવું.

ટોચવું-ભેંકવું, વારંવાર કલા કરવું. ઠપકો આપવો.

ટોચાવું-વગોત્રાવું, નિન્દાવું.

ટોવું-ખૂમ પાડી પક્ષી ઉડાડવાં (ખેતર સાયવવા) ટીપે ટીપે પાણી પાડવું.

ઠગવું-ભોળવીને છેતરવું, ધૂતવું.

ઠાઠાવાવવું-ગોઠવાઈને વધુ માથ તે માટે પાત્રને ઠંઠેરવું.

ઠણઠણવું-ઠણઠણ એવો અવાગ થવો.

ઠઠરવું-ડીઠવાવું, દેખાવવું જનવું. ટાટે ચરચરવું, ધુજવું.

ઠઠળવું-અક્ષતા અક્ષતા ખખળી જવું (દાણા માટે)

ઠઠાડવું-અડાડી દેવું, ધુસાડી દેવું.

હાસરણું-હાટ કરવો, ખૂન ચણાવવાનું.

હણકણું-હણક આવાજ થવો.

હણકારણું-અવાજ કરવો, હણકે એમ ચાલવું.

હપકણું } હપ એવો અવાજ થવો, ઠોંટનું
હપકાણું }

હપકારણું-હપકે એમ કરવું, પગાડવું, હપકો દેવો, મારવો.

હખકણું } -હપકણું
હખકાણું }

હખકારણું-હપકારણું.

હખકખાવણું-હમકખાવણું.

હખકાણું-હટાણું, અફળાણું, ટિચાણું.

હખણું-ઠોંટણું, હમકણું.

હમકમણું-હમકમ આવો અવાજ થવો અથવા કરવો.

હરકણું-એ કે વધુ દોરાને બેગો વળા દેવો, અમળણું.

હરકાણું-ચાકું વળવું, મગડાણું, હરકણું હમીણી વંકાણું, રિસાણું.

હરણું-રિચર થવું, જામણું, તળિયે બેસવું, હકુ થવું, હડીથી જામી જવું,

નણી થવું, ચાંત થવું, વખત થવું, હોઝાઈ જવું.

હસવણું-હાસવણું.

હસણું-મનમાં ઉતરી જવું, સમજામાં આવવું.

હંગરાણું-ગંગરાણું.

હઠેરણું-ખૂન હઠાવવું, ખૂન વહવું, હપકો દેવો.

હઠેરણું-હાડાં ભાંગી નાંખવા, છેતરવું.

હારણું-હરે એમ કરવું.

હાલવણું-ખાલી કરવું.

હીંકણું-ચીજવું, હરી જવું.

હીંગરાણું-ખૂન હડી લાગની, હરીને ચોસણું બાગી જવું, ગદોઈ જવું,
વધતા ચીટકી જવું,

હૂંંવાણું-ટાકથી અકડાઈ જવું, ધુમણું.

હૂંગણું-હાંસીને ખાતું, હૂંગણું કસું
 ઠેકણું-ઠેકડો મારી ફૂદી જતું, ઠોકણું
 ઠેપણું-ખીખાંથી વસ્ત્ર છાપણું, અડાડણું
 ઠેરવણું-નક્કી કરાવણું, ઠરાવણું, સ્થિર કરણું, અટકાવણું, રોકણું.
 ઠેરણું-ખતણું, ચણું, રહેણું, ચોસણું.
 ઠેરાણું-સ્થિર થણું, (લખવામાં હાથણું), નક્કી થણું

ઠેલણું } -હડમેલણું, ધકેલણું
 ઠેલવણું }

ઠોકણું-એક વસ્તુને ખીજી વસ્તુ સાથે જોરથી અક્ષાળવી, માર મારવો,
 ગપ મારવી

ઠોકારણું-ઠોકીને બેસાડણું, ઠોકણું.
 ઠોરણું-ઠોર મૂડીની રમતમાં મૂડી હિપર મૂડી 'માંડવી
 ઠોલણું-ચૂંદી ખાતું, તોડી ખાતું.
 ડગળણું-ચમગણું, હસણું, જે તે ખાયા કરણું
 ડઘાણું-ગભરાટથી સ્તબ્ધ થઈ જતું
 ડણકણું-સિંહે ગજના કરવી
 ડપકાવણું-દબકાવણું
 ડબકાવણું-ધમકાવણું
 ડપટણું-દપટણું, સંતાડણું, કુચ્છાઈથી હાથ કરી લેવું, દબાઈ બેસવું.
 ડંદાવણું-દંદારણું, (હોડીવાળાની બોલીમાં) ખૂબ ડંદાવણું
 ડંદણાવણું-ડંદણા વડે મારણું
 ડંદસાવણું-દયમયાવી દેવું, હેરાન કરણું
 ડબકણું-દૂબકાં ખાવા
 ડબોળણું-ડુબાવણું, ઝબકોળણું
 ડભામણું-ડમરણું વાગણું
 ડમરણું-વનસ્પતિનું ફાંચણું, નવાં પાન આવવાં

ડરવું }
 ડરપવું } - બીડ
 ડરપાવું }

ડસકવું-ડસકા ખાવા

ડસડસવું-ડસકાથી રુધાવુ, મનમાં અકળાઈ રહેવું

ડસવું-કરડવું, ડશ દેવો

ડહું કવું-ઊભરાવું, છનકાઈ જવું

ડહોળવું-પ્રવાહીને હલાવવું, ખૂબ દામોમા પડવું, આખ લાન ।

જમ ત્યા સુધી યોગવી

ડળકવું-નનચાવું, દાઢ સળકવી

ડળવું-સડી જવું, ખોખા ચર્ચ જવું, લાનસામા લીન ચર્ચ જવું, લા

પડવું, ઢમનો ચર્ચ જવું

ડંખવું-દશ દેવો, આકડો મારવો, કરડવું, નોડે ધસાઈ પગને ધ

ધરી, મનમાં ખટકવું

ડાંગવું-નોધવું, લખી લેવું (કોર્ટમાં વપરાય છે)

ડાટવું-દાટવું, સતાડવું, ધમકાવવું

ડાડડવું-આગિ/છ કરવી

ડાઠવું-કટાક્ષ કરવો

ડામવું-ડામ દેવો, ડામણ બાધવું, મહેણ મારવું

ડારવું-ડારવું, ધમખી દેવી, મના કરવી, અટકાવવું

ડાંભવું-ડામવું, દઝાડવું

ડીંટવું-ડીંટામાંથી તોડવું

ડૂકવું-ચાકડું, રહી જવું બધે પડવું, આવક ધરી જવી, હા

ભુનાવામાં પડવું

ડૂચવું-હોઠ અડકારી પીવું, મોટે કોળીએ ખાવું, દાસીને ખાવું, ડૂચો દે

ડૂબવું-પાણીની અદર જવું, ડૂબીને મરણ પામવું, દેવાળુ કાઠ

લીન ચર્ચ જવું

ફૂલવું-ફૂવું, ગર્કં થવું, ખુરાર થવું, દેવું કાઢવું, કાંઈ વિસાતમાં ન હોવું
 ડંખરાવવું-રહવું, ધમકાવવું

ફૂંગળાવું-(છોડ, વેદા કે ક્ષત્રી) વધતા અટકવું, કુંજરાવું.

ઉંદરાવવું-પેટ ઉપસવું, ફેફસ ચઢવી, ફીકા પડી જવું

ઠરાવું-(આખોવું) જાવથી ઘેરાવવું

ડેંડવું-ડેંડું કરવું

ડોકવું-ડોક ખહાર કાઢીને જોવું, ડોકિયું કરવું

ડોકવું }
 ડોકાવવું } " " "

ડોલવું-ચૂકવું, આમ તેમ હાલવું

ડોવું-હાલવી બેળવી દેવું, ફીણવું

ડોળાવવું-આકાર કરવો, ઘાટ લાવવો.

ઢણકવું }
 ઢણકાવું } -વગર કામે રખડવું, રજાવું

ઢણઢણવું-ઢણટણ એમ વાગવું.

ઢબૂકવું-ઢોસતું વાગવું, પાણીમાં ઢૂમકા ખાવા

ઢબૂકવું }
 ઢબૂરવું } -ખરાબર ઓઢાડીને સુવાડવું, ચાખડવું(વહાલમાં) ધીખવું, મારવું

ઢરડવું-ઢસાવું, ધસડવું, ઢેડકો મૂકવો.

ઢરડવું }
 ઢસડવું } -જમીન સાથે ખેંચવું, ધસડવું, વેડ ઉતારવી

ઢળકવું-ઢળવું, નમતુ રહેવું, નમતું રહેવાથી સુંદર દેખાવું

ઢળવું-આડું થવું, એકબાજુ નમતુ, પ્રવાહી પદાર્થનું જહાર નીકળી
 જવું, બીજામાં રેડાઈ તે ધાટના થવું, નિશ્ચયમાંથી ડગવું.

ઢઢોળવું-જગાડવા માટે ખૂબ હવાવવું.

ઢાળવું-નીચે નાખવું, પાથરવું, ટીપાં રૂપે પાડવું, ગેરવું, પાકની
 કાપણી કરવી, તેને અંદાજ કાઢવો, બીજામાં રેડવું

દાંકડું-કશા વડે વસ્તુને આવરી, તેની ઉપર મૂકતું કે પાયરતું,
સતાડતું કે ગુપ્ત રાખતું

ઢીંચણું-ઢીંચતું, હૃદયી વધારે પીકું, પીકું (તિગ્ગકારમાં)

ઢૂંગણું-ખાતું

ઢૂંદણું-શોધતું, ખોળતું

ઢોળણું-રેડતું પણ ખો નાખવો, ગમડાવતું

તડતડણું-તડતડ અવાજ થવો, કાટું કાટું થતું, તસતસતું, કોપથી ખોળતું

તડપણું-તપતું

તડકંડણું }
તરકંડણું } -તડકડિયા મારવા, કાકડું, વ્યર્થ પ્રયત્ન કરવો

તડકંડું }
તડપણું } -તડકડું

તડણું }
તડસાણું } -માનવા કે જમડવા સામે ધસતું

તઢકડું-વાધો કાઢવો, મર્જતું

તતડણું-તડતડતું

તનખાવણું-પજવતું, હેરાન કરતું, ની ઉપર ગુસ્સે થતું

તપણું-ગરમ થતું, ઊંચું થતું, તપ કરતું, લામો વખત રાહ જોતરું
ઊભા રહેતું, ખોટી થતું, ગુસ્સે થતું

તરકંડણું }
તડકંડણું } -તરકડી કરતી, ચોરી જતી
તડકાવણું }

તખકણું-ગાઠ અધકારમાં આડો પ્રકાશ આવવો,

તખડાવણું-દોડાવતું, ખદમદાવતું, ધમકાવતું.

તમતમણું-તમરાનો અવાજ

તરકણું-તરકું કરવો, અટકળ કરવી

તરછેડણું-જોરથી આવડો મારવો, તિરસ્કારથી કાઢી મૂકતું તુચ્છ-
કારતું, ધિક્કારતું

તરડણું } તરડ પાણી, કાચું, વાંકું થવું, ત્રાંસુ થવું, વંકાઈને વિરુદ્ધ
તરડાણું } ચાલવું.

તરફડણું-તરફડાટ કરવી

તરફોડણું-જણકા છોકોટા કરવા.

તરખડણું-ખદખદવું, લડવું, ઠગ્ગિયો કરવો

તરખરણું-ઉપર તળે થવું, સળવળવું, ત્વરાથી અધીરા થવું.

તરણું-ઓળંગવું, પાર કરવું, કૂખ્યા વિના પાણીમાં ઉપર રહેવું કે ખસવું

તરસણું } તસસવું, આગુર રહેવું

તરસાણું } તરસવું.

તરસાવણું-ઝુરાવવું, તપસાવવું.

તરોણું-તરવાવું

તર્જણું-ઠપકો આપવો, ધમકાવવું, તરછોડવું.

તસપણું-એકદમ કુદકો મારવો, તવપ મારવી.

તસફણું-આગુરતાથી ટમટમવું, તસસવું.

તસસણું-આગુરતાથી તરફડવું.

તવરણું-તરવરવું.

તસતસણું-ભચડાણું, તણાવું, ટસટસવું.

તળવાણું-વધારે પડતા ધસાસથી કે તાપથી પતના તળીયાનું આણું થવું. (આણું=લીણું, જીણું, તાણું ઉતરડેણું કાચું ચામડું-
નરમ-પોચું જરા અડકવાથી કુખાય એવું.)

તળણું-કકડાવેણા ઘી કે તેલમાં પકવવું.

તળાંસણું-ધીમે ધીમે ચોળવું.

તંતરણું-છેતરવું, ધૂતી લેવું, બોળવું.

તાગણું-તાગ દાઢવો, માપ દાઢવું, પરવારવું, છૂટા થવું, ત્યાગવું, છોડી દેવું.

તાસણું-ટાંકણાથી ચકચકવું કરવું.

તાડકણું-તડકવું

તાડણું-મારવું.

તાપવુ—અગ્નિથી ટાક ઉડાવવી.

તારવવુ—દ્યુર્ભાગ ગયેલી વસ્તુને ઉત્તરી આણવી, ઉપર ઉપરથી લઈ લેવું, છૂટું કરી પાણી મોંસરું દાઢી લેવું, જમા ઉધારનો આંકડો ખાતાવાર નક્કી કરવો.

તારવું—પાર કરવો, ઉદ્ધારવું, ઉગારવું. કૂચવું બચાવવું.

તાવવું—શુદ્ધ કરવા માટે ખૂબ તપાવવું, ઓગાળવું, દસવું.

તાસવું—તારવું.

તાંતરવું—તંતરવું, વસ કરવું, તંત્ર વડે જનવું કરવું.

તિરસ્કારવું—અનાદર કરવો

તુચ્છકારવું—તુચ્છકાર કરવો

તુલવું—તોલવું.

તૂટવું—ભાંગવું, દેવાળું દાઢવું, બંગાણ પડવું, નાસ ભાગ થવી.

તેડવું—નોતરવું, બાળકને બચકવું, કહે બેસાડવું.

તોડવું—ચૂંટવું, છૂટું પાડવું, ફોડવું, ભાંગવું, (વચન, મિત્રતા)

તોતડાવું }—બોલતાં છબ ચોંટવી
તોતળાવું }

તોળવું—જોખવું, ઉપાડવું, બચકવું.

ત્રસત્રસવું—ઝસવું. નીતરવું, વરસવું.

ત્રાગવું—ત્રાગો કરવો, તાગ લેવો

ત્રાટકવું—અણધાર્યો ધસારો કરવો, હાપો મારવો

ત્રાડવું—ગર્જના કરવી.

ત્રાસવું—ત્રાસ પાગવું, કંટાળવું, બીજું,

ત્રુટવું—તૂટવું.

ત્રૂંડવું—પ્રસન્ન થવું.

ત્રોડવું—તોડવું.

ત્રોફવું—છંદણ છુંદવું.

ત્રોવું—શરીરે ફૂચ થવું, તરવાવું, ગર્જાપાત થવો (પશુનો)

ચક્રુ-ચાક્રુ.

ચડક્રુ- ૧ ખોતતા જીમ ચોટતી કે ધુજતી, ધડક્રુ, લપથી ઠાંપક્રુ,

ચડક્રુ- ૨ ધબક્રુ.

ચડચડક્રુ-ચડ ચડ અવાજ થવો.

ચચડાવક્રુ-ધેમકાવક્રુ.

ચરચરક્રુ-કંપક્રુ, ધુજક્રુ.

ચરક્રુ-ચર ચડાવવો, ખાજુમાં અનાજ ભગડે નહિ તે માટે નીચે અને
ચોમેર જુવાર બાજરીના પૂળા ભરી લેવા.

ચરેરક્રુ-ચરચરક્રુ, ત્રાસક્રુ.

ચક્રુ-ગતક્રુ.

ચળક્રુ-જમીન પર રેતી ફરી વળવી.

ચાચડક્રુ-ચથેડક્રુ.

ચાપક્રુ-રથાપક્રુ, પહોળા હાથે દાખીને ચપટો આકાર ધડવો.

ચાખડક્રુ-ચાખડક્રુ, ધીમે હાથે ઠોકક્રુ.

ધીજક્રુ-(ધીનું-ધીજેક્રુ)

થેપક્રુ-ગટક્રુ લીપક્રુ, થેપ કરવો, લોંદાને ધીમે દબાવી દબાવીને
ધાટ કરવો.

થાથવાક્રુ-નોતડાક્રુ.

થોભક્રુ-કોઈ ક્રિયા કરતું અટકક્રુ, વિરમક્રુ.

દડખક્રુ-દારીને ભરક્રુ.

દડખડક્રુ-ગમડક્રુ, દડખડ દોડક્રુ,

દડક્રુ-ખરાતી જમીનને દીપી લીંપીને સરખી સાફ કરવી.

દહક્રુ-હુહો હુહો હુહો કરવો.

દતક્રુ-આપક્રુ, દેક્રુ, દાન લઈ આવક્રુ, રખીઆવક્રુ.

દદડક્રુ-રેલા ચાલવા, દડડક્રુ.

દપટક્રુ- ૧ દપટાવક્રુ, હુચ્ચાઈથી સંતાડી રાખક્રુ, જમીનમાં દાટી

દપટક્રુ- ૨ રાખક્રુ, સંધરી રાખક્રુ.

દંડુણવણું-ડંડાવણું, હોડીનું હંદારણું, દંડનાવણું, દાટણું.

દંડનાવણું-ડાટી દેણું.

દખડાવણું-ધમકાવણું.

દમકણું-ચમકણું, નગારું વાગણું.

દમણું-મનને કાણુમા રાખણું, દુઃખ દેણું.

દરપણું-દપું કરવો.

દલાડણું- } ધીરજ આપવી, મન વળાવણું, વીંદારણું, નભાવણું-
દલારણું- }

દવરાવણું-નર દેખાડવો, આધાન કરાવણું (પશુમાં)

દવાણું-શીકું પડણું, સુકાણું.

દહણું-ખાળણું.

દળણું-પીસણું, ધંટીમાં નાખી અનાજનો ભૂકો કરવો.

દંડણું-શિક્ષા કરવી.

દાળવણું-દાળણું, દેખાડણું, બતાવણું.

દાઝણું-બળણું, સળગણું, મનમાં ઘાઝ હોવી.

દાટણું-ડાટણું.

દાઢણું-દાઢ બેસાડવો, બચકું ભરણું, કટાક્ષમાં બોલણું.

દાપણું-દાઝણું.

દારણું-ચીરણું, કાડણું.

દાણું-(પશુ મોટા નરનો સમાગમ થવો)

દીપણું-પ્રકાશણું. શોભણું.

દીસણું-દેખાણું.

દુખવણું-દુખાવણું.

દુખાણું-દુઃખ પામણું, દુઃખણું.

દુહણું-દોહણું.

દુઝણું-દુષ્ટ દેણું, ઝરણું, નીગળણું.

દુમણું-દમણું, પીડણું.

દેખવું-જોવું.

દેવું-મધ કરવું, આપવું, મારવું, ઠોકવું વાસવું.

દોખવું-ફાંખ આપવું.

દોટવું-લોટવું, ગગડવું.

દોડવું-ઝડપથી દૂરને પગલે હીંડવું.

દોતવું-શોભવું.

દોરવું-દાય જાણી ચલાવવું, માર્ગ જતાવવો, દોરાકરવું. સીવું.

દોહવું-દોરનું દૂધ કાઢવું.

દવવું-પીગળવું, ઝરવું, ગળવું, ગદ્ગદ થવું.

ધકારવું-ઉતાવળ કરી ધકાવવું.

ધકાવવું-ધકેલવું, તડામાર આગળ ચલાવવું.

ધકેલવું-ધક્કો મારવો, હડસેલવું.

ધમધમવું-ધખવું, સમસમવું.

ધખવું- } ધીકવું, ગુએ થવું.

ધગધગ- } ધીકવું, ગુએ થવું.

ધકૂકવું-ગાજવું, ધાંટા કાઢવા.

ધકૂસવું-ધકૂસ ધકૂસ મારવું.

ધબધબવું-થણ થણ થવું, કંપવું, નેશમાં ખળવું.

ધતવું-ધૂતવું.

ધમકવું-ધડકવું.

ધમકાવું-છેતરાવું.

ધમધધાવવું-ખૂબ રેડવું.

ધબવું-પડવું, દેવાળું કાઢવું, મરી જવું.

ધબોડવું- } હાથથી મારવું, છેતરવું.

ધબોડવું- } હાથથી મારવું, છેતરવું.

ધબોવવું-ધીમવું, ધોયલો કાઢી નાખવો, અડદનો લાડ.

ધમકવું-ગાજવું, કંપવું, પ્રકાશવું.

ધમધમવું-ધમધમ થવું, ઠંપવું, બહુ ગર્ભ થવું.

ધમવું-ધમણ અન્નાવળી, દેવનાને ખવન નાખવો.

ધમારવું-પશુને નવડાવવું.

ધરખવું-હિંમત હારવી.

ધરવું-પકડવું, પહેરવું, ધારણ કરવું, (વેશ-રૂપ-ગન્ધ.)

ધરાવું-તૃપ્ત થવું, સંતોષ પામવો.

ધસવું-ચડી આવવું, ધસી આવવું.

ધસવસવું-ટળવળવું.

ધવશવવું-ધવડાવવું.

ધસવું-જોશથી આગળ જવું.

ધંધોળવું-માથુ ધુણાવવું (ના પાડવા માટે)

ધાગવું-ધાકમાં હોવું.

ધાતવું-ફાવવું, અતુકળ આવવું.

ધાખડવું-છેતરવું, ઠગી લેવું.

ધારવવું-ઝાટકવું.

ધારવું-માનવું, ઇચ્છવું, અટકળ કરવી.

ધાવવું-જગ્યાએ માતાવું દૂધ પીવું.

ધાવું-દોડવું, મદદે દોડવું, એકદમ રોગ વ્યાપવો, દખાવું.

ધિણાવું-ગાયને ગર્ભ રહેવો.

ધીરવું-ભરોસો રાખવો.

ધુમાવું-ખગતાં ધુમાડો થવો, ધુધવાવું.

ધૂણવું-આવેશમાં આવી હાલવું.

ધૂતવું-ડગવું.

ધૂપવું-ધૂપ કરવો, ધૂપ દેવો.

ધુધવાવું-ધુમાડાથી ઝાંખુ પડવું.

ધેણાવું-ગાય, ભેંસનું ઝતુમતી થવું.

ધેરવાવું-દોરને પાણી પાવું.

- ધોડાવણું-જોડાવેર ચડાવણું, ધડાવણું, ધોડારણું.
 ધોપણું-ભૂખ્યા, તરસ્યા રહેવું, જૂરવું, વાટ જોતા 'ઊભા રહેવું'
 ધોણું-પાણીથી સાફ કરવું.
 ધ્યાણું-ચિંતવણું, ધ્યાન કરવું.
 નટણું-નાચવું.
 નડણું-હરકત કરવી, પીડણું.
 નદણું-નાદ કરવો.
 નભરેચણું-દબકું પાડવું.
 નભણું-દબકું, પોપાણું, નિર્વાદ થવો.
 નમણું-નીચા વળણું, નમસ્કાર કરવા.
 નમણું-નમ્ર થવું, શરણે જવું, નમેણું.
 નરખણું-નીરખણું.
 નવાડણું-નવડાવણું.
 નસણું-જોડાથી હાંકવાથી બળદની ગર્દનણું સજવું.
 નસેકણું-નાક સાફ કરવું.
 નળવાણું-અશક્ત બની જવું.
 નંકાણું-ફટકું, નંદાણું.
 નંદણું- } ભાંગવું, (કાચની વસ્તુને)
 નંદવાણું- }
 નંદણું-નંદવણું, નિંદણું, આનંદણું.
 નંદાણું-નંદવાણું.
 નાખણું-નાખવું.
 નાડણું-નાટ-દોરડાથી, જઠડીને-ખાંધવું.
 નાજણું-તપાસવું, અજમાવી જોવું.
 નાથણું-બળદને નાથ ધાવવી.
 નાવણું-ના આવવું.
 નાસણું-દોડવું, જતા રહેવું, ભાગવું.

- નાહણું-સ્નાન કરવું.
 -નહાણું-નિચોવણું-વાગણું વગગણું હોવું.સંબંધ હોવા.
 -નિખારણું-ખેળ કાઢવી, (ખેળ, લાદી-આર કાંછ) ધોવું.
 નિગમણું-ટાળણું, દર કરવું, વીનણું, ગુજરવું.
 નિટાળણું-વીરમણું, (નિરખાવણું).
 નિપાવણું-નિપજાવણું, બનાવણું, તૈયાર કરવું.
 નિયમણું-નિયમન કરવું.
 -નિરીખણું-નિરીક્ષણું, નિરખણું.
 નિર્ગળણું-નીગળણું, ટપકણું.
 નિર્દેશણું-નિર્દેશ કરવો.
 નિભ્રંછણું-નિભ્રંછણું, નિર્ભ્રંસના.
 નિર્મણું-નિર્માણ કરવું.
 નિવાજણું-સરપાવ, ખગડી વગેરે આપી સંતોષણું.
 નિવારણું-વારણું.
 નિહાળણું-ધારી ધારીને જોવું.
 નિંદણું-નિંદા કરવી.
 નીકસણું-બહાર આવણું, નીકળણું.
 નીકળણું-બહાર આવણું.
 નીગળણું-ટપકણું.
 નીઘણું- } દંડાંએ ઘણા આવવા.
 નીઘણું- }
 નીતણું-ખૂંટણું, વીતણું, અંત આવવો.
 નીતરણું-ટપકણું, કચરો નીચે દરી જઈ પ્રવાહીનું સ્વચ્છ થવું .
 નીપજણું- } પેદા થવું, લાભ થવો.
 નીપજણું- } ઉત્પન્ન થવું.
 નીપવણું-નિપજાવણું.
 નીસણું-ભરી રહેણું, ટકણું. નભણું.

- નીમડવું- } નક્કી થઈ પ્રકટ થવું, સિદ્ધ થવું.
 નીમવવું- }
 નીમવું-કામ કે પદ ઉપર સ્થાપવું. નિયોજવું.
 નીરખવું-પરાખર જોવું.
 નીરવું-દોરને ઘાસ નાખવું.
 નીચડવું-નીચડવું.
 નીસરવું-નીકળવું.
 નીંગળવું-ટપકવું, ઝરવું.
 નીંદવું-અનાજના ખેનરમાંથી નકામું ઘાસ ખોદી કાઢવું.
 નીંભરવું-ઘાસ કે દહીંના વાસણને ઉકળતા પાણીથી સાફ કરવું.
 નેગવું-જમવું.
 નેહવું-મટવું, ટળવું.
 નેડવું-દડવું, ફારી જવું.
 નોળવું-ગોરસાને ફચાથી ધસીને સાફ કરવું (પાત્ર).
 નોંધવું-નોંધ લેવી.
 ન્યાળવું-નિહાળવું.
 પકડવું-જાપવું, ચુનાદગાર માળ દેદ કરવું.
 પખાળવું-પાણીથી ધોવું.
 પખોડવું-પહોળું કરવું, પગડવું.
 પચપચવું-પચપચ અવાજ થવો.
 પચરકવું-ધાર છૂટવી.
 પચવું-દળમ થવું, નિરાંતે બોગવવું, મંઝન થવું.
 પચારવું-વારેવારે કહેવું, ટોકવું, ટોણારપે કહી જતાવવું, નજર સામે
 એમ ટોકવું, જમણો બાણી દહાવો.
 પછાડવું-અફળાવું, કુદાવું.
 પછાડવું-જેરથી અકાડવું, પટકવું.
 પજવવું-ત્રાસ આપવો.

પટપટલું-પટ પટ ઢરતી

પટપટાવલું-પટ પટ હવાવલું (પૂછડી)

પટાવલું-ફાસવાવલું

પડખલું-વાટ જોતી

પડતાળલું-ખોદીને તળે ઉપર ઠગલું, પગાડલું, સરખાવલું.

પડલું-પતન થવું, લાખા થવું, ચૂડું, કીમત બેસતી, ખૂચ દોડવું,
(જવું પડે, આવવું પડે, ધમકાવવું પડે)

પડલું-ભણવું

પતલું-ખતમ થવું, પુરું થવું, તોડ આવવો

પતળલું-ગુસ્સે થવું, ફરી જવું, પીગાળવું

પદોડલું- } ખદોડવું, ખૂચ ચાકી નાથ ત્યાં મુઘી દોડાવવું, વાપરીને

પદોડલું- } જગાડવું.

પમરલું-મધમધવું, સુવાસ પસગવી

પરખલું-પારખવું, પરીક્ષા કરવી

પરખાલું-ઓગખાવું

પરજળલું-ચેતવું. બગવું

પરઠલું-નક્કી કરવું, કરાવવું, કરાર કરવો, વિદાય થવું, પડવું, ભણવું

પરતલું-નમોટવું, ધૂંટવું

પરભાવલું-વિજયી થવું, ફાવવું, ઉત્પન્ન થવું, પજવવું, દૂભવવું, થકવવું

પરવડલું-પાનવવું, પોસાવવું

પરવરલું-જવું

પરસેવલું-પરમેનાવાળું થવું

પરહરલું-પરિહરવું, તજવું

પરિપોષલું-સારી રીતે પોષવું

પરિવજલું-મેટવું.

પરિહરલું-તજવું છોડવું.

પરોવલું-વેહવાળી વસ્તુને દોરા ઉપર ચઢાવવી કે તેના દોરા પાનવો,
પોરવવો, જોડવું, લગાડવું.

પસટવું-અદ્વયવું.

પસપસવું-ચળકવું.

પસવું-પગવું, જવું.

પસળવું-ભીનું થવું, પોચું થવું, પીગળવું (મન)

પસાણવું-સવારી કરવી. ઘોડાની પીઠ ઉપર સામાન કસવો.

પસાવું- } જવું, પસવું.

પળાવું- }

પસાળવું-ભીંજવું, મન પર અસર પહોંચાડવી, કોઈ કામ શુરુ કરવું.

પસરવું-ફેલાવવું.

પસચાવવું-પંપાળવું.

પસ્તાવું-પસ્તાવો કરવો.

પહાણવું-રંગવા માટે કોર કપડું ધોવું.

પહિરાવવું-ભેટ આપવી.

પહોંચવું- } પારલે ઠેકાણે જવું, પૂગવું, સ્પર્ધામાં જરાજર થવું.

પહોંચવું- }

પહોંતવું-પહોંચવું

પળકવું-ખાવાની લાક્ષ્યથી મોંમાં પાણી છૂટવું, ખાવાની આશાએ

આવવું, પેધવું.

પળવું-પસવું, જવું, જરદાશ થવી, પોપણ થવું, અનુકૂળ આવવું

વાળ ધોળા થઈ જવા, પ્રકટ થવું. (વચન પાળવું, તાબામાં

જમીનનું હોવું.)

પળોટવું-પલોટવું.

પંકાવું-પ્રખ્યાત થવું.

પંજેટવું-પંજેટીથી એકઠું કરવું.

પંજેલવું-સરકાથી જીંચકીને ફેંકવું, મહેનત લઈને આટોપવું.

પંઝેટવું-વેકવું, નિલાવવું.

પંપાળત્રું-વહાલથી હાથ ફેરવવો, અયોગ્ય લાડ લડાવવી.

પાકત્રું-પરિપક્વ થતું, ઉત્પન્ન થતું, નીપજતું, અંદર પર પેદા થઈ પોચું થતું, વાળતું ધોળા થઈ જતું, દરાવેલો વખત આવવો, મુદત થવી. (દંડીની)

પાચત્રું-રધાતું.

પાછેવાત્રું-પાછું પડતું.

પાટકત્રું-પાકત્રું. પજાડતું.

પાઠવત્રું-મોકલતું.

પાથરત્રું-ફેલાવત્રું, ગિજાવત્રું.

પાઠત્રું-વાણી કરવી.

પામત્રું-પ્રાપ્ત કરતું. સમજતું, કળી જતું.

પારખત્રું-પરીક્ષા કરવી.

પારવત્રું-યાસમાંથી વધારાના છોડને ખેંચી કાઢવા.

પાલટત્રું-પલટતું.

પાલવત્રું-ઊંઠેરતું, નિભાવતું, પરવડતું, (અ. પલ્લવતું.)

પાવત્રું-મેળવતું.

પાળત્રું-રક્ષણ કરતું, ભરણ પોષણ કરતું, વચન, આશા, પ્રતિ આદિનો ભંગ ન કરવો.

પાંકત્રું-ઠંડીતું, ધારતું.

પાંગરત્રું-અંકુર ફૂટવા.

પાંચમણાત્રું-ખજામાં તેવાર થયેલા દાણાને વધારે સાફ કરવા, જીપણતું પીખત્રું-વગોવણી કરવી, નિંદતું.

પીગળત્રું-ઓગળતું, પ્રવાહી થતું, ફગાવી નરમ થતું.

પીટત્રું-ખૂબ ગારતું, મૂએલાની પાછળ ફૂટતું, ઠોકતું, દોંડી વગાડવી.

પીડત્રું-દુઃખ દેતું, પકડતું, 'ઝાડતું', ચોળતું, દાખતું.

પીરસત્રું-જમવા માટે લાણમાં મૂકતું.

પીપુ-પ્રવાહી વસ્તુને પેટમાં લેવું, ધુમ્પાન કરવું.

પીસવું-દળવું, લસોટવું, ઘુટવું, ચીપવું (ગંજીપાને)

પીંખવું-વિખેરી નાખવું, ચૂંટી નાખવું.

ફંગફંગવું-ફરફરવું, હવામાં ઉડવું.

ફંગવવું-છેતગવું, ખોટું સમજાવવું.

ફંગવું-વાકું ખોલવું, ખોલીને ફરી જવું.

ફંગાવવું-નિયંત્રણમાં ન રહેવું, છકવું, ફગવવું.

ફંગોટવું } ફગવવું, ફેંકી દેવું.

ફંગોળવું }

ફંગેટવું-ફેંકવું.

ફેટકવું-ખસવું, ચસકવું (ડાગલી, ભુદિનું)

ફેટકારવું } મારવું-ચાણક યા મોટીથી મારવું.

ફેટકારવવું }

ફેટકાવવું-ફેટકારવું.

ફેટવવું } ફેટાવવું.

ફેટાવવું }

ફેટારવું-ડોળા કે આંખ ફાડવી.

ફેટાવવું-ફેટાડવું, ફેાડવું, સમજાવી પોતાના પક્ષમાં લેવું.

ફેટકવું-કડકથી ઝાટકવું.

ફેટકારવું } ફેટકારવું

ફેટકારવવું } સજડકા મારીને ખાવું.

ફેરકવું-ધ્રુજવું, દેખાવું, ખસવું.

ફેરવું-આમતેમ કે ગોળ ગોળ ચાલવું, ગતિ દર્શવી. બદલાવું.

ફેસવું-ફરવું-ફલવું.

ફેસવું } સપડાવું, ભગવું, ઠગાવું

ફેસાવું }

ફેળવું-ફેળ આવવાં

ફંગોળવું-ફંગોળવું, ઘુમાવવું.

ફંટાવું-દિશા બદલવી.

ફંફોસવું-ગારીકાઈથી તપાસવું, ખોળવું.

ફાંકવું-ઉઘાળીને મોંમાં નાખવું, ફાંકો મારવો.

ફોટવું-ઠટવું-ફાટ પડવી, છટ્ટી જવું. અંગનું ખૂબ દુઃખવું, ફાટવું.

ફાલવું-પ્રકૃષ્ઠ થવું, ખીસવું, વધવું, પુષ્ટ થવું.

ફાવવું-ગોડવું, અનુકૂળ આવવું, સફળ થવું, લાભ મેળવો.

ફાળવવું-વહે અવું.

ફાંકવું-ચોટવું, ફાંક ભરવી.

ફાંસવું-ગાળો ધાતવો, ફાંસો નાખવો, વોડવું, ઉતરડી નાખવું.
ખોદવું, ખોડવું.

ફિટકારવું-ફિટકાર કરવો.

ફીણવું-પ્રવાહીને ખૂબ ધૂમડવું.

ફીંદવું-વેરણુ હેરણુ કરી નાખવું.

ફુટકારવું-ફુંકાડો મારવો.

ફુંગરાવવું-ગમે તેમ ભરતીને ઉશ્કેરવું, લહેલાવવું.

ફૂંટવું-જગવું, ઠટવું, ભાગી જવું, જોરથી ફાટવું. ખુશ્તું થવું, ઉપાડું
પડી જવું, દગો દેવો,

ફૂલવું-ગિપસવું, પછવિત થવું, ખીસવું, હરખાવું.

ફૂંકવું-ફૂંક મારવી, ફૂંકીને વગાડવું, દેવાણું ફાટવું, પંપાળવું.

ફૂંકારવું-મોંમાં પાણી ભરી ફૂંકથી છાંટવું, ફૂંક મારવી, ફૂંકાડો મારવો.

ફૂંકવવું-ફૂંકાડો મારવો.

ફેલાવવું-પ્રસરવું, વધવું.

ફેસવું-તોડવું, ઉતારી પાડવું, નીચે આણવું.

ફેંકવું-નાખવું, ગપ મારવી.

ફેંકારવું-ફેંકવું, (ફેંકે સખ્ત કરવો)

ફેંદણું-ચૂંચણું, વિખેરી નાખણું.

ફેંસણું-ફેસણું

ફોદણું } ફૂટે એમ કરણું

ફૂંડણું } (ફૂટે છે, ફોડે છે)

ફોલણું-છોડા વિગેરે કાઢી ચોખ્ખું કરવું.

ફોસલાણું-હેતરાણું, પટાણું.

ઘાકણું-નકામો લવારો કરવો, બોમણું

ઘણણું-ભેટ તરીકે આપણું.

ઘખરણું-આમણું, સામણું, પચણું, બોમણી ઝામણું.

ઘગડણું-ઘટ થણું, અભુજનાર દોવો કે ઘરો.

ઘગાડણું-ઘગાડ કરવો.

ઘચકારણું-ઘચકે ઘચકે ખાણું કે કરણું.

ઘચણું-ગિગરણું, વધણું, સિલક રહેણું, (જ્યાનણું).

ઘચારણું-ઘચકારણું (દાંઠી).

ઘમણું-અમનમાં આવણું, મુઠાણું, ચાણું.

ઘમતણું-(વાલણું કે કલાકણું).

ઘમડણું } ઉપરાંત ઘમરી આવી પડે જાય.

ઘમોડણું }

ઘમકણું-ખાંભી જણું, ખાંભી જણું.

ઘમકાણું-કમાઈ જણું, કદ કદ કાઢી જણું.

ઘમણું-(ઘનાજા કે ખાણું) કદા વખત પડી રહેવાથી જ
મારવી, પાણું જાય.

ઘડમણું-મારણું, માણું, માણું, માણું. કપાળા કદ જ
મારી નાજી જેવું જાય.

ઘડણું-મતર કદ જાય.

ઘડણું-મળી થઈ.

ઘણમણું-ઘણમણું કદ જાય.

બણવું-અનવું.

બણહણવું-અનવું, બન ઠનવું.

બથાવવું-ચકવી નાંખવું, પચાવી પડવું.

બદલવું-ફેરફાર કરવો.

બદલું-ગાંડવું, હકમ માનવો, મચક દેવી.

બનવું-ચવું, બનાવ હોવો, મેળ હોવી, ફજેતી થવી, ચાલ પડવું-
હાક કરવો, રગમા આવવું.

બનઠનવું-શણગાર સજ્જ હાક કરવો.

બનાવવું-નિર્માણ કરવું.

બરકવું-અગડ પાડવી.

બલવવું-અળવાળું કરવું, પોળવું, વધારવું.

બહલવું } બીલવવું, ફેલાવવું, આનંદિત કરવું.
બહલાવવું }

બહવવું-અહાવવું, વહેવડાવવું.

બહારવું } ગાડું કાઢવું.
બહોરવું }

બહાવવું-ફેલાવવું, પસારવું.

બહેકવું-ગંધમંવવું, મહેકવું, ફારવું, છટ્ટી જવું. વંડી જવું.

બહોરવું-ગાડું કાઢવું.

બળવું-સળગવું, બળતરા થવી, ઈર્ષ્યા કરવી.

બંધ બેસવું-બધ બેસવું થવું. કામમાં આવવું, ઠેકાણે પડવું-

બાખડવું-આખડવું, વઢવું, કળિયો કરવો.

બાઝવું-વળગવું (અ) લડવું, ટટો કરવો. (અ)

બાણવું-સાદું કે કઠાલો કરવો.

બાંધવું-પાણીમાં ઊકાળીને સંધવું, ચૂંચી નાખવું.

બાપવું-બગાડી મૂકવું, ગોટો વાળવો

બાંધવું-બળે એમ કરવું, લગાડવું. બકવું.

ખાંટવું-વહેંચવું.

ખાંધવું-ખંધ વડે જઈડવું, ખનાવવું, ધર વિગેરે.

ખિદ્દાવવું-ખિવડાવવું.

ખીજવું-પંખો ફરવો.

ખીડવું-ખંધ ફરવું.

ખીનવું-ખીવું (ખીનવું બૂતકાળ).

ખીલું-ડરવું, ખીનવું-ઝાડવું, ગભરાવવું.

ખુઝાવવું-ખૂઝવવું, ઝોતવવું.

ખૂઝવવું-ઝોતવવું, ખુઝાવવું.

ખૂરવું-પૂરવું.

ખૂંગવું-આવરણ ફરવું, વધારે પાત્ર ઝોતવું.

એસવું-જમીન ઉપર આસન માંડવું.

એટવું-એડું ફરવું, અશુદ્ધ કરવું, હીન કરવું, અભડાવવું, રોકવું,
પહેંતેથી કબજો કરવો.

ઘોડવું-મૂંડવું.

ઘોણાવું-ઘોણી કરાવવી, કમાણી કરાવવી (જે વસ્તુ સવારે પ્રથમ
વેચાય તેને ઘોણી કરું છું એમ ઘોણાય છે.)

ઘોદાવું-પાણી પીને તર થવું, પાણીથી ઠોઠી જવું, બગડી જવું.

ઘોધવું-ઉપદેશ આપવો.

ઘોલવું-વાચા કાઢવી, ઝોચરવું, કહેવું, વાત કરવી વડવું, ગુસ્સો
ફે અણગમો બતાવવા કહેવું, કનિયો કરવો. વઢવાડ કરતાં
ઘોલવું.

ઘોતવું-વાવવું, ગુમાવવું.

ઘોસવું-બચ્ચી કરવી.

ભક્ષવું } ખાવું
ભખવું }

ભગાડવું-નસાડવું.

ભંભેરવું-ભંભેરણી કરવી.

ભંભોળવું-શોધવું, કાંઈ મારવાં.

ભાળવું-ખોલવું.

ભાગવું-ભાંગવું, વૂટવું, નાસવું, દેવાળ કાઢવું, કકડ કરવા.

ભાજવું-ભાંજવું.

ભાવવું-શ્રમને ગમવું, પસંદ પડવું.

ભાસવું-દેખાવું, સમજાવું, લાગવું, પ્રકાશવું

ભાંજવું-ભાગવું.

ભાંડવું-ગાળ દેવી, નિન્દા કરવી, કપકો આપવો.

ભાંભરવું-આપવું બરાડવું.

ભીખવું-ભીખાવવું

ભીજવું-ભીનું કરવું, પક્ષાળવું.

ભીજવું-ભીંજવું, ભીનું થવું, પથળવું.

ભીડવું-વાસવું, બંધ કરવું, કસવું, બાંધવું, દળાવવું, ભેટવું, બડવું

જૂંજૂં.

ભીનવું-ભીંજવું.

ભીંસવું-દાગવું, પીવવું, ભેટવું, ચાંપવું.

ભુસાડવું-ભૂંસાડવું.

ભુરકાવવું-(ભૂરકુંતું ગ્રેરક.)

ભુસાવું-ભુસાઈ જવું.

ભૂરકવું-ભૂરકાવું, ભૂડકવું.

ભૂલવું-મૂન કરવી.

ભૂલવવું-ભૂલમાં નાખવું.

ભૂસડવું } ભૂંસાડવું.

ભૂસવું } ભૂસવું.

ભૂકવું-બધેડાવું ભોં ભોં કરવું.

ભૂંજવું-રોકવું.

સચકવું-૫૭ડાડુ.

સચડવું } દાળવું લરડવું.
સચરડવું }

સજવું-મજન કરુ, મેવુ, વાય આપી

સજવવું-વેશ કાઢી બતાવો (નાટકમાં)

સટકવું-રખડુ, કંઈ તાકચા કરુ.

સટકારવું-મારવું, ઝૂડવું, ઝૂડીન કણસનામાથી દાણા કાઢવા.

સટકાવું-અથડાવું, આડે આવડું, રખડવું.

સહવું-ધમકાવું, કપડો આપવો, ચિડાવું, મનમાને મનમાં ધખવું

સહકવું-ચગડવું, ઓચિતુ ડરવું

સહસહવું-વગર વિચાર્યું બોલવું

સહવું-ઝૂડવું, લડવું

સણસણવું-ભણ ભણ અવાજ થવો.

સણવું-લીખવું, બોલવું, વાંચવું

સથવું-મોઠ ઘડિયામાં ખીજથી આગળ જવું.

સસકવું-ભૂંડા મારવા, મોભવું, ગુમ્મે થવું.

સસડવું-ખાઉ ખાઉ થવું, મોટો સાદ કાઢવો.

સસરાવવું-મૂકો છુટો છુટો નાખવો

સભૂકવું-પ્રકાશવું, ભભૂકો મારવો.

સમવું-રખડવું, તમ્મર આવવા.

સરડવું-અનાજને જાડું જાડું દળવું, બે ફાડ થાય એમ દળવું.

સરવવું-ટંગાડવું, લટકાવવું, જોડવું, સાથે કરવું, લભેરણી કરવી.

સરવું-ખાતી હોય તેમાં મૂકવું, રેડવું, લખવું, સ્થપવું, લસતમાં કરવું, માળિયા કે પટ્ટા વિગેરેથી માપવું

સસવું-ફતરાવું બોલવું, નકામો બકવાટ કરવો.

સળવું-મેઘું મળી જવું, અમુક ના જેવું હોવું, જાપવું.

સળાવવું-મનામણ કરવી, સોષવું, દોરને ગોવારામાં લળવું કરવું.

મસમસવું-મધમધવું, ફેરવું.

મસળવું-ચોપવું, ગટવું.

મળવું-જોડાવું. ભેગા થવું, ભળવું, સંપ કરવો, મુલાકાત થવી,
એકા થવું, મેળ હોવો, પ્રાપ્ત થવું, જડવું. હાથ લાગવું.

મંડવું-ખંતથી વળગવું, લાગવું, મચવું.

મંતરવું-મંત્રથી કાબૂમાં લેવું કે અસર કરવી, ભરમાવવું, શીખવી
રાખવું.

માંગવું-ચાચના કરવી.

માંજવું } સાફ કરવું.
માંજવું }

માતવું-દાઝવું, હટપટ થવું. મસ્તીમાં આવવું.

માપવું-માપ કાઢવું, ભરીને મણત્રી કરવી, પગે ચાકતા થવું.

માવું-સમાવવું, બરાબર આવી રહેવું, ગોઠવાઈ જવું.

માળવું-જાળવું, સેડવું (જાપક).

માંજવું-ધમીને સાફ કરવું.

માંડવું-ચરુ કરવું, ગોઠવવું, મૂકવું, લખવું, નોંધવું, મોજવું, સ્થાપવું.

મીટવું-ભૂસાઈ જવું, નાખૂદ થવું, મટવું.

મીંચવું-મીંચવું.

મુકરવું-મુકરી જવું, કહીને ફરી જવું.

મુંઝાવું-મૂંઝાવવા, ગભરાવું, અકળાવું.

મુસ્કાવું-મક્કાવું, સ્મિત કરવું.

મૂકવું-દોડવું, તળવું, મુક્ત કરવું, રાખવું ગોઠવવું મેખું.

મૂતરવું-પેશાબ કરવો.

મૂરઝાવું-કરમાવું, ચીમળાવું.

મૂર્છાવું-મુર્ચ્છામાં પડવું.

મૂંડવું-મુઠન કરવું, છેતરવું. ધૂતવું, ચેલો બનાવવો.

મેટવું-સ. મટાડવું, નાખૂદ કરવું.

ભૂંભવવું-ભૂંભૂં અવાજ કરવો.

ભૂંસવું-ભૂ સવું, કાઢી નાખવું.

ભૂંસાડવું- } ભૂસવું.
ભૂંસાવું- }

ભેજવું-ગોઠવવું.

ભેટવું-આશિંગન આપવું.

ભેટ્યવું-(ભેટનું પ્રેરક.)

ભેડવવું-શરતમા ઉતરવું.

ભેદવું-હેદ પાડવો, તોડવું.

ભેરવવું-ભરવવું, વળગાડવું, ભાંભેરવું, ભમાવવું.

ભોઠવું-ધોંચવું, ભોંઠવું.

ભોગવવું-ઉપભોગ કરવો, સહન કરવું.

ભોળવવું-ભરમાવવું.

મકલાવું-મલકાવું, સ્મિત કરવું, ખૂચ દરખાવું.

મટકાવવું-આખ મટમટાવી વાત કરવી.

મટમટાવવું-આંખના પલકારા મારવા.

મટવું-દૂર થવું, ટળવું, સાળું થવું.

મઠારવું } ગૂંદવું, ટીપીને કે રદો ફેરવીને ધારદાર બનાવવું, ટાપટીપ
મઠેરવું } કરવી. મારવું, ટીપવું. તૃપ્તિથી સ્વાદ પૂર્વક ખાવું.

મદવું-અહંકાર કરવો.

મમળાવવું-ઝોળાળવા માટે મોમાં આમતેમ ફેરવવું.

મરડવું-વાંકું વાળવું.

મરદવું-મર્દવું.

મરવું-મરણ પામવું.

મલકવું-મલકાવું, મંદ મંદ હસવું.

મવડાવવું } માથ તેમ કરવું, સમાવવું.
મવાડવું }

રણકલુ-રણકારો થવો, રણકારો કરવો, પાડાતું બોલતું.

રણઝણલુ-નૂપુર આદિનું ઝણઝણતું.

રણરણલુ-હવા વીંધી જોરથી થતે ગતિનો જબ્દ.

રપેટલુ-ખૂબ જોશથી દોડાવતું.

રમઝમલુ-રમઝમ શબ્દ થવો.

રમરમલુ-રમરમ શબ્દ કરવો.

રમલુ-મેલતું, આનંદ મનાવવો.

રવડલુ-આથડતું, રમડતું.

રવરવલુ-ચચરતું.

રવલુ-શબ્દ કરવો.

રહેલુ-વસતું, ટકતું, ઠરતું, માતું, સમાતું.

રહેંસલુ-રેંસતું, ચીરી નાખતું, કતલ કરતું.

રંગલુ-રંગ ચડાવવો.

રંજલુ-રંજ થવી, દુઃખ, પામલું, પીડતું, દનડતું.

રન્દલુ-રન્દો મારી સાફ કરતું.

રાખલુ-પાળતું, બચાવતું.

રાગેટલુ-રાગડો તાણ્યા કરવો.

રાચલુ-પ્રસન્ન થતું.

રાજલુ-પ્રકાશતું, શોભતું.

રાળલુ-લીસુ કરતું, અંદર અંદર પતાવતું, રાળ ભરવી, બકવાડ કરવો.-

રાંધલુ-પકાવતું (ભોજન)

રીઝલુ-પ્રસન્ન થતું.

રીસલુ-રીસ કરવી, કુદ થતું.

રીંગલુ-પસાર થતું, નીકળતું.

રુચલુ-હમતું.

રુઝાલુ-રુઝ આવવી.

મેલવું-મૂકવું.

મેળાવું-

મેલાવવું-(મેલવુંનું પ્રેરક.)

મેળવવું-એકઠું કરવું, પ્રાપ્ત કરવું, સરખાવી જોડવું, આખરવું,
વાઘને સરખા સૂરમાં આણવું.

મોકલવું-રવાના કરવું, પહોંચાડવું.

મોરવવું-આખવું, ટોચ પરથી છેદી નાખવું.

મોરવું-ઝાડને મોર આવવો.

મોઢવું-કરમોવવું, ચીકટવાળું કરવું.

મોહવું-મોહ પામવું.

મોળવું-ચાક સમારવું.

મોજવું-જોડવું, જોડે સાધવું.

રખડવું-રજગવું, નકામા ફેરા ખાવા.

રખરખવું-રખરખ કરવું, ધીકવું.

રખેળવું-રાખવાળું કરવું.

રખોટવું-રખેળવું, નિરાશ દોરવું.

રગદોડવું-ધૂળમાં રગડવું.

રગરગવું-કરગરવું, કાકાવાવા કરવા.

રગવું-રગરગવું.

રચવું-રચના કરવી.

રજોટાવું-કપડું રોળાવું.

રઝળવું-નિરચક રખડવું, ભટકવું.

રટવું-વારે વારે યાદ કરવું.

„ જોડવું.

-રડવું-રદન કરવું.

-રડવડવું-રખડવું.

- રણકણું-રણકારો થવો, રણકારો કરવો, પાડાણું બોલવું,
 રણઝણણું-નુપુર આદિનું ઝણઝણવું.
 રણરણણું-હવા વીધી જોરથી ચતે ગતિનો જબ્દ.
 રપેટણું-ખૂબ જોશથી દોડાવવું.
 રમઝમણું-રમઝમ શબ્દ થવો.
 રમરમણું-રમરમ શબ્દ કરવો.
 રમણું-ખેલવું, આનંદ મનાવવો.
 રવહણું-આપહણું, રખહણું.
 રવરવણું-ચચરવું.
 રવણું-શબ્દ કરવો.
 રહેણું-વસવું, ટકવું, ઠરવું, માવું, સમાવું.
 રહેંસણું-રેંસણું, ચીરી નાખવું, કતલ કરવું.
 રંગણું-રંગ ચડાવવો.
 રંજણું-રંજ થવી, દુઃખ, પામણું, પીડણું, કનડણું.
 રન્દણું-રન્દો ભારી સાફ કરવું.
 રાખણું-પાળવું, બચાવવું.
 રાગોટણું-રાગડો તાણ્યા કરવો.
 રાચણું-પ્રસન્ન થવું.
 રાજણું-પ્રકાશવું, શોભવું.
 રાળણું-લીસ કરવું, અંદર અંદર પતાવવું, રાળ ભરવી, બકવાદ કરવો.-
 રાંધણું-પકાવવું (ભોજન)
 રીઝણું-પ્રસન્ન થવું.
 રીસણું-રીસ કરવી, કુદ થવું.
 રીંગણું-પસાર થવું, નીકળવું.
 રચણું-રુચવું.
 રઝાણું-રઝ આવવી.

રુકવું-ગમવું.

રુઝવું-રુઝ આવવી.

રુતવું-મંડવું, અડપવું.

રુમલાવું-રમવા પર ચડવું. ગાંડપણથી રુમવું.

રુમવું-તેરથી ધૂમવું (યુદ્ધમાં), ભટકવું, ફરવું.

॥ હેરાન કરવું.

રુસવું-રિસાવું.

રેડવું-પ્રવાહી વસ્તુની ધાર કરવી.

રેલાવું-દોળાવું. રેતો ચાલવો.

રેવવું-ઝારવું, રેણવું.

રેળવું-(લડવામાંથી) છુટું પાડવું, સમાધાન કરવું.

રેંકવું-ગાય ભેંસવું બાંધવું.

રેસવું-રહેંસવું.

રોકવું-અટકાવવું, આંતરવું, કામે વળગાડવું.

રોધવું-રોકવું, અટકાવવું.

રોવું-રડવું.

રોપાવું-રોપ ચડવો.

રોળવું-ચોડવું, મસળવું, મેલું કરવું, રગદોળવું.

રોળવાવું-ચિડાવું, ખિન્નવું.

રોંખવું-રોંકવું.

લક્ષવું-તાકવું, તાકીને પેસવું, અટકળ કરવી, શોધી કાઢવું, જોઈ જવું.

લખવું-લખાણ કરવું, આલેખવું, અવલોકવું, જોવું.

લખોટવું-લાખ ચડાવવી (ગાટીના વાસણને)

લગવું-નક્કી કરેલા ભાવે દરરોજ અમુક વસ્તુ લેવી તે. લાગવું,

વળગવું, પહોંચવું.

લગાડવું-અડાડવું

સચક્રુ-ક્ષત્રી જનું, કરમોડાનું, સાંધામાંથી જનરી'જનું, મદ્યી ચાકતાં
કમ્મરેથી જરા મરડાવું.

સગક્રુ-ત્રપકારા મારવા, ચળક્રુ, ઉમંગથી ડોવતાં ડોવતાં આવવું.
સગવું-નમવું, પ્રેમથી ઉમંગક્રમાં આવવું.

સંગડાવું-ક્ષંગડા ચાકવું.

સંગરવું-વંગારવું. કંગર નાખી વહાણુ ઘોલાવવું.

સંગાવું-ક્ષંગડાવું.

સંખાવવું-ક્ષખાવુંનું પ્રેરક.

સંખાવું-ખાણું થવું, ધણે વખત ચાકવું.

સાખવું-ક્ષાખવાણું કરવું.

સાગવું-સંબધ કે સ્પર્શ થવો, અઘડાવવું, વાગવું, વળગવું, દેખાવું,
ભાસવું, લાગણી કે અસર થવી.

„ -સળગવું.

સાડવું-લાડ કરવો, લાડમાં રિસાવું.

સાતાટવું-લાતે લાતે મારવું.

સાદવું-કોઈના ઉપર કોઈ ભાર મૂકવો.

સાધવું-પ્રાપ્ત થવું, જમીન સાથે વહાણનું ચોંટી જવું.

સાવવું-પઈ આવવું.

સાંધવું-લાંઠિા કરવો, ઉપવાસ કરવો.

સાંચવું-ક્ષત્રી જનું, નમી જવું,

„ -પાંચ આપવી.

સીપવું-ઝાણુમાટીનો મારનો લેપ કરવો.

સુછાવવું-સુજીવુંનું પ્રેરક.

સુટાવવું-લૂંટવુંનું પ્રેરક.

સુટવું-લૂંટવું, સુઠાવવું.

સુભવું-ઘોલાવું.

લૂછવું-લૂગડું ઘસી સાફ કરવું.

લૂટવું-ખગાટકારે હરીક્ષેવું.

લૂંટવું-લૂંટવું, ગમડવું, આઠોટવું.

લૂંટવું-લૂટવું.

લેખવું-ગણકારવું.

લેખવું-લિસાખમા લેવું.

લેપવું-ચાપડવું.

લેવડાવવું-પ્રમકાવવું, કપકારવું.

લેવાવું-(લેવું ન હમણિ), શરીરનું સુકાવું, શિક્ષું પડવું.

લેવું-મદ્ય કરવું, ખરીદવું, ધમકાવવું.

! સ. લેંકવું-ચૂંકવું, લહેંકવું.

લોચવું-ચોથવું, બેચેનીથી આમતેમ આઠોટવું, તક્કમવું.

લોટવું-આઠોટવું, સૂવું, ગમડવું.

લોટાવવું-લોટવુંનું પ્રેરક. લસોટાવું.

લોડાવવું-ધુમાવવું, ડોવાવવું.

લોડવું-ચગખાથી પીસવું (કપાસને).

લોથારવું-મારવું ધોડાવવું.

લોદવું-ચુંદીને લોંદા જેવું બનાવવું.

લોધવું-જોથવું, બેચેની થવી.

લોપવું-ઉત્તરવું, ન માનવું.

લોલવું-હાલવું, શોભવું.

લોવડાવવું-લોદવુંનું પ્રેરક.

લોવરાવવું-લોવડાવવું.

લોલવું-લૂંટવું.

વકરવું-અગડવું, વીકરવું, કાટવું, ફરી જવું, વાંકું બોલવું.

વકારવું-વકરવું, વીકરવું, વિકરાવવું.

વકાસવું-વહોળું કરવું, ફાડવું.

વકોપવું-વિશેષ કોપવું.

વખવખવું-વધખાં મારવાં,

વખાણુંવું-પ્રશંસા કરવી, વણવણું, વિગતથી કહેવું.

વગાડવું-વગડે એમ કરવું, ખનતવું, વાગેલાંએ એમ કરવું.

વગૂતવું-ભગવું, ગૂંચાવું.

વગોવવું-નિન્દા કરવી.

વઘળવું-ઝરવું.

વધારવું-વધાર કરવો.

વચકવું-માહું લાગવું.

વચકાવું-રિસાવું, છેડાવું.

વચકળવું-નરમ કે ઓછું થવું, ખસી જવું, સરી જવું.

વચકાવું-વચકવું.

વચડવું-વધરવું.

વચળવું-દરકત નડવી, ભંગાણ પડવું, કચળવું, ચસકી જવું, ખસવું, બાંધેચારી થવું.

વચાળવું-ખંજવાળવું.

વછટવું-છટવું, છૂટીને ઊડવું, જણવું, છટકો થવો.

વછોડવું-વળગેલું છૂટું કરવું, વછૂટે એમ કરવું.

વગડવું-વગાડવું.

વટકવું-રીસમાં ખસી જવું.

વટલવું-હલકી નતિમાં જવું.

વટલાવું =

વટવટવું-ખાઉં ખાઉં કરવું.

વટવું-ઓળંગવું, પસાર કરવું, વેળાનું પસાર થઈ જવું, ઓસરવું.

પાણીનું પાણું હાલું, નાસી જવું.

વટાવતું—મોટા સિક્કાનું પરચૂરણ નાણું લેતું, હાંડી મોટ વગેરેના નાણાં કરવાં, પસાર કરતું, ઓળંગતું.

વઢતું—તકરાર કરવી, મારામારી કરવી, ઠપકો આપવો.

વણતું—આમળતું, ભાગતું, (દોરડું), સાળવડે કપડું બનાવતું, વેલણ વડે રોટલી, પૂરી કરવી.

વણસણું—ગગડતું, ખરાબ થતું, નાશ પામતું.

વતડણું—નખથી ખડતુ કે ફાડી નાખતું.

વતરડણું— „ „

વતાવણું—વિતાડતું, પજવતું, છેડતું.

વઢણું—ખોસતું.

વધણું—વૃદ્ધિ પામવી.

વધારણું—વધારો કરવો, બચત કરવી.

વધાવણું—મઠિતથી બચવા આસીર્વાદ તથા કૃત્ત યોખા નાખવા, હપ્ત ભેર આવકાર આપવો.

વધેશણું—અગ્નિદાન આપતું, ફોડતું, કાપતું.

વનારણું—કાપતું, સમારતું.

વમાસણું—વિમાસણું.

વશખણું—વરસતું.

વશ્યણું—કંટાણું.

વરજણું—તજતું, વર્જણું.

વરડણું—ઉઝરડતું, વર્ગ પાડવા.

વરતણું—વર્તાવું, ચકાસણું, બનતું, થતું, પારખતું, ઓળખતું.

વરણું—વરણી કરવી, વર તરીકે પસંદ કરવું, પસંદ કરવું, ખપતું, વપરાતું.

વરાંસણું—પસ્તાણું, ભરોંસે ભૂલણું.

વર્જણું—તજણું.

વર્ણવણું—વર્ણન કરવું.

વર્ણવું-આચર્યું કર્યું, જાણ્યું, ભૂં

વસખતું-વડખા મળ્યા

વસવસતું-મોડ મોડ કર્યું મેના રેના મોડ્યું, વિદાય કરવો.

વસારતું-વાનમાથી વવાસના હોડને ખેંચી કાઢવા

વસૂરતું-ખજુ, દિગડુ

વસૂંદતું

વસૂંદતું

વસૂંધતું

વસૂંધતું

} રડતું, પેધતું, પગકતું

વસોવતું-દહીમાથી માખણ કાઢવા મધાણી વડે દહીંને વનોવતું (ચૂંથતું)

વસોવતું-પનાવત વાગી દેતું, વસન ખના કરતું

વવરાતું } પવનમા શ્રીની સહાય

વવરાતું } વાવતું પ્રેરક

વવાતું-વાવતું કર્મણિ

વવળાતું-ખરજ આવરી

વસતું-ગહેતું

વમૂઠતું-(ગાય બે ય) દૂધ દેતી મધ થતી

વહતું-વડન કર્યું, વહતું

વહવાતું-હેતગતું (વાહતું કર્મણિ)

વહાતું-હેતરાતું વહવાતું, ખેંચાતું

વહેમાતું-વહેમ નાવવો

વહેરતું-કરવત વડે ઠાપતું

વહેવું-ગેયકતું, ખમતું, વેધતું, પ્રમાદરૂપે સરતું, જણ રહેતું, પીતતું,
વળી જતું, (વહી જતું)

વહેચતું-દિરસા પાડવા

વહોરણું-ખરીદ કરવું, સંધવું, માંગી લાવવું, જોખમ માથે લેવું.

વળગણું-ગાજુ, લપેટાણું, આગ્રહથી મોડવું, ટટો કરવો.

વળગાડણું-(વળગણું પ્રેરક), માથે નાખવું.

વળવળણું-ખણજ આવવી, સળવળવું.

વળણું-વાંકું થવું, પાછા કરવું, મરડાવું, મુઘવું, ગંધાવું (અખોટો, લાડુ).

વળાવણું-વિદાય કરવી, માર્ગે પાડી આવવું, (વળવું, વળાવણું પ્રેરક)

વળુંદણું-
વળુંદણું-
વળુંધણું- } વળુંદણું

વળુંભણું-નીંટાણું.

વંકાણું-રિસાણું, આડા થવું, વાંકા થવું.

વંચણું-ખચવું.

વંચાણું-વાંચણું ઠગણું, નિંદા થવી.

વંઠણું-હાથથી જવું, હલ બહાર જવું, ફાટવું, વધીજવું.

વાગણું-અવાજ નીકળવો, (વાઘનો) ધ્વનિ થવી.

વાગોલણું- } ખાધેણું મોંમાં લાવી ફરી

વાગોળણું- } ચાવવું. (રોમન્ય)

વાજણું-વાગણું (વાજિંતણું)

વાટણું-મૂકો કરવો, કચરવું, લસોટવું, વહેંચવું.

વાઢણું-કાપવું.

વાધણું-વધવું, ધપવું.

વામણું-(ભાર ઓછો કરવો) ફેંકી દેવું, કમી કરવું, મનની વાત કહી દેવી, ઉઘટી કરવી, તજીદેવું, ધટવું.

વારણું-અટગાવવું, મના કરવી.

વાવરણું-વાપરવું, ખર્ચવું.

- વાણું-ફંદાડું, ટાઢ લાગતી.
 વાસણું-ગધ ઢરું
 વાહણું-સમજાવું, પટાવું, છેવરું, ગાગરું, બળીન કરું
 વાળણું-વાકું કરું, નમાવું, પાછું ફેરવું, કચરો કાઢવો.
 વાંચણું-વખેણું મનમાં કે મોટેથી ઉકેલું.
 વાંછણું-ધ્રુવું.
 વાંદણું-વદનું
 વિકસણું-ખિમનું
 વિચરણું-જનું, પ્રવાસ કરવો
 વિચારણું-વિચાર કરવો.
 વિહારણું-ભારી નાખનું, ચીરનું, શમાવનું.
 વિતરણું-આપનું
 વિરાજણું-રોલનું
 વિરમણું-અટકવું, થોભનું, અત આવવો
 વિલાગણું-વળગનું
 વિલાણું-કરમાનું, ખીમનું (પિનાનું)
 વિલસણું-વિનાસ કરવો
 વિલોકણું-જોવું.
 વિલોચણું-,,
 વિલોપણું-બોપ કરવો
 વિલોણું-આતુને સકોચી દૂર ખેંચી લેવું, ઉઠાડી દેવું.
 વિવર્તણું-ગોળ કરું
 વિવાસણું-દેશ નિકાન કરવો.
 વિવાહણું-વિવાહ કરવો.
 વિવેચણું-વિવેચન કરું
 વિશમણું-શમનું, વિગમનું

વિશ્રમણું-વિશ્રમ કરવો.

વિસરણું-ભૂલી જવું (વિસગવું)

વિસર્જણું-વિસર્જન કરવું.

વિસામણું-વિસામો કાઢવો.

વિહરણું-ફરવું.

વિહાણણું-ચીતવું, ગુજાવું.

વિહસણું-ગદગિત.

વીછળણું-પાણી રેડી હાથની સાફ કરવું.

વીણું-ચૂંટવું, પસદ કરવું, દૂરકરવું.

વીનવણું-વિનવી કરવી.

વીરણું-વફરવું, ગુમે ચવું, ઉરકેગવવું.

વીસમણું-હકુ ચવું, વિસમવું, (ગરમી વગેરેનું)

વીસરણું-ભૂલી જવું.

વીંખણું-પીંખવું.

વીંચણું-મીંચવું.

વીંઝણું-હવામા બેસેથી ધુમાવવું, વીંધવું.

વીંટણું-લપેટવું.

વીંટાણું-(ભાવે-કર્મણિ)

વીંટાળણું-લપેટવું.

વીંટારણું-પાસવડું, અગવડ વેડીને સાથે રાખવું.

વીંધણું-કેસવડું, બોકવું.

વૂહણું-જવું.

વેગરણું-વેડવું, નિભાવવું.

વેચણું-કીમત લઈને આપવું.

વેઠણું-સહન કરવું.

વેડણું-નકામું ખર્ચી નાખવું, ઉડાવી દેવું.

- વેડવું-વેડી વડે તોડવું. ઉતારવું (ફળ)
 વેઢવવું-મુકાબલો કરવો.
 વેતરવું-શરીરને બેસવું આવે તેમ લૂગડું કાતરવું
 વેધવું-વેધ પાડવો, વીધવું.
 વેરવું-છૂટું છૂટું કે વીખરાવું પડે એમ કરવું, પાથરવું, ખૂળ ખર્ચવું.
 વેંઢવું- } વેંઢારવું.
 વીંઢારવું- }
 વજવું-જવું.
 શકવું-શક્તિમાન થવું, સંભવવું (મુખ્ય ક્રિયાને સહાયક સાથે જ
 વપરાય છે.)
 શમવું-શાંત થવું.
 શમવવું-શાંત કરવું.
 શમશમવું-શાંત થવું, સંજા રહિત થવું.
 શરમાવું-શર્મ આવવી.
 શંકવું-શંકા આણવી.
 શારવું-શાર પાડવો (લા.) મહેબૂબી બાળવું.
 શિકરાવવું-શિકારે એમ કરવું.
 (શિકરાવું-શિકારવું કમંભિ.)
 શિકારવું-સ્વીકારવું (હુડી માટે પ્રાયઃ)
 શેલવું-ફવું, વિચરવું.
 શોભવું-મુંદર દેખાવું, જાગવું.
 શોરવું-શોર કરવો.
 શોપવું-ચૂસી લેવું.
 શોંઢવું-મોઢવું.
 કારવું-શિકારવું, સ્વીકારવું.
 ટકવું-નાસી જવું, સરી જવું.
 ટકાવવું-મારવું, ખાપવું.

સરસવું-ચડી જતું, થી વધી જતું.

સરાવવું-સારવું, શ્રાદ્ધ કરવું,

સરાવું-પ્રશ્ન થવું, કૃતાર્થ થવું, અંગતું.

સરાહવું-વખાણવું.

સરાંછવું-એક રાંધવે (દોરડે) બે દોરડે બાંધવા.

સરોહવું-ધાસ છૂટું દરી પહોળું કરવું, જનનર નારી ન જાય માટે
બેને સાથે એક દોરડે બાંધવાં.

સર્જવું-પેદા કરવું, રચવું.

સસવવું-સાક્ષવવું.

સસવાવું-કોકેલ ન ચૂલવાથી ગભરાવું.

સસાહવું-જોડવું, એક ને બીજા સાથે બાંધવું.

સસૂજવું-સમજવું.

સવસવું-ચાસને ગાળે ગાળેથી સજ્જડ ભિગેલા છોડ ઉખેડવા.

સવળવું-સળવળવું.

સસહવું-સહસહ અવાજ સાથે ખૂબ ભીકવું.

સસણવું-સણસણવું.

સહરાવું-પ્રશ્ન કરવું.

સાહેવું-સદન કરવું.

સળકવું-સહેજ હાલવું, સળવળવું.

સળગવું-ગળવું, લાગવું.

સળવળવું-જરા જરા હાલવું, મરડાવું, કશું કરવા હાજર થઈ જવું.

સળવું-છવડા પડવાથી અંદરથી પીત્તાર્થ જવું.

સંકડાવું-દબાવું, ભચડાવું, જમાની તંગાચ વેડવી.

સંકળાવું-સાંકળવુંનું કર્મણિ, સંઘન થવું.

સંકેતવું-સંકેત કરવો.

સંકેલવું-આટોપવું, એકઠું કરવું, પ્રાણ વાળી લેવું.

સાટવું-ચટવું.

સડવું-કોણીજવું.

સડસડવું-સડસડ અવાજથી બોલવું કે જાવું.

સણગાવું-ગળગાવું.

સણસણવું-સણસણ અવાજ થવો.

સણસારવું-સણસારો કરવો, જાગૃદ, ઘોડા વગેરેને જોરથી ચલાવવા

સતાવું-સમાવું.

સાંકારવું-સાંકાર કરવો.

સદગરવું-માનવું, ધત કરવું.

સદવું-માફક આવવું.

સાંકારવું-આખ વડે ધસારો કરવો.

સન્માનવું-સન્માન કરવું.

સખડવું-વાગી પડવું રહેવાથી બગડી જવું, રઝગવું, સડવું, નકામું થઈ પડવું રહેવું.

સમજવું-જાણવું.

„ -આગ્રહ છોડવો. માની જવું.

સમજવું-ફેરવવું, વીંઝવું.

સમરવું-સ્મરવું, સ્મરણ કરવું.

સમસમવું-એવો અવાજ થવો.

સમાપવું-સમાપ્ત કરવું.

સમારવું-દુરસ્ત કરવું, સુધારવું, કાપવું (શાકવું).

સમોરવું-ફરીથી પાંગરવું.

સરકરવું-જીતવું.

સરકવું-ઘસવું, ખસવું, ધીમે રહીને જતા રહેવું.

સરખાવવું-સુકાળવો કરવો, મેળવી જોવું.

સરવું-સગરવું.

સરસવું-ચડી જતું, થી વધી જતું.

સરાવવું-સારવું, શ્રાદ્ધ કરવું,

સરાવું-ખુશ થવું, કૃતાર્થ થવું, અંગતું.

સરાહવું-વખાણવું.

સરાંછવું-એક રાંધવે (દારડે) બે દોરને બાંધવા.

સરોડવું-ધાસ છૂટું કરી પહોળું કરવું, જનવર નાસી ન જાય માટે
બેને સાથે એક દોરડે બાંધવાં.

સર્જવું-પેદા કરવું, રચવું.

સલવવું-સાક્ષવું.

સલવાવું-ડોકેત્ર ન સૂઝવાથી ગભરાવું.

સલાડવું-જોડવું, એક ને બીજા સાથે બાંધવું.

સલૂજવું-સમજવું.

સવલવું-ચાસને ગાળે ગાળેથી સજ્જડ ભિગેલા છોડ ઉખેડવા.

સવળવું-સળવળવું.

સસડવું-સડસડ અવાજ સાથે ખૂબ જોડવું.

સસણવું-સણસણવું.

સહરાવું-ખુશ કરવું.

સહેવું-સહન કરવું.

સળકવું-સહેજ હાલતું, સળવળવું.

સળગવું-જળવું, લાગવું.

સળવળવું-જરા જરા હાલતું, મરડાવું, કશું કરવા હાજર થઈ જતું.

સળવું-ચવડા પડવાથી અંદરથી પીવાઈ જતું.

સંકડાવું-દગાવું, લયડાવું, જગાની તંગાશ વેકવી.

સંકળાવું-સાંકળવુંનું કર્મણિ, સલખ થવું.

સંકેતવું-સંકેત કરવો.

સંકેલવું-આટોપવું, એકઠું કરવું, પ્રાણી વાળી લેવું.

સાંચરતું-સંચરતું, જતું, વિદાય થતું, સાંચતું
 સાંચતું-સંચરતું, એકડું કરતું, બહારી રાખતું
 સાંડતું-હિનાવતું જતું
 સાંતતું-સંતાડતું, સમતું, પૂરું થતું, વિરમતું.
 સાંતળતું-ઘી કે તેલમાં સોકતું કે તળતું.
 સાંથતું-સાથે આપતું.
 સાંધતું-મીલતું, જોડતું, સાધો કરવો.
 સાંપડતું-મળતું, પ્રાપ્ત થતું, જન્મતું, અવતરતું
 સાંભરતું-એકતું કરતું, યાદ આવતું.
 સાંભળતું-શ્રવણ કરતું
 સિદ્ધતું-દુઃખી થતું, રિખાતું.
 સિધારતું-ચાલતી પકડવી
 સિધાવતું-વિદાય થતું
 સિંચતું-જાંટતું, રેડતું, ઝાડને પાણી પાતું
 સીઝતું-માથે તાપે જરાજર બધાતું, સાંત પડતું
 પડતું, સીધતું
 સીડતું-શીડતું, પૂરતું, જાંદી લેતું, અદા કરવી
 સીધતું-સિદ્ધ થતું, પાર પડતું, સીઝતું
 સીવતું-ટાંકા મારી જોડતું, સાંપતું
 સીંચતું-સિંચતું.
 સીંચારતું-સિંચતું, રેડતું
 સુકાતું-શુષ્ક થતું
 સુગાતું-સુગ ચડવી
 સુધરતું-સારા થતું.
 સુધારતું-સારું કરતું
 સુધાતું-શીખતું, એ

સૂકવણું-સુકાવણું

સૂકણું-સુકાણું

સૂજણું-મોજો ચડવો

સૂઝણું-દેખાણું

સૂડણું-મૂલમાથી ખોદી નાખણું, ઝૂડીને સાફ કરવું

સૂણણું-સજણ, ફૂલી જવું

સૂતળણું-ગાંઠવું, જોડવું

સૂવું-ઉંઘવું, આડા પડવું.

સૂસવણું-સૂ સૂ અવાજ ઠરવો.

સૂંઘવણું-સુકાવણું

સૂંઘણું-વાસ લેવી

સૂંછણું-સજજ થવું.

સૂજણું-સરજણું, નિર્માણ કરવું.

સેરવણું-ખસેડવું

સેવણું-સેવા કરવી, જળવું, પખીની માદાએ ઇંડા ઉપર બેસીને
ઇંડાને હાંકે આપવી.

સેડણું-સેડણ પાથરીને તે બાધવું, આંટી દઈ બે ચીત્રેને બેગી બાધવી
(સેડણ-જાપરાની વળીઓ ઉપર નખાતાં કામઠાં-ચીપો.
વગેરે)

સોખમાણું-સંકોચાણું, સંકોચ લાગવો

સોડણું-સૂંઘવું

સોડાણું-વાસ આવવી

સોરણું-ઉજરડી કે આખું છોલી કે ખાપાખૂંપ કાઢી સાફ કરવું,
વિયોગથી ઝૂરવું.

સોરડાણું-સોર સોર કરવું, ખૂળ છોડવું, ખૂળ લાંડવું.

સોવાણું-અહીં તહીં ફાંફાં મારવાં, મુસ્કેલીમાંથી છૂટવા, આમ તેમ
બેકામ જેવા દોડવું.

-સાંચરણું-સંચરણું, જનું, વિદાય થયું, સાંચું

સાંચણું-સંધરણું, એકઠું કરણું, અહોરી રાખણું

સાંકણું-હિતાવળે જણું

સાંતણું-અતાડણું, સમજણું, પૂરું થયું, વિરમણું.

સાંતળણું-ધી ઠે તેજમા શેકણું ઠે તળણું.

સાંથણું-સાથે આપણું.

સાંધણું-સીવણું, જોડણું, સાધો કરવો.

સાંપડણું-મળણું, પ્રાપ્ત થયું, જન્મણું, અવતરણું

સાંભરણું-એકઠું કરણું, યાદ આરણું.

સાંભળણું-શ્રવણ કરણું

સિદ્ધાણું-દુઃખી થયું, રિખાણું.

સિધારણું-ચાત્રતી પકડવી

સિધાવણું-વિદાય થયું

સિંચણું-જાંટણું, રેડણું, ઝાડને પાણી પાંચું

સીઝણું-ધીમે તાપે ખરાબર બજાણું, શાંત પડણું, દુઃખી થયું, પાર પડણું, સીધણું

સીડણું-શોડણું, પૂરણું, જાંદી લેણું, અદા કરવી

સીધણું-સિદ્ધ થયું, પાર પડણું, સીઝણું

સીવણું-ટાંકા ભારી જોડણું, સાંધણું

-સીંચણું-સિંચણું.

સીંચારણું-સિંચણું, રેડણું

-સુકાણું-શુષ્ક થયું

સુગાણું-સુગ ચડવી

-સુધરણું-સારા થયું.

સુધારણું-સારું કરણું

-સુહાણું-શોભણું, સોહાણું

સૂકવતું—સુકાવતું

સૂકવું—સુકાવું

સૂજવું—મેળે ચડવો

સૂઝવું—દેખાવું

સૂડવું—મૂઠામાંથી બોલી નાખવું, ઝૂડીને સાફ કરવું

સૂણવું—સૂજવું, 'ફૂલી જવું

સૂતળવું—ગાડવું, જોડવું

સૂવું—કાંધવું, આડા પડવું.

સૂસવવું—મૂ સૂ અવાજ કરવો.

સૂડવતું—સુકાવતું

સૂંધવું—વાસ લેવી

સૂંછવું—સજજ થવું.

સૂજવું—સરજવું, નિર્માણ કરવું.

સેરવવું—ખમેડવું

સેવવું—મેવા કરવી, જળવું, પખીની માદાએ ઇંડા ઉપર બેસાડીને
ઇંડાને હાથે આપવી.

સેડવું—સેડણ પાથરીને તે બાંધવું, આંટી હાથે ચીંતેને બેગી બાંધવી
(સેડણ—જાપરાની વળીઓ ઉપર નખાતાં કામદાર—ચીપો.
વગેરે)

સોખમાવું—સંકોચાવું, સંકોચ લાગવો

સોડવું—સંધવું

સોડાવું—વાસ આવવી

સોરવું—ઉઝરડી કે આખું છોલી કે ખાંપાખૂંપ કાઢી સાફ કરવું,
વિયોગથી ઝૂરવું.

સોરડાવું—સોર સોર કરવું, ખૂજ છોડવું, ખૂજ લાંડવું.

સોવાવું—અહીં તહીં કાંકાં મારવાં, મુસ્કેલીમાંથી છૂટવા, આમ તેમ
બેકામ જેવા દોડવું.

- સોણુ-સપડામાં નાખી આમ તેમ ફેરવીને આટકવું.
 સોસવાણું-રસનું સૂકાઈ જવું, શરીરનું સૂકાઈ જવું ચિંતાથી.
 સોસણું-સહન કરવું, શોષવું, ચૂસી લેવું.
 સોહણું-શોભવું.
 સોહાણું-સોહવું.
 સોઠણું-આપવું, ગગ્ગ હોય સારે ઇચ્છા ન હો તો પણ આપવું.
 સોંઠણું-સંઘવું, તૈયાર થવું, સાંઢવું, જવું.
 સોંળણું-કોઈના કબજામાં સાચવવા આપવું.
 સ્થાપણું-પ્રતિષ્ઠા કરવી, નિર્માણ કરવું, પ્રમાણ પૂર્વક સિદ્ધ કરવું.
 સ્પર્ધણું-સ્પર્ધા કરવી.
 સ્પર્શણું-અડવું.
 સ્ફુરણું-ફંપવું, ફરકવું, એકાએક દેખાવું કે સ્પર્શવું, અંકુર ફૂટવો.
 સ્મરણું-સ્મરણ કરવું.
 સ્વીકારણું-સ્વીકાર કરવો.
 હકારણું-હાકલ કરીને કહેવું.
 હકાલણું-હાંકી કાઢવું, હાંકવું, ચક્ષાવવું.
 હચમચણું-ગગગવું.
 હઠણું-હઠ કરવી, ખસવું, પાછા પડવું.
 હડકણું-ફેંકવું, છૂટું નાખવું, ફગાવવું.
 હડસેલણું-હડમેલો મારવો, ધકેલવું.
 હડહડણું-હડહડ અવાજ સાથે બિડકવું.
 હફહફણું-હફફ કરવું.
 હણણું-મારી નાખવું.
 હણહણણું-ધોડાનો અવાજ
 હતણું-હણવું.
 હતરણું-દનણું.

હરખતું } ખુશ થતું.
હરખાતું }

હરવતું-હરાવતું.

હરતું-ચોરતું, ઝુંટવી લેતું, લઈ લેતું.

હર્પતું-ખુશ થતું.

હવાતું-બેજ લાગવી.

હસતું-દાંત કાઢવા, મગ્મન ખાટે જોતું, હાંસી કરવી.

હળકતું-ચૂંકતું, હાલતું.

હળદેલતું } હાકિયું કાંકિયું થતું
હલદેલતું }

હળવું-ખબ્બે માસની વચ્ચે ફળ ફેરવતું.

હંકારતું-હાંકતું, ચલાતું.

હંખારતું-વચ્ચે કરતું, ગાળતું.

હાકટતું }
હાકેટતું } જોડેથી જોતું, ધમકાવતું.
હાકોટતું }

હાજતું-અડી રહેતું, લાગુ રહેતું.

હાટકતું-અજાના કરવી, ધમકાવતું.

હારતું-પરાજિત થતું, થાકતું.

હાલતું-હોતું, જતું, ચાલતું.

હાંકતું-પગ-વાહન-વહાણને ચલાવતું.

હીચકતું } હીચકો ખાવો.
હીંચકતું }

હીંચતું-જોડો ખાવો, હીંચકો ખાવો.

હીંચોળતું-હુલાવતું, હીંચકા નાખવા.

હીંડતું-ચાલતું.

BHAVAN'S LIBRARY

Kulapati K. M. Munshi Marg
BOMBAY-400 007